

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOLOGIJOS FAKULTETAS

Samanta Kietytė
Bendrosios kalbotyros studijų programa

Priešdėlių *į-, nu-, iš-, pri-* polisemija lietuvių kalboje
Magistro darbas

Darbo vadovė **doc. dr. Vilma Zubaitienė**

Ginti leidžiama.....

2021 m. gegužės 25 d.

Vilnius, 2021

Samanta Kietytė, *Priešdėlių į-, nu-, iš-, pri- polisemija lietuvių kalboje*, magistro darbas, vadovė doc. dr. Vilma Zubaitienė, Vilniaus universitetas, Filologijos fakultetas, 2021, 99 p.

Raktažodžiai: priešdėlis, polisemija, radialinis tinklas, kognityvinė lingvistika, konceptualioji metafora, vaizdinės schemos, trajektorius, riboženklis, domenas, ekstradomenas.

Anotacija

Darbe atliekama keturių priešdėlių – *į-, nu-, iš-, pri-* – semantinė analizė, taikant kognityvinės lingvistikos teorinę prieigą. Darbo tikslas yra išskirti tiriamųjų priešdėlių reikšmes, nustatyti ryšius tarp jų ir atlikti lyginamąją aprašytų reikšmių analizę. Taikomi tokie kognityvinės lingvistikos metodai kaip vaizdinės schemos, principinės polisemijos modelis, konceptualiųjų metaforų teorija. Be to, laikomasi nuostatos, kad ryšiai tarp reikšmių yra ne arbitralūs, bet semantiškai motyvuoti. Atliekama ir lyginamoji išskirtų reikšmių analizė. Priešdėliniai vediniai, kurių pagrindu nustatytos reikšmės, surinkti iš *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno*. Atmesti tokie vediniai, kurie dabartinėje kalboje remiantis tekstynu neįvartojami. Tyrimu atskleista, kad visų tirtų priešdėlių prototipinės schemos turi erdvinių transformacijų, kurių skaičius varijuoja nuo 2 (*pri-*) iki 6 (*nu-*). Taip pat visi priešdėliai, išskyrus *pri-*, turi tokių reikšmių, kurios darbe įvardijamos kaip variantai, pavyzdžiui *į-* prototipinė schema turi *strigties* ir *nuosavybės* variantus. Visi priešdėliai pasižymi ir metaforinėmis reikšmėmis, kai erdvės santykiai yra perkeliama abstraktiems reiškiniams apibūdinti. Atlikus lyginamąją analizę, nustatyta, kad kai kurios priešdėlių reikšmės sutampa, bet skiriasi veiksmažodžiai, prie kurių jungiasi priešdėliai, arba esama bent nedidelio semantinio skirtumo. Šis darbas gali būti įdomus ir naudingas kognityvinės lingvistikos, semantikos, žodžių darybos tyrėjams.

Turinys

Turinys	2
1. Įvadas.....	4
2. Teorinės prielaidos	9
2.1 Priešdėlinė daryba lietuvių kalboje.....	9
2.2 Priešdėliai ir veiksmo gramatinė kategorija	10
2.2.1 Veiksmo kategorijos nariai ir raiška	11
2.2.2 Veiksmo raiška lietuvių kalboje	11
2.3 Prototipų teorija	12
2.3.1 Šeimyninio panašumo principas	13
2.3.2 Prototipų teorija ir polisemija.....	14
2.4 <i>Over</i> istorija: prielinksnų reikšmių semantiniai tinklai.....	14
2.4.1 Prielinksnio <i>už</i> tyrimas.....	23
2.4.2 Eksperimentiniai polisemijos tyrimai	25
2.5 Priešdėlių polisemijos tyrimai	29
3. Priešdėlių <i>i-</i> , <i>nu-</i> , <i>iš-</i> , <i>pri-</i> semantinė analizė	36
3.1 Priešdėlis <i>i-</i>	37
3.1.1 Prototipinė schema.....	37
3.1.2 Atrama.....	45
3.1.3 Destrukcija	46
3.1.4 Įterpimas.....	48
3.1.5 Priešdėlio <i>i-</i> reikšmių radialinis tinklas.....	49
3.2 Priešdėlis <i>nu-</i>	50
3.2.1 Prototipinė schema.....	50
3.2.2 Judėjimas aplink savo ašį.....	54
3.2.3 Nuokrypis.....	55
3.2.4 Judėjimas žemyn.....	57
3.2.5 Destrukcija	60
3.2.6 Pašalinimas nuo paviršiaus	62
3.2.7 Paviršiaus pokytis	63

3.2.8	Priešdėlio <i>nu</i> - reikšmių radialinis tinklas.....	65
3.3	Priešdėlis <i>iš</i> -	66
3.3.1	Prototipinė schema.....	66
3.3.2	Linkis	73
3.3.3	Skaidymas	73
3.3.4	Paviršiaus pokytis	76
3.3.5	Destrukcija	78
3.3.6	Priešdėlio <i>iš</i> - radialinis tinklas	79
3.4	Priešdėlis <i>pri</i> -.....	80
3.4.1	Prototipinė schema.....	80
3.4.2	Atrama.....	83
3.4.3	Talpos pildymas.....	85
3.4.4	Priešdėlio <i>pri</i> - radialinis tinklas.....	86
3.5	Lyginamoji priešdėlių analizė	87
3.6	Pastabos.....	92
	Išvados.....	93
	Literatūra ir šaltiniai.....	95
	Summary	98

1. Įvadas

Darbo temos aktualumas ir naujumas. Darbe tiriamos priešdėlių *į-, nu-, iš-, pri-* reikšmės iš kognityvinės lingvistikos perspektyvos. Tokios kognityvistų teorinės priegigos kaip vaizdinės schemos, prototipų teorija, reikšmių radialiniai tinklai, konceptualiosios metaforos leidžia kalbos vienetus tirti kaip mentalinį reiškinių ir bent iš dalies atskleisti, kaip kalbos struktūra yra organizuojama žmogaus smegenyse. Priešdėlių reikšmės bendrais bruožais yra aprašytos *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* (DLKG 1994: 404–406), jos nurodomos ir *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* (DLKŽ prieiga internetu: <http://lkiis.lki.lt/dabartinis>). Tačiau tokių aprašų nepakanka norint išaiškinti, kodėl, pavyzdžiui, vieniems veiksmažodžiams daugybės reikšmę suteikia priešdėlis *iš-*, o kitiems – *pri-* (*išmirti*, bet **primirti*, *prigaminti*, bet **išgaminti*). Taip pat nėra atskleidžiami ryšiai tarp priešdėlių reikšmių ir jų motyvacija. Taigi šiame darbe bus siekiama pateikti kuo išsamesnį pasirinktų priešdėlių semantikos aprašą, ne tik išskiriant priešdėlių reikšmes, bet ir nustatant santykius tarp jų.

Kalbos vienetų reikšmių radialiniai tinklai kognityvistikos tradicijoje visų pirma siejami su prielinksnių tyrimais, ypač su jau klasikiniu tapusiu Claudios Brugman ir Georgo Lakoffo „*Story of over*“ (Brugman 1981, Lakoff 1987). Jame prielinksnio *over* reikšmės analizuotos kaip motyvuota semantinė struktūra – radialinis tinklas. Erdvinės prielinksnio reikšmės tirtos aprašant vaizdines schemas – trajektoriaus ir riboženklis erdvinį santykį, o į neerdvines reikšmes pasižiūrėta kaip į metaforizacijos, metonimizacijos ir kitų semantinių procesų rezultatus. Beveik tuo pačiu metu panašiu metodu pradėta analizuoti ir priešdėlių reikšmes. Tokių tyrimų pradininke galima laikyti Laurą A. Jandą, kuri analizavo rusų kalbos veiksmažodinius priešdėlius *za-, pere-, do- ir ot-* (Janda 1986). Apskritai galima pasakyti, kad priešdėlių semantikos tyrimai bene populiariausi yra tarp slavų kalbų tyrėjų. Baltų kalbų priešdėliai yra labai panašūs į slavų kalbų, tačiau jų semantikos tyrimų trūksta. Galima būtų paminėti Daigą Deksnę, kuri tiria latvių kalbos priešdėlius radialinių tinklų metodu ir šiuo metu rašo disertaciją „Priedėklįverbu semantika un funkcionalitāte“. Daļi savo darbo – priešdėlio *pār* tyrimā – ji pristatē Artūro Ozolo 56-ojoje tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Gramatika ir kalbos mokymasis“. Lietuvių kalbos priešdėlius iš semantinės motyvacijos perspektyvos yra tyrusi Inesa Šeškauskienė ir rezultatus pristatė 5-ojoje tarptautinėje taikomosios kalbotyros konferencijoje „Kalbos ir žmonės: komunikacija daugiakalbiame pasaulyje“ (Šeškauskienė 2019). Taigi šis darbas papildytų labai negausių baltų kalbų priešdėlių semantikos tyrimų gretas.

Darbo objektas ir tiriamoji medžiaga. Darbo objektas yra priešdėlių *i-*, *nu-*, *iš-*, *pri-* veiksmažodiniai vediniai. Pasirinkta tirti būtent šiuos priešdėlius, nes tarp jų prototipinių schemų esama panašumų: ir *i-*, ir *iš-* riboženklis yra talpa, o *pri-* ir *nu-* – objektas. *I-* ir *pri-* žymi judėjimą artyn riboženklis, o *nu-* ir *iš-* – tolyn. Vediniai rinkti iš *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* elektroninės versijos (eDLKŽ, prieiga internetu: <http://lkiis.lki.lt/dabartinis>). Į tyrimą neįtraukti tie veiksmažodžiai, kurie dabartinėje kalboje nevartojami. Tai, ar veiksmažodis vartojamas, tikrinta VDU Dabartinės lietuvių kalbos morfologiškai anotuotame tekстыne. Jei jame nerasta nė vieno pavartojimo atvejo, vedinys atmestas. Minėtame tekстыne rinkti ir vartosenos pavyzdžiai. Kadangi darbo metodas nėra grindžiamas tekстыnų lingvistika, pavyzdžiai pateikiami tik iliustraciniais tikslais ir atrinkti remiantis reprezentatyvumo kriterijumi.

Kai kurios darbe vartojamos sąvokos:

Trajektorius – objektas vaizdinėje schemoje, kurios vieta yra nusakoma.

Riboženklis – objektas vaizdinėje schemoje, kurio atžvilgiu yra nusakoma trajektoriaus vieta.

Domenas – vieta, kurioje yra trajektorius prieš priešdėliniu veiksmažodžiu nusakytą veiksmą.

Ekstradomenas – vieta, kurioje atsiranda trajektorius po priešdėliniu veiksmažodžiu nusakyto veiksmo.

Kulminatyvas – veiksmo kategorijos narys, kuriuo nurodoma kulminacinė veiksmo fazė.

Refleksyvinė schema – tokia vaizdinė schema, kurioje trajektorius juda ne riboženklis, o savo paties atžvilgiu.

Darbo tikslas ir uždaviniai. Darbo tikslas yra išskirti tiriamųjų priešdėlių reikšmes, nustatyti ryšius tarp jų ir atlikti reikšmių ir priešdėlinių veiksmažodžių vartosenos lyginamąją analizę. Šiam tikslui pasiekti keliami tokie uždaviniai:

1) Iš *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* išrinkti veiksmažodžių vedinius su tiriamaisiais priešdėliais (atmetant nevartojamus).

2) Analizuojant santykį tarp priešdėlio ir veiksmažodžio šaknies, išskirti galimas priešdėlių reikšmes.

3) Nubraižyti erdvinių priešdėlių reikšmių vaizdines schemas.

4) Nustatyti ryšius tarp nagrinėjamų priešdėlių reikšmių ir sudaryti jų radialinius tinklus.

5) Palyginti nagrinėjamų priešdėlių reikšmes ir vartoseną.

Darbo metodai. Darbe atliekama kokybinė nagrinėjamų priešdėlių semantikos analizė, remiantis kognityvinės lingvistikos prieiga: vaizdinių schemų teorija, principinės polisemijos modeliu, konceptualiųjų metaforų teorija. Priešdėlių reikšmėms palyginti taikomas lyginamasis metodas.

Darbo struktūra. Darbą sudaro teorinė ir tiriamoji dalys. Teorinėje dalyje pristatoma priešdėlinės darybos bruožai lietuvių kalboje, priešdėlių vartojimas veiksmo kategorijai reikšti, kai kurie kognityvinės lingvistikos teoriniai elementai, prielinksnių semantikos tyrimai ir priešdėlių polisemijos tyrimai. Tiriamojoje dalyje išskiriamos ir aprašomos galimos tiriamųjų priešdėlių reikšmės ir santykiai tarp jų. Darbo pabaigoje pateikiamos išvados, kuriose gauti rezultatai apibendrinami. Taip pat pridedamas naudotos literatūros ir šaltinių sąrašas.

Darbo aprobavimas. Priešdėlio į- polisemija lietuvių kalboje, pranešimas Prof. Artūro Ozolo 56-osios tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Gramatika ir kalbos mokymasis“, 2021 kovo 19–20 d., Ryga.

Darbe esančių paveikslų sąrašas:

- 1 pav. *Prototipinė prielinksnio over schema* (Lakoff 1987: 419)
- 2 pav. *Prielinksnio over dengimo schema* (Lakoff 1987: 428)
- 3 pav. *Schema, iš kurios kilusi pertekliaus reikšmė* (Lakoff 1987: 434)
- 4 pav. *Schema, iš kurios kilusi metaforinė nepastebėjimo reikšmė* (Lakoff 1987: 426)
- 5 pav. *Schema, iš kurios kilusi metaforinė apžiūrėjimo reikšmė* (Lakoff 1987: 429)
- 6 pav. *Over radialinis tinklas* (Lakoff 1987: 436)
- 7 pav. *Over radialinis tinklas pagal principinės polisemijos modelį* (Tyler, Evans 2003: 80, paimta iš Evans, Green 2006: 347)
- 8 pav. *Over vartosenos pavyzdžiai* (Evans, Green 2006: 348)
- 9 pav. *Prielinksnio už reikšmių radialinis tinklas* (Šeškauskienė, Žilinskaitė-Šinkūnienė 2015: 38)
- 10 pav. *Kontrolės vertinimo skalė* (Jamrozik, Gentner 2011:1590)
- 11 pav. *Tyrimo užduoties pavyzdys* (Jamrozik, Gentner 2011:1591)
- 12 pav. *Tyrimo užduoties pavyzdys* (Jamrozik, Gentner 2011:1592)
- 13 pav. *Priešdėlio za- vaizdinės schemas* (Janda 1986: 78)
- 14 pav. *Priešdėlio za- reikšmių radialinis tinklas* (Janda 1986: 79)
- 15 pav. *Priešdėlio ot- reikšmių radialinis tinklas* (Brala-Vukanović, Memisević 2013: 43)
- 16 pav. *Priešdėlinių veiksmažodžio myšleč vedinių komplementai* (Fabiszak, Hebda, Kokorniak, Krawczak 2014: 237)
- 17 pav. *Tiriamųjų priešdėlių prototipinės schemas*
- 18 pav. *Priešdėlio į- prototipinė schema*
- 19 pav. *Priešdėlio į- atramos schema*
- 20 pav. *Priešdėlio į- destrukcijos schema*
- 21 pav. *Priešdėlio į- įterpimo schema*
- 22 pav. *Priešdėlio į- reikšmių radialinis tinklas*
- 23 pav. *Priešdėlio nu- prototipinė schema*
- 24 pav. *Priešdėlio nu- judėjimo aplink savo ašį schema*
- 25 pav. *Priešdėlio nu- nuokrypio schema*
- 26 pav. *Priešdėlio nu- judėjimo žemyn schema*
- 27 pav. *Priešdėlio nu- judėjimo žemyn be riboženklis schema*
- 28 pav. *Priešdėlio nu- refleksyvinio judėjimo žemyn schema*
- 29 pav. *Priešdėlio nu- destrukcijos schema*

- 30 pav. *Priešdėlio nu- pašalinimo nuo paviršiaus schema*
- 31 pav. *Priešdėlio nu- paviršiaus pokyčio schema*
- 32 pav. *Priešdėlio nu- reikšmių radialinis tinklas*
- 33 pav. *Priešdėlio iš- prototipinė schema*
- 34 pav. *Priešdėlio iš- linkio schema*
- 35 pav. *Priešdėlio iš- skaidymo schema*
- 36 pav. *Priešdėlio iš- plėtros schema*
- 37 pav. *Priešdėlio iš- paviršiaus pokyčio schema*
- 38 pav. *Priešdėlio iš- destruktinė schema*
- 39 pav. *Priešdėlio iš- reikšmių radialinis tinklas*
- 40 pav. *Priešdėlio pri- prototipinė schema*
- 41 pav. *Priešdėlio pri- atramos schema*
- 42 pav. *Priešdėlio pri- talpos pildymo schema*
- 43 pav. *Priešdėlio pri- reikšmių radialinis tinklas*
- 44 pav. *Sutampančios priešdėlių į-, nu-, iš-, pri- reikšmės*

2. Teorinės prielaidos

Šiame skyriuje bus aprašytos teorinės prielaidos, kuriomis remtasi atliekant tyrimą. Visų pirma aptariami veiksmažodžių priešdėlinės darybos bruožai lietuvių kalboje. Nurodomos tradiciškai skiriamos priešdėlių reikšmės. Toliau kiek plačiau aptariama veiksmo kategorija ir jos sąsaja su priešdėliais. Kadangi darbas yra kognityvinės lingvistikos krypties, pristatoma prototipų teorija, šeimyninio panašumo principas ir kaip tai siejasi su polisemija. Toliau aprašomas radialinių tinklų metodas, remiantis prielinksnio *over* tyrimu. Paminimas ir šio metodo pritaikymas lietuvių kalboje, tiriant prielinksnį *už*. Taip pat apžvelgiami keli psicholingvistikos krypties tyrimai, susiję su radialiniais tinklais ir prielinksnių polisemija. Galų gale pereinama prie priešdėlių tyrimų pavyzdžių: aptariami keturi slavų kalbų priešdėlių tyrimai.

2.1 Priešdėlinė daryba lietuvių kalboje

Priešdėliniai veiksmažodžiai yra daromi iš kitų veiksmažodžių. Toks darybos ryšys yra modifikacinis, nes kalbos dalis nepasikeičia (Paulauskienė 1994: 54, Urbutis 2009: 201). Priešdėliai skiriami į dvi grupes: prielinksninius (*ap-*, *at-*, *pa-*, *pri-* ir kt.) ir dalelyčių kilmės (*be-*, *te-*, *ne-* ir kt.) (Paulauskienė 1994: 272). Piotras Arkadjevas atitinkamai skiria derivacinius ir kaitybinius priešdėlius (Arkadiev 2011: 42–44). Visi šiame darbe analizuojami priešdėliai yra prielinksniniai arba derivaciniai. Jų funkcija trejopa – modifikuoti veiksmažodžio leksinę reikšmę, keisti veiksmažodžio veiksmą (apie tai plačiau 2.2 skyrelyje) ir kai kuriais atvejais iš intransyvtvinių veiksmažodžių padaryti tranzityvinius. Kalbant apie tranzityvumą, pasak A. Judženčio, poros tarp intransyvtvinio nepriešdėlinio ir tranzityvtvinio priešdėlinio veiksmažodžių (*skristi* : *apskristi*) reikalauja aplinkybinių papildinių ir todėl sudaro tranzityvtvumo kategorijos periferiją (Judžentis 2012: 215). Kadangi priešdėliai yra kilę iš prielinksnių, pirminė jų funkcija yra erdvės santykių reiškinas. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* užsimenama ir apie kitas, ne erdvines, priešdėlių reiškinas, bet tik apie keletą jų. Minimios laiko (trukmės ir akimirkos), veiksmo pradžios, mažybinė, intensyvumo, kartojimo ir gebėjimo reiškinės (DLKG 404–406). Dar paminėtina, kad ne visada priešdėlinis veiksmažodis yra perfektyvinis. Imperfektyvai būdingi leksikalizacijos atvejais (*padėti*, *priklausyti*, *užjausti*, *sutarti*) ir kai priešdėlis suteikia gebėjimo ką daryti reiškinę (*nusėdėti*, *paėiti*).

Kai kurias lietuvių kalbos priešdėlių reikšmes yra aprašiusi Aldona Paulauskienė (Paulauskienė 1994: 274–279). Pirmiausia išskiriamos kiekvieno prielinksnio lokalinės reikšmės (*iš-* – judėjimo į išorę, *pri-* – judėjimo prie ko nors ir t. t.). Taip pat pastebima, kad visi priešdėliai, išskyrus *par-*, gali reikšti grynąją veiksmo baigtį (*pabalti, nuskęsti, prikelti* ir t. t.). Dar priešdėliai veiksmožodžiui gali suteikti veiksmo intensyvumo (ypač su sangražos dalelyte) arba, atvirkščiai – trumpumo ir silpnumo reikšmes, kaip *užbučiuoti, suspardyti, apsiėsti* ir *pabėgėti, pasėdėti*. Priešdėliai *į-, iš-, nu-, pa-* gali reikšti įstangą ir gebėjimą atlikti tam tikrą veiksmą, pavyzdžiui, *išlaikyti, nustovėti, panešti*. Dar priešdėliai žymi veiksmo laiko ribą (dažniausiai *iš-* ir *pra-*), kaip *išsėdėjo visą dieną, savaitę prabuvo namie*. Jei veiksmas įvyko staiga ir netikėtai, tai gali būti reiškiamą priešdėliais *iš-, pa-, pra-, su-, už-*, pavyzdžiui, *surikti, užkaukti, prakalbėti*.

Priešdėlio *pa-* reikšmes gana išsamiai yra išnaginėjusi Elzė Galnaitytė (Galnaitytė 1958). Ji išskyrė 11 šio priešdėlio darybinių reikšmių, nurodydama, su kokiomis veiksmožodžių semantinėmis grupėmis jos gali būti realizuojamos. Pavyzdžiui, deminutyvinę reikšmę (veiksmo nepilnumo, neužbaigtumo ar trukmės trumpumo) priešdėlis *pa-* įgyja su a) veiksmožodžiais, reiškiančiais daikto būvį (*paaugti, pablukti*), b) veiksmožodžiais, reiškiančiais konkretų fizinį ar abstraktų veiksmą (*padeginti, pakirpti*), c) judėjimo veiksmožodžiais (*paeiti, pavažiuoti*). Šis tyrimas paneigė iki tol buvusią nuostatą, kad priešdėlio *pa-* pagrindinė ir dažniausia funkcija yra tik keisti veiksmožodžio veikslą. Kompleksiška jo reikšmių sistema rodo, kad visgi „<...> dominuojanti šio priešdėlio funkcija yra leksinė, žodžių darybos funkcija“ (Galnaitytė 1958: 118).

Tiesa, minėtuose darbuose dar nebuvo bandoma nustatyti sąsajų tarp priešdėlių reikšmių ir nesiekta paaiškinti jų motyvacijos.

2.2 Priešdėliai ir veiksmo gramatinė kategorija

Lietuvių kalboje, kalbant apie priešdėlius, būtina užsiminti ir apie veikslą. Veikslas yra veiksmožodžio kategorija, glaudžiai susijusi su laiko kategorija. Kaip apibrėžia Vladimiras Plungianas, aspektinės kategorijos nusako situacijos vyksmo pobūdį laiko atžvilgiu (trukmę, ribotumą, rezultato buvimą ir pan.) (Plungian 2011: 140). Veiksliui suvokti svarbi „stebėjimo lango“ sąvoka¹ – tai yra akimirka, kurios metu kalbėtojas stebi ir nusako situaciją (Plungian 2011: 146). Kitaip sakant, kiekviena situacija susideda iš keleto fazių: paruošiamosios, pradžios, vidurio, finalo, rezultato. Pavyzdžiui, situaciją „Valtis iš taško A nuplaukė į tašką B“ stebėtojas apibūdins pagal tai,

---

¹ Terminas sukurtas Wolfgango Kleino.

kurioje šio veiksmo stadijoje jis ją stebi: jei pradžioje, bus sakoma „valtis išplaukė“, jei viduryje – „valtis plaukia“, jei pabaigoje – „valtis atplaukė“. Žinoma, toks modelis yra idealistinis, ne kiekviena situacija turi visas minėtas fazes ir tai priklauso nuo veiksmožodžio semantikos. Dar reikėtų paminėti, kad naudojantis veiksmo kategorijos raiškos priemonėmis, galima nusakyti ne tik tam tikro veiksmo fazes, bet ir, pavyzdžiui, tai, kad veiksmas kartojasi (iteratyvas, kaip liet. *šokti – šokinėti*).

2.2.1 Veiksmo kategorijos nariai ir raiška

Nors šios kategorijos narių galima išskirti daug, bet pagrindinę skirtį sudaro perfektyvo ir imperfektyvo (arba įvykio ir eigos) skirtis. Kaip apibrėžia Arkadjevas, jų skirtis slypi pragmatikoje ir priklauso nuo kalbėtojo perspektyvos (arba jau minėto „stebėjimo lango“). Imperfektyvas tuomet išreiškia sinchroninę perspektyvą ir situacija suvokiama kaip besitęsianti ir neturinti ribų laike. Perfektyvas savo ruožtu susijęs su retrospektyviu kalbėtojo požiūriu, kai situacija suvokiama kaip turinti ribas laike, kitaip sakant – pasibaigusi (Arkadiev 2011: 63). Ši skirtis kalbose reiškia įvairiai – nuo kaitybinių paradigų iki tik leksinio žymėjimo.

Jei veikslas žymimas morfologiškai, gali skirtis jo sugramatinimo laipsnis. Čia svarbi Joan Bybee pastebėta perfektyvo kilmės skirtis. Perfektyvai skiriami į erdve grįstus (*bounder-based*) ir ankstesne forma grįstus (*anterior-based*). Ankstesne forma grįsti perfektyvai yra kilę iš perfekto arba rezultatyvo. Tokiu atveju veikslas įprastai reiškiamas kaitybiškai – tai yra veiksmožodis pats iš savęs yra neutralus veiksmo atžvilgiu ir skirtingos jo formos reiškia skirtingą veikslą (tai būdinga romanų kalboms). Erdve grįstas perfektyvas yra kilęs iš kalbos elementų, reiškiančių erdvę (pavyzdžiui, prielinksnių). Tuomet veiksmožodžiai turi imperfektyvo arba perfektyvo reikšmę jau savo semantikoje, o norint išreikšti priešingą kategorijos narį, naudojamosi darybinėmis priemonėmis (tokia sistema būdinga slavų kalboms) (Bybee, Perkins Pagliuca 1994).

2.2.2 Veiksmo raiška lietuvių kalboje

Pagal aprašytą Bybee skirtį, lietuvių kalbos perfektyvas skirtinas prie erdve grįstų perfektyvų, nes veiksmožodžiai savo semantikoje jau turi veiksmo reikšmę, o norint išreikšti priešingą kategorijos narį naudojamosi darybinėmis priemonėmis, kurių pirminė funkcija yra erdvės santykių reiškinys – būtent tokie ir yra lietuvių kalbos priešdėliai. Todėl, pasak Arkadjevo, lietuvių

kalboje veikslas yra labiau leksinė-semantinė, o ne gramatinė kategorija, nes lietuvių kalbos priemonės veikslui reikšti nėra visiškai produktyvios ir reguliarios (Arkadiev 2015).

Kalbant konkrečiau, lietuvių kalboje žodžiai įprastai yra imperfektyviniai. Norint išreikšti perfektyvą, naudojamos priešdėliais. Kaip tai apibūdina Aldona Paulauskienė: „priešdėlinė veiksmažodžių daryba patogi veikslui reikšti dėl to, kad priešdėlis, atlikdamas darybos funkciją, riboja veiksmą, rodo jo baigtinį pobūdį“ (Paulauskienė 1994: 292). Pavyzdžiui, *eiti* (IMPF) – *nueiti* (PFV). Tačiau, kaip matyti, čia priešdėlis *nu-* ne tik atlieka perfektyvizacijos funkciją, bet ir suteikia judėjimo nuo tam tikro taško reikšmę. Pasirinkus kitus priešdėlius, suteikiamos kitos leksinės reikšmės – *pereiti* (judėjimas tam tikru keliu nuo taško iki taško), *įeiti* (judėjimas vidun), *apeiti* (judėjimas aplink) ir t. t. Visais atvejais veikslo reikšmė yra ta pati – perfektyvas, o leksiniai niuansai skiriasi.

Kartais priešdėlinio veiksmažodžio reikšmė labai nutolsta nuo pagrindinio žodžio reikšmės ir įvyksta leksikalizacija. Pavyzdžiui, sunku pasakyti, koks yra ryšys tarp *apgauti* ir *gauti*. Kaip tokiais atvejais išreikšti žodžio *apgauti* imperfektyvą? Čia suveikia antrinė imperfektyvizacija – priešdėlis lieka, o imperfektyvo reikšmę perteikia priesaga *-inė-* (*apgaudinėti*). Taigi veikslo reikšmė tarsi pereina iš priešdėlio į priesagą, o priešdėlis tuomet kartu su šaknimi jau turi tik leksinę reikšmę. Tokį procesą galima pavaizduoti schematiškai:

sakyti (IMPF + leks. r. „žodžiais reikšti mintis“ → *atsakyti* (PFV + leks. r. „suteikti informaciją klausiančiam“) → *atsakinėti* (IMPF + leks. r. „suteikti informaciją klausiančiam“)

Visgi šis procesas nėra labai reguliarus ir netinka visiems veiksmažodžiams (*valgyti* – *sualgyti* – **sualginėti*). Kitaip yra, pavyzdžiui, bulgarų kalboje, kur antrinė imperfektyvizacija yra reguliari ir tinka visiems veiksmažodžiams: *četa* (IMPF „skaityti“) – *pročeta* (PFV „perskaityti“) – *pročitam* (IMPF „perskaitinėti“).

2.3 Prototipų teorija

Prototipų teorija yra vienas pagrindinių kognityvinės lingvistikos teorinių postulatų. Ji suformuluota Eleonoros Rosch, kuri tyrė spalvų kategorizavimą (Rosch 1978). Vėliau ši teorija taikyta ir kitoms kategorijoms tirti – vaisių, baldų, įrankių ir t. t. Prototipų teorijos esmė yra ta, kad tam tikra kategorija yra suvokiama per įprasčiausią jos narį – prototipą. Pavyzdžiui, *stalo*

kategorijos įprasčiausias narys greičiausiai bus valgomojo stalas, o ne, tarkime, operacinis stalas. Taigi kategorija suvokiama hierarchiškai – įprasčiausias jos narys yra centre, o kiti jos nariai, kiekvienas skirtingai, nutolę į periferiją. Tie nariai, kurie nutolę nuo centro labiausiai, gali priklausyti ir kitoms kategorijoms, vadinasi, tarp skirtingų kategorijų nėra aiškių ribų. Tai geriausiai iliustruoja klasikinis Williama Labovo tyrimas (Labov 1973), kuriame jis eksperimento dalyviams liepė įvardyti nupieštus puodelius, vazas, dubenėlius, kurie skyrėsi savo forma. Tuomet pastebėta, kad kai kurie piešiniai yra tarsi tarpiniai, pavyzdžiui, platus dubenėlis su ausele gali būti suvokiamas ir kaip dubenėlis, ir kaip puodelis. Taigi ribos tarp kategorijų nėra griežtos, greičiau išplaukusios (angl. *fuzzy*).

2.3.1 Šeimyninio panašumo principas

Kitas svarbus klausimas – kaip yra susiję vienos kategorijos nariai, kas juos jungia? Pagal klasikinį Aristotelio kategorijų suvokimą, visą kategoriją jungia vienas ar daugiau būtinų požymių. Tačiau iš tiesų egzistuoja tokių kategorijų, kuriose nėra to vieno visus jos narius jungiančio požymio, todėl prototipinis aiškinimas yra universalesnis. Kaip teigia Dirkas Geeraertsas, kategorijai suvokti „neturi būti rinkinio atributų, kurie atitiktų būtinumo ir pakankamumo reikalavimą“² (Geeraerts 2006). Tai visų pirma yra pastebėjęs Ludwigas Wittgensteinas, aprašęs *žaidimo* kategoriją (Wittgenstein 1978). Jis pastebėjo, kad nėra tokio požymio, kuris būtų bendras visiems *žaidimo* kategorijos nariams. Vieniems nariams bendri vieni bruožai (pavyzdžiui, ir tenise, ir šachmatuose yra du žaidėjai), kitiems – kiti (ir futbole, ir krepšinyje reikalingas kamuolys). Šiai problemai spręsti jis pasiūlė šeimyninio panašumo (angl. *family resemblance*) principą, pagal kurį kiekvienas kategorijos narys yra susijęs su kuriuo nors kitu bent vienu požymiu, bet bendro, visus vienijančio, nėra. Schemiškai šį principą galima pavaizduoti taip: AB:BC:CD. Čia raidės žymi požymius. Kaip matome, AB ir CD nariai neturi jokio bendro požymio, bet vis tiek priklauso tai pačiai kategorijai per narį BC.

---

² Čia ir toliau versta darbo autorės.

2.3.2 Prototipų teorija ir polisemija

Aprašyti prototipų teorijos principai taikomi ir polisemijos tyrimuose. Įprastai tiriamas leksemų daugiareikšmiškumas. Apie tai yra rašęs Johnas R. Tayloras, kaip iliustraciją pasitelkęs veiksmazodžio *climb* daugiareikšmiškumo analizę (Taylor 1995: 105). Jis kritikuoja požiūrį, kad būtinas reikalavimas polisemijai yra bendras visas žodžio reikšmes jungiantis semantinis elementas (kaip tradicinėje kategorijų sampratoje – būtinas ir pakankamas požymis), o jeigu jo nėra – atvejis laikytinas homonimija. Pagal tokią sampratą *John looked at the professor* ir *John looked after the professor* būtų traktuojami kaip neturintys jokio semantinio ryšio, taigi – homoniminiai. Arba ta bendra reikšmė tokia abstrakti, kad nebeįmanoma apčiuopti skirties nuo kitų žodžių reikšmių (Lakoff 1987: 416). Tačiau pagal prototipų teoriją ir šeimyninio panašumo principą vienas semantinis elementas, kuris jungtų visas leksemos reikšmes, nėra būtinas. Viena reikšmė pagal šią sampratą yra suvokiama kaip prototipinė – pagrindinė, įprasčiausia, o kitos kyla arba tiesiogiai iš jos, arba iš kitų ir taip nusidriekia vadinamosios reikšmių grandinės (*meaning chains*) (Taylor 1995: 108). Toks suvokimas tuomet leidžia atrasti ryšį tarp net ir ypač nutolusių reikšmių, kaip A) *the boy climbed the tree* ir C) *climb out of the sleeping bag*. Jos yra susijusios ne tiesiogiai, o per tarpinį narį, kuris iliustruojamas šiuo sakiniu – B) *the boy climbed down the tree*. Reikšmė B yra kilusi iš A – čia nelieta judėjimo aukštyn komponento, bet jos yra susijusios judėjimo galūnėmis reikšme. Tuomet reikšmė C kyla iš B, nes lipant iš miegmaišio taip pat naudojamos galūnėmis. Toliau dar tampa įmanoma ir reikšmė D – *climb out of boiler suit*, kuri yra kilusi iš C. Schemiškai tokią reikšmių grandinę galima pavaizduoti taip:

$$A \rightarrow B \rightarrow C \rightarrow D.$$

2.4 *Over* istorija: prielinksnių reikšmių semantiniai tinklai

Prielinksnių reikšmių ir santykių tarp jų analizės pradininkais laikomi Claudia Brugman, kuri pirmoji pritaikė radialinių tinklų metodą, tirdama prielinksnio *over* reikšmes ir jų santykius savo magistro darbe *Story of over* (Brugman 1981), ir Georgas Lakoffas, pristatęs *over* tyrimą kaip atvejo analizę knygoje *Woman, fire, and Dangerous Things* (Lakoff 1987). Toliau bus aptariamasis, jau klasikiniu tapęs, tyrimas.

Visų pirma reikėtų paminėti, kad kognityvinės lingvistikos atstovai kvestionuoja struktūralistų kalbos vienetų semantinio arbitralumo idėją. Ryšiai tarp kalbos vienetų, pavyzdžiui, leksemų, reikšmių yra ne atsitiktiniai, bet „principiniai, sistemiški ir pasikartojantys visam leksikone“ (Brugman, Lakoff 2006: 110). Pavyzdžiui, žodis *langas* gali turėti dvi reikšmes – ‘skylė sienoje, skirta žiūrėti į lauką’, arba ‘rėmas su stiklu’. Iš esmės, atsietai nuo patirties, tarp šių dviejų reikšmių nieko bendra nėra. Tačiau žmogus iš patirties žino, kad aptariamai konceptai yra susiję – rėmas su stiklu gali būti įdedamas į skylę sienoje. Būtent šis žinojimas ir leidžia abiem konceptams įvardyti vartoti tą pačią leksemą (Lakoff 1987: 417).

Prielinksniai apskritai yra gana abstrakčių reikšmių leksemos, prototipiškai reiškiančios erdvinius santykius tarp objektų. Kognityvistai laikosi požiūrio, kad erdvės santykius žmogus suvokia kaip vaizdines schemas (*image-schemas*), kurias galima apibrėžti kaip abstrahuotas tam tikro įvykio erdvėje reprezentacijas. Ši idėja susijusi su kūniškumo (*embodiment*) teorija (Lakoff, Johnson 1999), pagal kurią reikšmės kūrimo pagrindas yra tai, kad žmogus yra kūniška būtybė, turinti padėtį erdvėje. Tai paaiškina, kodėl, pavyzdžiui, metaforose, tai, kas turi didesnę vertę, yra geresnis, suvokiama kaip aukštai esantis objektas, pavyzdžiui, *aukštasis mokslas*. Atitinkamai, kas vertinama neigiamai, suvokiama kaip žemai esantis objektas, pavyzdžiui, *žeminantys žodžiai*. Tokias metaforas lemia tai, kad žmogaus padėtis yra vertikali ir jo galva yra viršutinėje kūno dalyje. Grįžtant prie vaizdinių schemų, kaip ir minėta – jos yra labai abstrahuotos ir susideda iš trajektoriaus (TR, *trajectory*), riboženklis (LM, *landmark*) ir santykio tarp jų. Šios sąvokos atitinka figūros ir fono sąvokas (Langacker 1986) ir tyrimuose varijuoja. Vaizdinėse schemose riboženklis, arba fonas, įprastai būna nejudantis ir didesnis, o trajektorius, arba figūra, – judantis, mažesnis bei perceptyviai iškilnesnis (*salient*). Pavyzdžiui, pasakyme *Dviratis yra prie tvoros* dviratis yra figūra, kurio vieta nusakoma tvoros (fono) atžvilgiu.

Over tyrime buvo išskirta virš 100 jo skirtingų reikšmių. Prototipinė ‘aukščiau skersai’ (*above across*) reikšmė ar jos schema pavaizduota žemiau. Rodyklė žymi trajektoriaus kelią (*path*), o punktyrinė linija – atstumą tarp riboženklis ir trajektoriaus (kuris šiuo atveju nespecifikuotas).

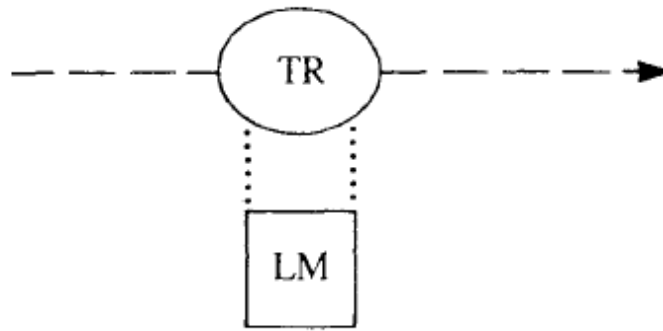

Fig. 1 The plane flew over.
Schema 1

1 pav. Prototipinė prielinksnio *over* schema (Lakoff 1987: 419)

Kitų schemų atvejais gali būti relevantiški kiti erdvės santykiai, tokie kaip artumas, buvimas viduje, ribotumas, lietimasis ir t. t. Taigi *over* pagal šią schemą reiškia situaciją, kai trajektorius yra aukščiau riboženklis, juda skersai jo ir jie nesiliečia. Kitos *over* reikšmės tuomet yra šios pagrindinės schemos transformacijos. Pavyzdžiui, gali skirtis riboženklis forma – *The bird flew over the wall*, *The plain flew over the hill*. Kitais atvejais tarp trajektoriaus ir riboženklis gali atsirasti kontaktas – *Sam walked over the hill*, *Sam climbed over the wall*. Kaip pažymi autorius, tokių skirtingų prasmų egzistavimą galima interpretuoti dvejopai. Galima manyti, kad tik pagrindinė schema esti mentaliniame leksikone, o kitos atsiranda dėl sintaksės reiškinų – subjekto ir objekto variacijų. Pagal kitą, labiau specifikuotą interpretaciją, visos šios schemos egzistuoja leksikone savarankiškai ir yra reikšmių grandinės dalys (Lakoff 1987: 422). Lakoffas labiau palaiko antrąją interpretaciją, nes minėtosios schemos yra semantiškai susijusios su dar kitomis ir taip sudaro reikšmių grandines. Be to, tai paaiškina, kaip skirtingos reikšmės yra organizuotos semantinėje atmintyje arba mentaliniame leksikone. Tai, kad jos visos yra susijusios, leidžia kalbėtojai suvokti prielinksnio reikšmę net niekada negirdėtame kontekste, taip pat – parinkti tinkamus prielinksnius kalbant.

Kaip ir buvo minėta, kitos schemos gali būti kilusios ne tiesiogiai iš prototipinės, o per tarpines schemas. Pavyzdžiui, buvimo už ko nors reikšmė (*Sam lives over the hill*) greičiausiai kilusi ne tiesiai iš prototipinės, o iš tarpinės su specifikuotu riboženklis (*Sam walks over the hill*). Analizėje atsižvelgiama ir į sintaksinį kontekstą, pavyzdžiui, pastebima, kad su kvantifikatoriais (*all*, *most*, *entire*) prielinksniui *over* būdinga tokia dengimo reikšmės atmaina, kai trajektorius yra

arba masė, arba daugybė objektų, o riboženkliu yra paviršius, pavyzdžiui, *He has freckles over most of his body*. Ši schema pavaizduota žemiau.

Fig. 18. The guards were posted all over the hill.
Schema 3.MX

2 pav. Prielinksnio over dengimo schema (Lakoff 1987: 428)

Over tyrimo kontekste paminėtina ir Susan Jean Lindner, kuri pagal tą pačią metodiką tyrė konstrukcijas su prielinksniais *in* ir *out* (Lindner 1981). Jos tyrimas svarbus tuo, kad ji aprašė refleksyvines schemas, kurias iliustruotų toks pavyzdys: *The goo is spreading out*. Šiuo atveju trajektorijos forma kinta priklausomai nuo laiko (Lindner 1981: 123). Toks judėjimas nėra susijęs su koku nors išoriniu riboženkliu – trajektorija kinta savo paties atžvilgiu. Todėl galima sakyti, kad tokiose konstrukcijose trajektorija ir riboženkliu sutampa.

Grįžtant prie Lakoffo analizės, pastebėtina, kad tiriant *over*, kartu įtraukiami ir atvejai, kai jis vartojamas ne kaip prielinksnis, o kaiprieveiksmis ar priešdėlis. Pavyzdžiui, pastebėta, kad, kai *over* yra priešdėlis, jis turi pertekliaus reikšmę – *overflow*, *overdo*, *overeat*, *overtired*. Ši reikšmė turi ryšį su schema, pavaizduota žemiau.

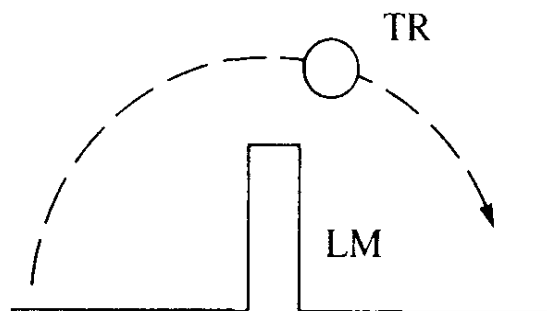

Fig. 26. The dog jumped over the fence.

3 pav. Schema, iš kurios kilusi pertekliaus reikšmė (Lakoff 1987: 434)

Overflow atveju trajektorius yra skystis, o riboženklis – vertikali tam tikros talpos (stiklinės, puodo ar netgi upės) sienos. Kadangi trajektoriaus yra per daug, jis pradeda bėgti per riboženklį kraštus – iš čia atsiranda pertekliaus reikšmė, kuri leidžia priešdėlį *over* vartoti ir kitose situacijose, kur reiškiamas perteklius – *overeat*, *overtired* ir panašiai (Lakoff 1987:434).

Prieš tai aptartus semantinius kitimus galima būtų įvardyti kaip vaizdinių schemų transformacijas. Tačiau reikšmės kitimus gali nulemti ir metaforiniai bei metoniminiai procesai. Metafora kognityvinėje lingvistikoje suvokiama kaip mentalinis reiškinys, kai vienos pažinimo srities, arba domeno, sąvoka pavartojama kito domeno sąvokai apibūdinti ir suvokti (Lakoff 1980). Domenas kognityvistikos terminijoje yra suvokiamas kaip tam tikra žmogiškos patirties sritis, kuriai priklauso artimi konceptai (Langacker 1987:147). Domenai skirstomi į pagrindinius (*basic*) ir abstrakčius (*abstract*). Pagrindiniai domenai yra fiziški, patiriami joslėmis. Abstraktieji, atvirkščiai, yra suvokiami protu, sudėtingesni. Domenas, kurio sąvokos perkeliamos, vadinamas šaltiniu (*source*) ir būna įprastas, patiriamas joslėmis, lengvai suvokiamas, pavyzdžiui, ERDVĖS SANTYKIAI. Iš šio domeno perkeliamos sąvokos vartojamos tikslo (*target*) domenui, kuris būna abstraktesnis, nepatiriamas joslėmis – kaip laikas, emocijos, kiti abstraktai, apibūdinti. Svarbu atskirti, kad konceptualioji metafora yra ne konkreti kalbinė išraiška, o mentalinis reiškinys, suvokimo vienetas. Pavyzdžiui, tokie pasakymai kaip *Už valandos būsiu*, *Ateina kalėdos*, *Praėjo daug metų* rodo, kad laikas yra suvokiamas kaip erdvė – tiesė, kuria juda žmogus. Sutraukus tokius pasakymus, išeitų toks bendras modelis LAIKAS YRA ERDVĖ, taip pat LAIKAS YRA JUDĖJIMAS. Svarbu paminėti ir tai, kad toks modelis, kai erdvės sąvokos vartojamos laikui reikšti, yra gana universalus pasaulio kalbose (Haspelmath 1997).

Kitas reikšmės atsiradimo mechanizmas yra konceptualioji metonimija. Šiuo atveju reikšmės komponentai nėra perkelti iš vieno domeno į kitą, o lieka tame pačiame domene (Croft 2006). Metonimija yra paremta išryškinimu ir paslėpimu. Kitaip sakant, metoniminiame pasakyme tam tikro koncepto vieni reikšminiai komponentai yra išryškunami ir sudaro metonimijos pagrindą, o kiti yra nutylimi, tarsi paslėpiami. Pavyzdžiui, pasakyme *Lietuva balsavo už sankcijas Baltarusijai* iš tiesų turimi omenyje Lietuvos atstovai. Taigi yra išryškinama šalis, kuriai atstovauja balsuojantieji. Taip pat, kaip matyti ir iš duoto pavyzdžio, metonimija pasižymi loginiais ryšiais, o ne panašumo principu (kaip metaforoje).

Over taip pat būdingos metaforinės reikšmės. Tai iliustruoti būtų galima patyrinėjus pasakymą *You've overlooked his accomplishments* (Lakoff 1987: 437). Jo reikšmės pagrindas yra konceptualioji metafora MATYMAS YRA LIETIMAS. Ši reikšmė kilusi iš schemos, pavaizduotos žemiau.

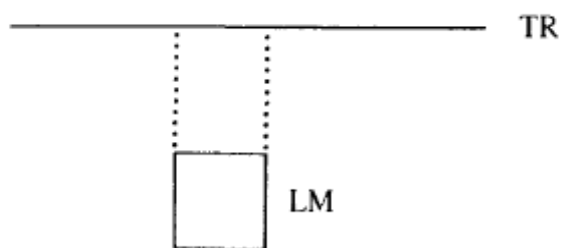

Fig. 14. The power line stretches over the yard.
Schema 2.1DTR

4 pav. Schema, iš kurios kilusi metaforinė nepastebėjimo reikšmė (Lakoff 1987: 426)

Čia žvilgsnis yra trajektorius, o norimas pamatyti dalykas – riboženklis. Kadangi jie nesiliečia, pagal šios metaforos logiką, riboženklis yra nepamatomas. Čia veikia ir dar viena konceptualioji metafora ŽIŪRĖJIMAS YRA SVARSTYMAS, todėl *overlook someone's accomplishments* reiškia, kad pasiekimai buvo neapsvarstyti, jiems nesuteiktas dėmesys. Įdomu tai, kad kai su tuo pačiu veiksmažodžiu vartojamas *over* yra ne priešdėlis, o prielinksnis, reikšmė yra visiškai kitokia, ją skirtį iliustruoja toks pasakymas: *Look over my corrections, but don't overlook any of them*. Metaforos čia yra tos pačios (MATYMAS YRA LIETIMAS, ŽIŪRĖJIMAS YRA SVARSTYMAS), bet skiriasi schema, iš kurios kilusi *look over* reikšmė. Čia, panašiai kaip schemoje žemiau, žvilgsnis yra trajektorius, kuris, judėdamas paviršiumi (taisymais), jį padengia.

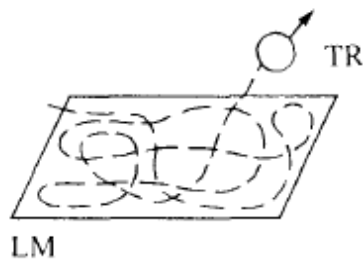
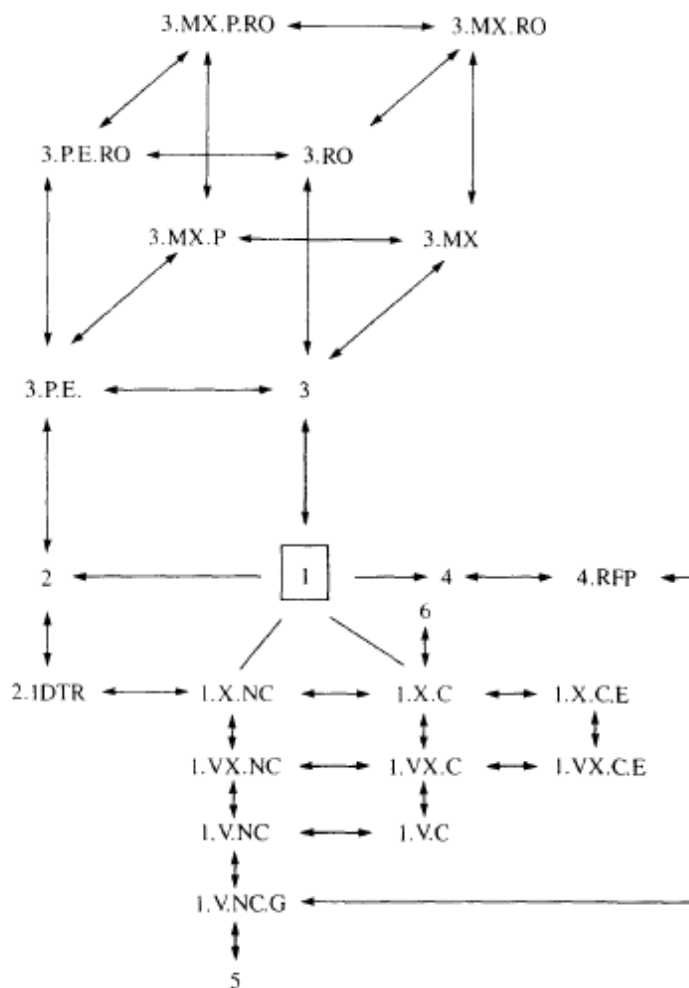

Fig. 19. I walked all over the hill.
Schema 3.MX.P

5 pav. *Schema, iš kurios kilusi metaforinė apžiūrėjimo reikšmė* (Lakoff 1987: 429)

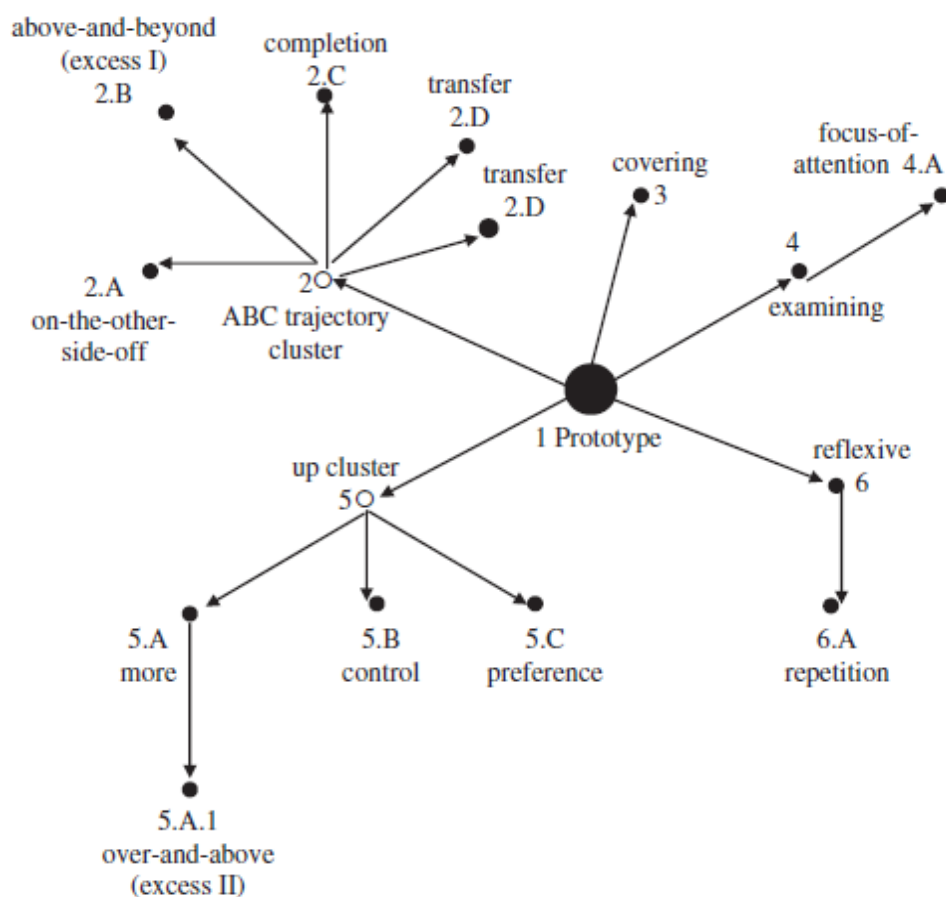
Apibendrinant, *over* analizė parodė, kad leksika iš tiesų nepasižymi arbitralumu – reikšmės yra susijusios ir motyvuotos. Taip pat matyti, kad norint reprezentuoti prielinksnių ar kitų į juos panašių vienetų reikšmes, geriausia pasitelkti vaizdines schemas ir konceptualiųjų metaforų teoriją, o norint suvokti ryšius tarp jų – radialinių tinklų metodą. Žemiau pavaizduotas galutinis *over* reikšmių radialinis tinklas. Jame vartojami sutrumpinimai reiškia schemų požymius, pavyzdžiui, X reiškia, kad riboženkliu išplėstas (*extended*), V – vertikalumą, C – kontaktą tarp riboženklio ir trajektorijos, NC – kad tokio kontakto nėra. Taigi, pavyzdžiui, 1.VX.C reiškia tokį prototipinės (žymimos skaičiumi 1) variantą, kuriame riboženkliu yra vertikalus, išplėstas ir tarp jo ir trajektorijos yra kontaktas (*Jis ėjo per kalvą.*) (Lakoff 1987: 420).

6 pav. Over radialinis tinklas (Lakoff 1987: 436)

Turbūt nenuostabu, kad, būdama iš esmės pirmoji, Lakoffo analizė susilaukė kritikos ir metodo patobulinimų. Pavyzdžiui, Robertas B. Dewellis pastebi, kad Lakoffas *over* reikšmes apibūdina ne tik remdamasis schemų transformacijomis, bet ir nustatydamas tarp jų panašumo ir pavyzdžio ryšius, kas yra panašiau į minimalaus skirtumo principą. Taigi Lakoffas pernelyg nenutolsta nuo tradicinio komponentine semantika paremto suvokimo (Dewell 1994). Lakoffo analizę kritikavo ir Andrea Tyler ir Vyvyanas Evansas (Tyler, Evans 2003). Kaip didžiausią problemą jie išskiria tai, kad, nustatant skirtingas reikšmes, nesilaikoma aiškios metodikos (Evans, Green 2006: 340). Pavyzdžiui, riba tarp polisemijos ir neapibrėžtumo (*vagueness*) yra labai neryški. Kitaip sakant, ne visada aišku, kada jau reikia skirti atskirą leksemos reikšmę, o kada šiek tiek skirtingas prasmes suteikia tik skirtingas kontekstas. Taigi minėti autoriai pasiūlė patobulintą metodą, kurį pavadino principinės polisemijos modeliu (*principled polysemy model*). Pirmiausia jie siūlo kriterijus, atskiriančius skirtingas reikšmes: nauja reikšmė privalo būti neerdvinė arba erdvinė

konfigūracija tarp riboženklio ir trajektoriaus turi būti kitokio pobūdžio. Todėl pavartojimo atvejai, kuriuose skiriasi tik trajektoriaus ar riboženklio forma, nepriklauso skirtingoms reikšmėms. Toks atvejis iliustruojamas pavyzdžiais *The hummingbird is hovering over the flower* ir *The helicopter is hovering over the city* (Evans Green 2006: 343), kuriuose skiriasi tik riboženklio forma (miestas ir gėlė). Taip pat išskiriamos konkrečios sąlygos, kurias turi atitikti prototipinė reikšmė: ji turi būti anksčiausiai paliudyta, dominuoti semantiniame tinkle (iš jos tiesiogiai turi būti kilę daugiausiai reikšmių), turėti erdvinį ryšį su kitais prielinksniais, taip pat jos semantiniai išplėtimai turi būti lengvai nuspėjami. Laikantis šių kriterijų, buvo sumodeliuotas patobulintas prielinksnio *over* radialinis tinklas, pavaizduotas žemiau.

7 pav. *Over* radialinis tinklas pagal principinės polisemijos modelį (Tyler, Evans 2003: 80, paimta iš Evans, Green 2006: 347)

Išskirtomis reikšmėmis vartojamo *over* pavyzdžiai matomi lentelėje žemiau:

Table 10.4 Distinct senses for *over* identified in Tyler and Evans (2003)

	Sense	Example
1	ABOVE (central sense)	The picture is over the sofa
2.A	ON-THE-OTHER-SIDE-OF	St Paul's is over the river from Southwark
2.B	ABOVE-AND-BEYOND (excess I)	Your article is over the page limit
2.C	COMPLETION	The movie is over
2.D	TRANSFER	The discredited government hand power over to an interim authority
2.E	TEMPORAL	The relationship had altered over the years
3	COVERING	The clouds are over the sun
4	EXAMINING	Mary looked over the document quite carefully
4.A	FOCUS-OF-ATTENTION	The committee agonised over the decision
5.A	MORE	Jerome found over forty kinds of shells on the beach
5.A.1	OVER-AND-ABOVE (excess II)	The heavy rains caused the river to flow over its banks
5.B	CONTROL	She has a strange power over me
5.C	PREFERENCE	I would prefer tea over coffee
6	REFLEXIVE	The fence fell over
6.A	REPETITION	After the false start, they started the race over

8 pav. *Over vartosenos pavyzdžiai* (Evans, Green 2006: 348)

2.4.1 Prielinksnio už tyrimas

Kognityvinė prieiga taikoma tiriant ir lietuvių kalbos prielinksnius. Kaip tokio tyrimo pavyzdį galima išskirti Inesos Šeškauskienės ir Eglės Žilinskaitės-Šinkūnienės atliktą prielinksnio už reikšmių tyrimą (Šeškauskienė, Žilinskaitė-Šinkūnienė 2015), kuris toliau bus pristatytas.

Visų pirma pastebėtina, kad lietuvių kalboje tas pats prielinksnis gali valdyti skirtingus linksnius. Tyrime analizuojamas už valdo genityvą arba akuzatyvą – šios dvi konstrukcijos tiriamos atskirai.

Už + gen. centrinė, prototipinė schema yra tokia, kurioje figūra yra užpakalinėje erdvėje fono atžvilgiu. Skiriami du pagrindinės schemos variantai pagal tai, kokie yra situacijos referencijos rėmai (Levinson 2003). Jei referencijos rėmai vidiniai – fonas turi perceptyviai iškilų priekį, kuris yra funkciškai svarbus, pavyzdžiui, *Užtrenkė duris sau už nugaros*. Jei rėmai reliatyvieji – į schemą įtraukiamas ir stebėtojas, ir tuomet toji užpakalinė erdvė priklauso nuo jo padėties, pvz., *Vaikas pasislėpė už medžio*.

Toliau aptariama funkcinė schema, kai figūra yra asmuo, o fonas – objektas, kuriuo asmuo naudojasi. Pavyzdžiui, *sėsti už stalo* reiškia ne tik tai, kad figūra atsiranda už stalo, bet ir tai, kad veiksmas vyksta tam tikru tikslu, šiuo atveju – valgymo.

Kita schema įvardijama kaip kontrolės. Šiuo atveju figūra įprastai yra žmogus, o fonas – objektas, kurį figūra fiziškai kontroliuoja. Tokia reikšmė galima su įvairiais veiksmožodžiais, tokiais kaip *griebti, laikyti, pakelti* ir pan. Tai iliustruoja tokie pavyzdžiai kaip *paėmė už rankos* ar *patraukė už rankenos*.

Kliūtis reikšmei priklauso tokie atvejai, kai fonas yra kliūtis figūros judėjimui, pavyzdžiui, *užkliūti už akmens*. Šios reikšmės kilmė interpretuojama dvejopai – ji kilusi arba tiesiai iš centrinės schemos, arba iš kontrolės reikšmės.

Dar viena aptariama reikšmė yra pavadinta ‘vieta eilėje’ (*sequential location*) ir ją iliustruoja toks pavyzdys: *Jie stovėjo vienas už kito*. Čia figūra ir fonas yra hierarchiškai lygūs ir išsidėstę eilės principu.

Slėpimosi reikšmė būdinga tokioms situacijoms, kai referentiniai rėmai yra reliatyvieji ir fonas uždengia figūrą stebėtoju, pavyzdžiui, *Vaikai pasislėpė už medžio*. Figūra šiuo atveju gali būti tiek statiška, tiek judanti. Iš šios reikšmės kyla ir tokie metaforiniai pasakymai kaip *kalbėti už akių*, į kuriuos perkeliama būtent slėpimo reikšmė.

Ribos reikšmę iliustruoja tokie pasakymai kaip *Jis išėjo už miesto*. Čia fonas suvokiamas kaip apibrėžta teritorija, o figūra yra už tos teritorijos ribų arba juda ir kerta jas. Riba gali būti suvokiama ir metaforiškai, tai iliustruoja junginys *už įstatymo ribų*.

Erdvinės distancijos reikšmės atveju yra nusakoma ne figūros padėtis fono atžvilgiu, o distancija tarp jų, pavyzdžiui, *Jis gyvena už kelių šimtų metrų*. Ši reikšmė kilusi arba iš centrinės, arba iš vietos eilėje. Iš šios reikšmės taip pat kyla ir temporalinės distancijos reikšmė, kurią iliustruoja tokie pasakymai kaip *Už valandos būsiu*.

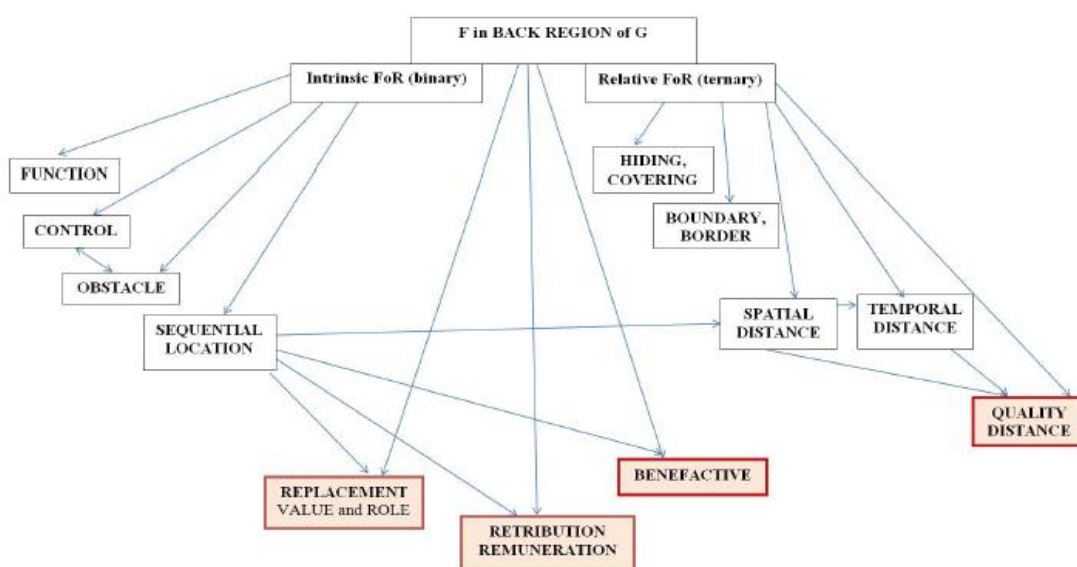
Toliau pereinama prie konstrukcijos *už + acc.* reikšmių ir pastebima, kad jos yra abstraktesnės palyginti su *už + gen.* konstrukcija. Viena tokių yra kokybinės distancijos reikšmė, kuri atsiskleidžia lyginamosiose konstrukcijose, pavyzdžiui, *Jis jaudinosi ne mažiau už Anuprą*. Dar išskiriama vertės ir vaidmens keitimosi reikšmė, įprastai pasirodanti pirkimo situacijose, pavyzdžiui, *Už tokius pinigus galėsi nusipirkti šilkinę suknelę*. Nurodoma, kad ši reikšmė kilusi iš ‘vietos eilėje’ reikšmės.

Dar viena abstrakti reikšmė įvardijama kaip atpildo ir atsilyginimo ir ji vėlgi yra kilusi iš vietos eilėje schemas. Ji pasirodo su tokiais veiksmažodžiais kaip *atleisti, atsilyginti, keršyti, barti* ir pan., pavyzdžiui, *Jis atsikeršijo už padarytą skriaudą.*

Benefaktyvinė (naudingumo) reikšmė kildinama arba iš centrinės reikšmės, arba iš vietos eilėje reikšmės. Čia figūra savo veiksmu tarsi „palaiko“ foną, pavyzdžiui, *melstis už tėvus.*

Aptartos reikšmės ir jų santykiai sudaro prielinksnio už radialinį tinklą, kuris pateiktas žemiau.

A Network Of Senses Of Už ‘Behind’ (Už + Gen. And Už + Acc.)

9 pav. Prielinksnio už reikšmių radialinis tinklas (Šeškauskienė, Žilinskaitė-Šinkūnienė 2015: 38)

Paminėtina ir Ievos Stasiūnaitės daktaro disertacija (Stasiūnaitė 2020), kurioje buvo tirti prielinksniai *žemiau, po* ir jų ekvivalentai anglų kalboje *below* ir *under*. Šis tyrimas išskirtinis tuo, kad lyginamos ne tik dviejų sinoniminių prielinksnų reikšmių struktūros, bet ir jų atitikmenys skirtingose kalbose.

2.4.2 Eksperimentiniai polisemijos tyrimai

Kognityvinė lingvistika yra tarpdisciplininis mokslas ir yra glaudžiai susijusi su psichologija, todėl radialinių tinklų tyrimuose gali būti taikomi ir psicholingvistikos metodai. Tai

leidžia bent iš dalies empiriškai įvertinti, kaip veikia reikšmių struktūros žmogaus smegenyse. Toliau bus aptariami keli tyrimai, kuriuose taikomi psicholingvistiniai metodai prielinksniams tirti.

Anja Jamrozik ir Dedre Gentner tyrė prielinksnių *in* ir *on* metaforinę vartoseną (Jamrozik, Gentner 2011). Tiesioginėje vartosenoje *in* ir *on* skiriasi tuo, kad *in* atveju figūra yra tarsi labiau įtraukta į foną, stipriau su juo susijusi. Be to, yra ir funkcinė skirtis – *in* atveju fonas įprastai funkcionuoja kaip talpa (*container*). Visgi daroma prielaida, kad metaforinės vartosenos atvejais svarbiausia skirtis yra susijusi su kontrolės reikšme – *in* atveju fonas kontroliuoja figūros lokaciją, dėl to, pavyzdžiui, kai fonas yra gyvas objektas, linkstama vartoti *in* (*a coin is **in** her hand*). Ir atvirkščiai – kai figūra yra gyvas objektas, linkstama vartoti *on*, nes tuomet figūra turi daugiau kontrolės (*a butterfly **on** a dish*). Šiai hipotezei patikrinti buvo pasitelkti eksperimentai. Pirmajame jų dalyvavo 14 studentų, kuriems buvo pateikta 30 sakinių – po 11, kuriuose *in* arba *on* vartojami metaforiškai, ir dar 8 su kitais prielinksniais. Jie turėjo įvertinti skalėje nuo 1 iki 9, kiek kontrolės aprašytoje situacijoje turi pabrauktas žodis. Žemiau pateikiamas tokios skalės pavyzdys.

<p>-----</p> <p><u>Underlined word is</u> totally controlled by the situation</p>	<p><u>Underlined word</u> controls the situation totally</p>
<p><u>Karen</u> is on top of it this afternoon. 1 2 3 4 5 6 7 8 9</p> <p>-----</p>	

10 pav. Kontrolės vertinimo skalė (Jamrozik, Gentner 2011:1590)

Kaip ir buvo spėjama, eksperimentas parodė, kad figūros konstrukcijose su *on* suvokiamos kaip turinčios daugiau kontrolės (M=6,8) nei konstrukcijose su *in* (M=5,5), ir šis skirtumas statistiškai reikšmingas ($t(13)=4,26$, $p<0,001$). Tačiau šio eksperimento problema ta, kad su *in* ir *on* buvo pateikiami skirtingi fonai (*in love*, *on top of it*), taigi konkretaus fono specifika galėjo paveikti rezultatus. Todėl buvo atliktas antras eksperimentas. Jame dalyvavo 22 studentai, kuriems buvo pateikta 12 sakinių porų – 8, kuriose kontrastuoja *in* ir *on*, ir 4, kuriose kontrastuoja kiti žodžiai. Taip pat pateikiami situacijų pristatymai. Eksperimento dalyviai turėjo įvertinti, kurio sakinio subjektas labiau kontroliuoja situaciją. Pavyzdys iš tyrimo pateikiamas žemiau.

Two spies, Agent Taylor and Agent Harris, are both working to complete a secret service operation. The spy who does a better job will be assigned to a more difficult and important project.

Agent Taylor is in the first stage of the operation.

Agent Harris is on the first stage of the operation.

Who is more likely to be able to finish the operation well?

Agent Taylor

Agent Harris

How confident are you in the answer you gave?

1
not at all
confident

2

3

4

5
very
confident

---

11 pav. *Tyrimo užduoties pavyzdys* (Jamrozik, Gentner 2011:1591)

Šis eksperimentas parodė panašius rezultatus – dalyviai buvo linkę priskirti daugiau kontrolės figūroms konstrukcijose su *on*, o ne su *in*, skirtumas buvo statistiškai reikšmingas – atlikus Fisherio testą, gauta $p < 0,005$.

Buvo atliktas ir trečias eksperimentas, kuriuo norėta patikrinti, ar ta pati skirtis tarp *in* ir *on* galioja ir naujuose kontekstuose, interpretuojant naujus pasakymus. Šiame tyrime dalyvavo 16 studentų, kuriems buvo pateiktos trumpai aprašytos situacijos ir vienas su ta situacija susijęs sakiny su *in* arba *on* ir netikru žodžiu, žyminčiu foną. Užduotis buvo interpretuoti pateiktą sakinį. Tokios užduoties pavyzdys pateikiamas žemiau.

Context: Kate is a perfume maker who is very skilled at discovering new scent combinations. She works for a perfume company that creates unusual fragrances made from rare plant oils. Kate creates new scents for the company. The process of mixing the plant oils is very complicated. Kate has good days, when the scents she creates are subtle and intricate, and bad days, when her nose seems insensitive and the scents she creates are boring.

Transcript from Tracy (a worker in the perfume company): “It’s the third day of the mixing process and Kate is in a cipe.”

---

12 pav. Tyrimo užduoties pavyzdys (Jamrozik, Gentner 2011:1592)

Čia netikras yra žodis *cipe* ir dalyviams reikėjo, remiantis kontekstu, įvertinti, ką reiškia frazė *in a cipe*. Šiuo konkrečiu atveju dominavo tokios interpretacijos kaip „Keitė turi problemų gamindama naujus kvėpalus“, „Keitei nesiseka atrasti tobulą kvapą“. Tokios interpretacijos rodo, kad konstrukcijoje su *in* figūra neturi daug kontrolės fono atžvilgiu. Ir atvirkščiai – toks pat sakiny su *on* buvo interpretuojamas kaip *Keitei puikiai sekasi, Ji kuria puikų kvapą*. Tai dar kartą parodė, kad metaforinėje vartosenoje *in* ir *on* semantinis skirtumas kyla iš kontrolės reikšmės komponento.

Kitas psicholingvistinis būdas tirti radialinius reikšmių tinklus empiriškai yra kalbos įsisavinimo tyrimai. Vieną tokių tyrimų atliko Sally Rice, kuri bandė išsiaiškinti, kokia tvarka vaikai įsisavina skirtingas prielinksnių reikšmes (Rice 2003). Tam tyrėja pasitelkė CHILDES tekstyną, iš kurio pasirinko dviejų vidurinės klasės amerikiečių vaikų ilgalaikio stebėjimo duomenis. Analizuojant jų keletą metų įrašintą kalbą, bandyta išsiaiškinti, kada ir kaip jie įsisavina devynių anglų kalbos prielinksnių reikšmes, kaip įsisavinimo procese veikia tokie procesai kaip schematizacija, vaizdinių schemų transformacijos, metafora, metonimija. Atlikus šį tyrimą, visų pirma pastebėta, kad skiriasi tai, kokią prielinksnio reikšmę vaikai įsisavina pirmiausia, pavyzdžiui, vienas vaikas pirmiausia įsisavino lokacinę *in* reikšmę, o kitas – krypties. Taip pat, priklausomai nuo konkretaus prielinksnio, skiriasi tai, ar pirmiausia įsisavinamos tiesioginės, su erdve susijusios reikšmės, ar abstraktesnės ir gramatinės. Pavyzdžiui, abu vaikai pirmiausia įsisavino erdvinę *from* reikšmę (vieno kalboje kitokių reikšmių ir nepasirodė, o kitas vėliau įsisavino abstrakčias reikšmes).

Kitoks procesas vyko su *to* – abu vaikai pirmiausia įsisavino *to* kaip gramatinį rodiklį, žymintį bendratį, o tik paskui krypties reikšmę. Taigi šis tyrimas, nors ir būdamas nedidelės apimties, parodė, kad koreliacija tarp leksinio semantinio tinklo struktūros ir kalbos įsisavinimo proceso nėra stipri. Tai, kokią reikšmę vaikas įsisavins pirmiausia, labiau priklauso nuo vartosenos dažnumo ir vartojimo kolokacijose, taip pat nuo to, kas vaiko gyvenime yra svarbu (todėl, pavyzdžiui, vaikai pirmiausia įsisavino kolokaciją *look at* – jiems svarbu atkreipti tėvų dėmesį į ką nors). Visgi tai nepaneigia radialinių tinklų egzistavimo – tik parodo, kad jie greičiausiai yra labiau diachroninis reiškinys.

Dar vienas paminėtinas eksperimentinis tyrimas yra Eglės Žilinskaitės-Šinkūnienės, Jurgio Šķilterio, Ligos Zariņos ir Noros Bērziņos talpos ir atramos raiškos lietuvių, latvių ir estų kalbose tyrimas (Žilinskaitė-Šinkūnienė, Šķilteris, Zariņa, Bērziņa 2019). Eksperimento dalyviams buvo rodomi 66 paveikslėliai (iš jų 33 – testiniai) su kasdieniais daiktais erdvinėse scenose ir jie turėjo apibūdinti matomą paveikslėlį – stimulą. Talpyklos kategoriją sudarė trys galimi šios scenos porūšiai: pilno talpinimo, dalinio talpinimo ir sukibimo, o atramos kategoriją – 4 porūšiai: horizontalios atramos, prilipimo, kabėjimo ir apjuosimo su sąlyčiu. Šiuo tyrimu atskleista, kad prototipiškiausia talpyklos santykio reprezentacija yra pilnas talpinimas, o atramos – horizontali atrama. Tokia išvada daroma dėl to, kad eksperimento dalyviams prireikė mažiausiai kalbinių priemonių šiems erdviniams santykiams apibūdinti, jų raiška mažiausiai įvairavo. Taip pat išryškėjo skirtumų tarp latvių, estų ir lietuvių kalbų: latvių ir estų kalbose daugiau sutapimų įvardijant santykį su atrama, o lietuvių ir latvių – su talpykla.

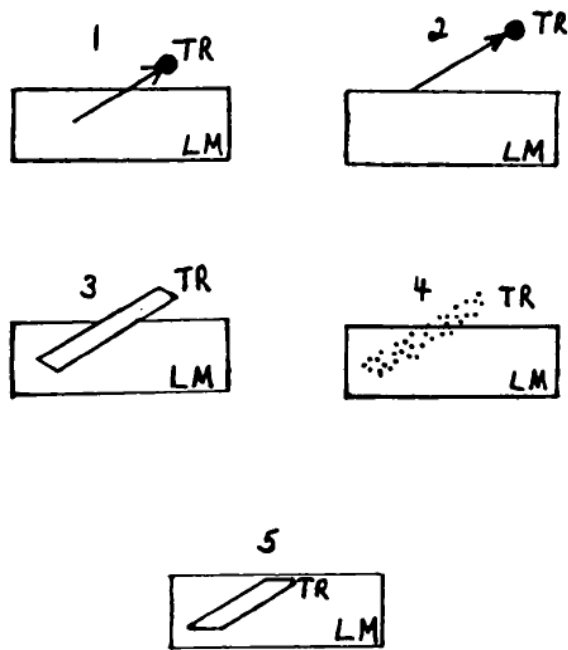
2.5 Priešdėlių polisemijos tyrimai

Kognityvinės lingvistikos tyrėjai atsisako itin griežtų ribų tarp kalbos sluoksnių – sintaksės, morfologijos, leksikos. Visiems kalbos sluoksniams būdinga tai, kad tam tikromis kalbinėmis priemonėmis yra užkoduojama reikšmė, taigi patys giluminiai semantiniai principai yra tokie patys, nepriklausomai nuo to, ar kalbos vienetas yra sintaksinė konstrukcija, ar leksema. Be to, tenka pripažinti, kad paties „žodžio“ sąvoka yra ne visiškai aiški ir nėra griežtų, visoms kalboms tinkamų kriterijų nustatyti ribą tarp žodžio ir morfemos (Haspelmath 2011). Todėl ir radialinių tinklų metodas, nors pradėtas taikyti tiriant leksemų semantinę struktūrą, tinka ir morfemoms tirti. Kaip ir buvo minėta, Georgas Lakoffas, tirdamas *over*, įtraukė įvairias jo pozicijas – ir kaip prielinksnio, ir kaip prieveiksmio, ir kaip priešdėlio (Lakoff 1987). Išskirtinai priešdėlių tyrimai iš

kognityvinės lingvistikos perspektyvos atliekami analizuojant slavų kalbų priešdėlių reikšmes. Tai lemia šių kalbų specifika – priešdėliai visų pirma žymi erdvės santykius (kaip ir prielinksniai), jų sistema labai išplėtotą, be to, jie atlieka ir gramatinę funkciją – perfektyvizaciją (Bybee, Perkins, Pagliuca 1994). Kaip pabrėžia Ljiljana Šarić, „yra būtinas sisteminis požiūris į santykį tarp erdvės priešdėlių ir jiems giminingų prielinksnių, kad būtų galima parodyti prielinksnių ir priešdėlių reikšmes ne kaip atsitiktinių reikšmių rinkinį, o kaip struktūruotą reikšmių tinklą“ (Šarić 2012: 9). Minėta tyrėja taip pat kelia klausimą: „Kokie semantiniai veiksniai paaikšintų, kodėl konkretūs veiksmažodžiai vartojami su konkrečiais priešdėliais ir kaip veiksmažodžio reikšmė veikia priešdėlių pasirinkimą?“ (Šarić 2012:11) Šis klausimas svarbus ir šiame darbe. Toliau bus aptariami konkretūs slavų kalbų priešdėlių tyrimai.

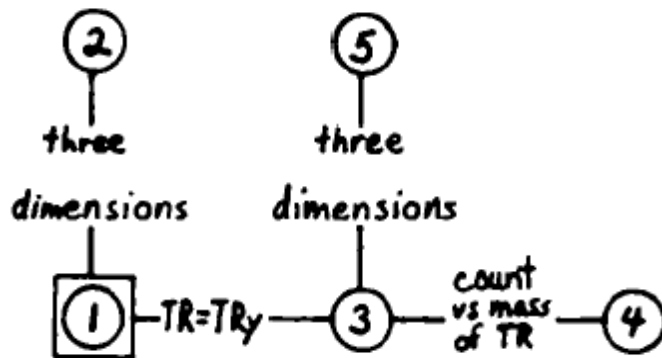
Laura A. Janda analizavo rusų kalbos veiksmažodinius priešdėlius *za-*, *pere-*, *do-* ir *ot-* (Janda 1986). Šiame darbe priešdėlių reikšmės nusakomos pasitelkiant trajektorias ir riboženklio sąvokas ir vaizdines schemas – iš esmės tokiu pačiu principu kaip ir prielinksnių tyrimuose. Taip pat vartojamos domeno – trajektorias pirminės vietos ar būsenos, ir ekstradomeno – trajektorias vietos ar būsenos po sąveikos su riboženkliu – sąvokos. Kiekvieno priešdėlio radialinį tinklą sudaro keletas jo vaizdinių schemų konfigūracijų, kurios reprezentuoja vieną ar kelias „subreikšmes“ (*submeanings*) (Janda 1986: 67). Kaip ir prielinksnių tyrimų atveju, viena konfigūracija yra centrinė arba prototipinė, o kitos yra kilusios tiesiogiai iš jos arba susijusios per kitas konfigūracijas. Ryšiai tarp konfigūracijų yra transformaciniai, o metaforinės reikšmės suvokiamos kaip pagrindinių konfigūracijų subreikšmės. Kalbant apie priešdėlio ir veiksmažodžio santykį, laikomasi požiūrio, kad priešdėlinio veiksmažodžio reikšmė yra sąveikos tarp priešdėlio ir veiksmažodžio reikšmių rezultatas.

Tyrimo visų pirma pateikiamos tam tikro priešdėlio reikšminės konfigūracijos, nubraižant jų schemas. Paveikslėlyje žemiau pateikiamos priešdėlio *za-* (liet. *už-*) schemas.

13 pav. Priešdėlio za- vaizdinės schemos (Janda 1986: 78)

Toliau konfigūracijos susiejamos į radialinį tinklą.

14 pav. Priešdėlio za- reikšmių radialinis tinklas (Janda 1986: 79)

Pirmos konfigūracijos atveju trajektorius palieka savo vietą ir, peržengęs riboženklio ribą, patenka į ekstradomeną. Šiai konfigūracijai priklauso keletas subreikšmių. Viena tokių yra nuokrypio, kai trajektorius nukrypsta nuo įprastos trajektorijos ir atsiranda ekstradomenė, pavyzdžiui, *On častenke naveščaet vas, za-xaživaet na časok i zasiživaetsja na pjat (Jis dažnai tave aplanko, užeidamas tik valandai, bet prasėdėdamas penkias)*. Kitos reikšmės įvardijamos kaip

užstrigimo (*zakapatsa* 'užsikasti'), būsenos pasikeitimo (*zasnut* 'užmigti'), pertekliaus (*zarobotat'sja* 'persidirbti'), pradžios (*zavit* 'užkaukti'), mainų (*zaslužit* 'užtarnauti').

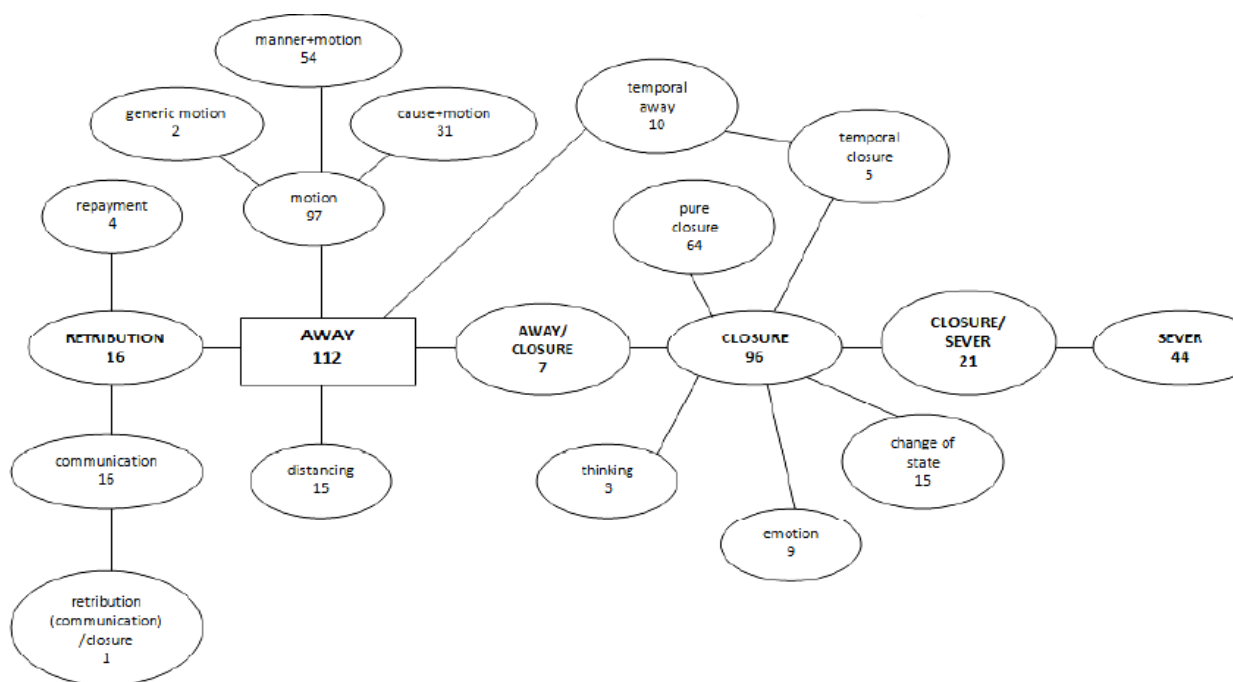
Antra konfigūracija yra pirmosios trijų dimensijų transformacija, kai riboženklis yra paviršius, o trajektorius yra pašalinamas nuo jo, pavyzdžiui *zamyt* 'nuplauti', *začistit* 'nuvalyti', *zapilit* 'nupjauti'. Trečioji konfigūracija yra pirmosios transformacija, kai trajektorius yra substancija, padengianti riboženklį, pavyzdžiui, *zakrit* 'uždengti', *zalit* 'užpilti', *zaščitit* (metafora) 'apginti'. Ketvirtoji konfigūracija yra trečiosios transformacija – čia trajektorius yra ne substancija, o grupė objektų ar substancijos dalelės, pavyzdžiui, *zabryzgat* 'užpurkšti', *zasorsjat* 'išpurvinti', *zacelovat* 'išbučiuoti'. Penktoji konfigūracija yra trečiosios trijų dimensijų transformacija – čia riboženklis yra talpa, o trajektorius ją užpildo, pavyzdžiui, *zafarširovat* 'įdaryti', *zaborodit* 'užtverti', *zatknut* (metafora) 'užčiaupti'.

Tokiu pačiu principu aptariamos ir kitų priešdėlių konfigūracijos (9 – *pere-*, 2 – *do-*, 2 – *ot-*). Taip pat pastebima, kad visi priešdėliai gali įgyti pertekliaus reikšmę. Daugiau patyrinėjus pasakymus su šių priešdėlių veiksmažodžiais, daroma išvada, kad kiekvienas priešdėlis unikalčiai žymi perteklių ir pasižymi tam tikrais reikšminiais niuansais, todėl jų vartoseną beveik nepersidengia (Janda 1986: 234).

Ivelina K. Tchizmarova, taikydama kognityvinės lingvistikos prieigą, tyrė bulgarų kalbos priešdėlį *pre-*, kurio artimiausias lietuviškas atitikmuo būtų *per-* (Tchizmarova 2006). Prototipinė *pre-* schema yra, kai trajektorius judėdamas patenka į kitą riboženklį pusę, pavyzdžiui, *I dvata dena prekosixme naprečno cjalata planina (Per dvi dienas skersai perėjome visą kalną)*. Ši schema dar turi variantą, kai konstrukcijoje yra vartojamas ir prielinksnis *prez* ('per'). Išskiriamos ir kitos pagrindinės schemos transformacijos: kirtimo (*presičam granicata* 'pereinu sieną'), judėjimo kiauurai (*preminavam prez tunela* 'pervažiuoju tunelį'), dalijimo (*prejazvam* 'perpjauju'), perlipimo (*preskačam ograda* 'peršoku tvorą'), refleksyvinė (*preobraštam se* 'apsiverčiu'), dengimo (*pregrāštam* 'apkabinu'), nekryptingo judėjimo (*prebrodja* 'vaikščioti'), bėgimo per viršų (*prelivam* 'perpildau' (apie skystį)), judėjimo iš-į (*presipvam* 'perkeliu'). Pažymėtina, kad dalijimo schemoje veiksmažodžių šaknys ir pačios reiškia tam tikrą destruktivų veiksmą – kirpimą, pjovimą, laužymą. Priešdėlis tuomet tik patiprina šaknies leksinę reikšmę ir taip pat suteikia baigtinumo atspalvį – riboženklis negrižtamai pasikeičia (Tchizmarova 2006: 16–17). Taip pat aprašomos ir metaforinės tiriamo priešdėlio reikšmės: temporalinė (*prespivam* 'pernakvoju'), situacijos baigties (*preminavam* 'praeinu'), įvykio (*preblednjavam* 'išbalu'), pertekliaus (*prejazdam* 'persivalgau'), pasiekimo (*preborvam* 'laimiu kovą'), kartojimo (*presāzdavam* 'perkuriu'), perdavimo (*preveždam*

‘verčiu’ (tekstą)). Lyginant su prieš tai aptartu Jandos tyrimu, šis pasižymi didesniu detalumu, beveik kiekvienas reikšmės niuansas suvokiamas kaip atskira schema, o ne kaip schemų subreikšmės.

Radialinių tinklų metodu tirtas ir kroatų kalbos priešdėlis *ot-* (apytikslis lietuvių kalbos atitikmuo būtu *nu-*) (Brala-Vukanović, Memisević 2013). Šis tyrimas išskirtinis tuo, kad jame daugiau dėmesio skiriama sintaksei – vertinama, kaip priešdėlio reikšmę veikia tai, kokioje konstrukcijoje jis vartojamas. Pavyzdžiui, išskiriama, kad esant judėjimo tam tikru būdu (*motion + manner*) reikšmei, galimos tokios konstrukcijos – su prielinksniais *od* ‘nuo’, *do* ‘į’, *iz* ‘iš’, prielinksnių kombinacija *od-do* ‘nuo-iki’ ir su netiesioginiu objektu, reiškiamu datyvu. Taip pat šiame tyrime atkreipiamas dėmesys į kiekybę – tiriami visi žodynuose esantys veiksmažodžiai su priešdėliu *od-* ir nurodoma, kiek kiekviena reikšmė realizuojama skirtingais veiksmažodžiais. Šie duomenys atsispindi ir radialinio tinklo schemoje.

15 pav. Priešdėlio *ot-* reikšmių radialinis tinklas (Brala-Vukanović, Memisević 2013: 43)

Šį tyrimą galima palyginti ir su prieš tai aptartu L. A. Jandos darbu. Rusų kalboje kroatų priešdėlį *od-* atitinka priešdėlis *ot-*. L. A. Janda išskiria 2 šio priešdėlio konfigūracijas (Janda 1986: 192). Pirmajai priklauso judėjimo tolyn, atpildo ir baigties subreikšmės, o antrajai – atskyrimo ir pertekliaus. Kaip matyti, kroatų kalbai, skirtingai nei rusų, nėra būdinga pertekliaus reikšmė.

Dar paminėtinas Elzbietos Tabakowskos darbas, kuriame prielinksnio *za* ir jį atitinkančio priešdėlio *za-* reikšmės tirtos paraleliai (Tabakowska 2003). Iš pradžių ištyrus prielinksnio reikšmes ir santykius tarp jų, buvo pereita prie priešdėlio reikšmių. Pažymėtina, kad atmesti tie priešdėlio vartojimo atvejai, kai jis konstrukcijoje eina kartu su prielinksniu, taigi jo schema nepilna. Visgi šiame tyrime nebuvo bandyta susieti prielinksnio ir priešdėlio reikšmių ir pabandyti paaiškinti sąsajas tarp jų.

Priešdėlių tyrimai gali vykti ir kita kryptimi – pasirinkus konkretų veiksmažodį ir analizuojant, kokius priešdėlius jis gali prisijungti ir kaip sąveikauja jų reikšmės. Tokio tyrimo pavyzdys yra Małgorzatos Fabiszak, Annos Hebdos, Iwonos Kokorniak ir Karolinos Krawczak semasiologinė veiksmažodžio *myśleć* („mąstyti / galvoti“) analizė (Fabiszak, Hebda, Kokorniak, Krawczak 2014). Tyrimas vyko dviem kryptimis – atlikta kokybinė introspekcinė analizė ir kiekybinė analizė su tekstyno duomenimis.

Introspekcinės analizės metu buvo aprašytos situacijų vaizdinės schemas, naudojantis trajektoriaus ir riboženklis sąvokomis. *Domyśla/ić się* (atspėti / spėti) vaizdinė schema įvardyta kaip *kelio* (*path*), kur trajektorius yra žmogus, o riboženklis – jo tikslas, kurį galima pasiekti mentalinėmis pastangomis. *Pomyśleć* (‘pagalvoti’) atveju priešdėlis veiksmažodžiui suteikia akimirkos reikšmę. Kaip apibrėžia autorės, „Metaforiškai <...> ši schema gali būti suvokiama kaip alternatyvių kelių svarstymas, prieš padarant galutinį sprendimą ir tik sprendimas yra išreikštas eksplicitiškai“ (Fabiszak, Hebda, Kokorniak, Krawczak 2014: 229). Veiksmažodžiui *przemysleć* (‘pergalvoti’) priešdėlis suteikia užbaigtumo reikšmę. Taip pat čia galvojimo veiksmas suvokiamas kaip trajektoriaus judėjimas riboženklis tam tikrą laiką. Riboženklis tuomet yra tas metaforiškai suvokiamas kelias (galvojimo objektas). *Rozmyśleć* (‘svarstyti’) imperfektyvinės vartosenos atveju turi tęstinio veiksmo reikšmę, o perfektyvinės su refleksyvumo žymikliu (*rozmyśleć się*) – sprendimo pakeitimo (‘persigalvoti’). *Wymysleć* (‘sugalvoti / išgalvoti’) sužadina *talpos* schemą – protas yra suvokiamas kaip talpa, o idėjos, mintys – kaip objektai, išimami iš jo. Na o refleksyvinis *zamyśleć się* (‘užsigalvoti’) priklauso *pertekliaus* schemai, kai trajektorius, nepriklausomai nuo savo valios, peržengia riboženklis ribą.

Antroji tyrimo dalis buvo skirta tiriamojo veiksmažodžio priešdėliams kiekybiškai įvertinti. Tai atlikta analizuojant 4000 tekstyno pavyzdžių, išskiriant jų sintaksines ir semantines ypatybes: pavyzdžiai visų buvo skirstomi pagal tai, kokio tipo yra (jei yra) veiksmažodžių komplementai.

Predicate	NP	Clause	Reduced Clause	Pronoun	Narrative	Intrans.	Lexeme total	Lemma total
<i>domyślać się</i>	70	338	3	51	2	78	542	892
<i>domyślić się</i>	28	237	3	22	1	59	350	
<i>pomyśleć</i>	155	570	46	81	57	89	998	998
<i>przemyśleć</i>	115	10	0	86	0	14	225	253
<i>przemysliwać</i>	12	5	0	7	1	3	28	
<i>rozmyślać</i>	56	38	0	28	9	49	180	244
<i>rozmyślić się</i>	0	0	0	0	0	64	64	
<i>wymyślać</i>	168	0	0	36	0	59	269	1,326
<i>wymyślić</i>	569	78	0	373	0	37	1057	
<i>zamyślić się</i>	14	20	1	5	0	145	185	185
Total	1187	1296	53	689	70	597	3892	3892

16 pav. *Priešdėlinių veiksmažodžio myśleć vedinių komplementai* ((Fabiszak, Hebda, Kokorniak, Krawczak 2014: 237)

Iš pateiktos lentelės matyti, kad be tiriamų 6 priešdėlių, dar įtraukiamos ir sangražinės formos (*się*) ir antrinės imperfektyvizacijos atvejai. Komplementai skirstomi pagal gramatinę formą – daiktavardinė frazė, klauza, redukuota klauza (infinitivas ar pan.), įvardis, naratyvinė konstrukcija. Atskirą grupę sudaro ir intranzityvinės vartosenos atvejai. Toliau buvo atliktas Chi kvadrato statistinis testas, skirtas nustatyti, kokia yra koreliacija tarp skirtingų tiriamo veiksmažodžio formų ir jų komplementų (tiek sintaksiniu, tiek semantiniu požiūriais). Taip nustatyta, kad, pavyzdžiui, egzistuoja labai stipri koreliacija tarp priešdėlio *do-* ir objekto, reiškiamo klauza, o *wy-* koreliuoja su daiktavardinėmis frazėmis. Taip pat pastebėta, kad *do-* stipriai koreliuoja su imperfektyvu, o *po-* – su perfektyvu. Kalbant apie semantiką, pastebėta, kad *do-* reikšmingai koreliuoja su pasiekimo, veiklos ir būsenos situacijomis, *po-* su pasiekimo ir hipotezių, *wy-* – su konkrečiais ir abstrakčiais objektais, *prze-* – su abstrakčiais, o *roz-* – su žmonės reiškiančiais objektais. Taigi šis tyrimas rodo, kaip gali būti derinama introspekcinė ir kiekybinė analizės.

3. Priešdėlių *i-, nu-, iš-, pri-* semantinė analizė

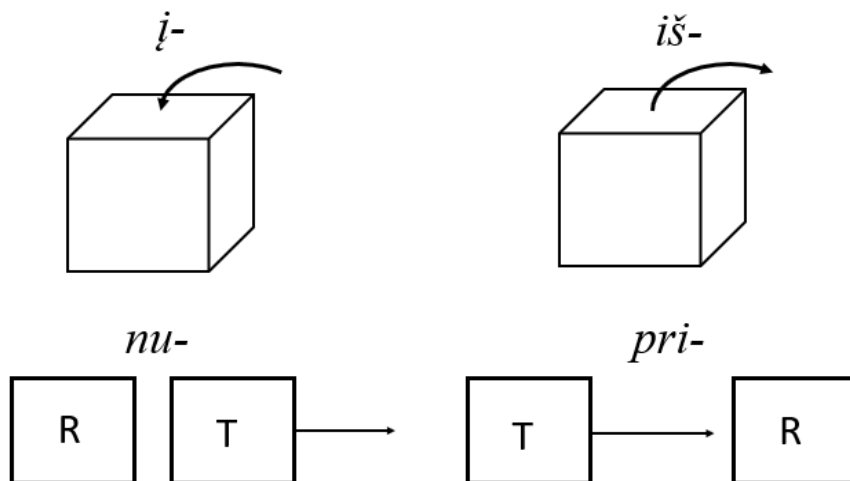
Šioje dalyje bus aptariamos priešdėlių reikšmės ir ryšiai tarp jų. Tyrime taikomas V. Evanso ir A. Tyler principinės polisemijos modelis (angl. *principled polysemy model*). Prototipinė priešdėlio reikšmė laikoma ta, kuri turi erdvinį ryšį su kitais priešdėliais ir dominuoja semantiniame tinkle. Toliau išskiriamos prototipinės schemas transformacijos: jomis laikomos tos reikšmės, kuriose skiriasi trajektorius ir riboženklis erdvinė konfigūracija. Jei erdvinė konfigūracija tokia pati, tokia reikšmė yra laikoma schemas variantu. Taip pat yra išskiriamos metaforinės priešdėlių reikšmės. Apraše vartojamos domeno bei ekstradomeno sąvokos.

Aprašant prototipines schemas ir transformacijas, jos pavaizduojamos grafiškai. T raidė paveikslėliuose žymi trajektorijų, R – riboženklį. Kubai žymi talpas, ištisinės rodyklės – judėjimą, punktyrinės rodyklės – destrukciją. Darbe aptariamos ir pagrindinės sintaksinės konstrukcijos, kuriose gali eiti priešdėliniai vediniai. Visgi nesiekama atspindėti visos aptariamų vedinių sintaksinės įvairovės – tik tiek, kiek reikalinga jų semantikai atskleisti.

Pateikiamuose tekstyno pavyzdžiuose priešdėlinis veiksmažodis yra pajuodinamas, trajektorius – pabraukiamas, o riboženklis rašomas kursyvu. Kai kuriais atvejais riboženklis ar trajektorius yra reiškiamas veiksmažodžio šaknimi, tuomet vedinys yra ir pajuodinamas, ir pabraukiamas ar rašomas kursyvu. Kiekvienos reikšmės priešdėlių apraše pateikiami ir kiti galimi tos reikšmės vediniai, surinkti iš DLKŽ. Žinoma, jų sąrašas nėra ir negali būti baigtinis. Be to, pažymėtina tai, kad tas pats vedinys gali priklausyti kelioms grupėms.

Kiekvieno aprašo pabaigoje pateikiamas nubraižytas tiriamojo priešdėlio reikšmių radialinis tinklas. Prototipinė schema ir jos erdvinės transformacijos žymimos stačiakampiais, schemų variantai – stačiakampiais suapvalintais kampais, o metaforinės reikšmės – ovalais. Aiškumo dėlei pateikiama ir po vieną reprezentatyvų kiekvienos reikšmės vedinį.

Kaip ir minėta įvade, tiriamieji priešdėliai pasirinkti neatsitiktinai – jų prototipinės schemas yra susijusios vienu ar kitu elementu: riboženklis yra talpa arba objektas, o trajektorius juda artyn riboženklis arba tolyn nuo jo. Todėl atlikus semantinę priešdėlių analizę, išskirtos reikšmės palygintos tarpusavyje ir bandoma atsakyti į klausimą, ar prototipinių schemų panašumai lemia ir schemų transformacijų bei neerdvinių reikšmių panašumus. Žemiau pavaizduotos tiriamųjų priešdėlių prototipinės schemas.

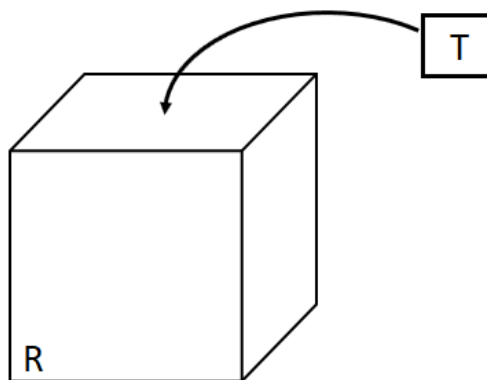

17 pav. Tiriamųjų priešdėlių prototipinės schemas

3.1 Priešdėlis į-

Šiame skyrelyje bus išskiriamos ir iliustruojamos 4 priešdėlio į- vaizdinės schemas. Taip pat aprašomi jų variantai ir metaforiniai plėtiniai. Pateikiami 48 nagrinėjamo priešdėlio vedinių vartosenos pavyzdžiai.

3.1.1 Prototipinė schema

18 pav. Priešdėlio į- prototipinė schema

Priešdėlio į- prototipinėje schemoje riboženklis yra talpa, o trajektorius juda į riboženklio vidų. Kitaip sakant, trajektorius iš domeno patenka į ekstradomeno vidų. Riboženklis gali būti

nebūtinai talpa, turinti apribotą erdvę (dėžė, puodas), bet ir atvira vieta (laukas, gatvė, šalis). Pagal sintaksinę konstrukciją, skirtini du šios schemos tipai.

NP V PP. Trajektorius yra sakinio subjektas, o riboženklis – aplinkybė, reiškiamą prielinksnio *į* konstrukcija.

- 1) **Įvažiavo į garažą** ir nuotolinio valdymo pulteliu uždarė vartus.
- 2) Čia Dubysa **įteka į** senelį *Nemuną*.
- 3) <...> gyventojas palikti kvapai, **įsismelkę į** kilimą, užuolaidas, lovatieses.
- 4) Vladas Vitkauskas **įkopė į** Everestą.

Šioje konstrukcijoje gali būti vartojami veiksmažodžiai (tiek asmenuojamos, tiek neasmenuojamos formos), reiškiantys įvairius judėjimo būdus, pavyzdžiui, judėjimą automobiliu (1). Trajektorius gali būti ir judantis skystis (2). Šioje konstrukcijoje galimi ir sangražiniai veiksmažodžiai, kaip (3) pavyzdyje. Jame dėmesys atkreiptinas į gana neįprastą trajektoriją – čia jis yra dujinio pavidalo, o riboženklis – medžiaga. Dar reikėtų atkreipti dėmesį į veiksmažodį *įkopti* (4). Jis gali reikšti ne tik judėjimą į vidų, bet ir judėjimą ant riboženkliaus.

Kiti veiksmažodžiai, vartojami **NP V PP** konstrukcijoje: *įeiti, įbėgti, įaugti, įbristi, įgriūti, įjoti, įkėblinti, įkristi, įlašėti, įlėkti, įlinguoti, įlipti, įlįsti, įlūžti, įminti, įnerti, įnikti, įplaukti, įpulti, įriedėti, įselinti, įsėsti, įsibrauti, įsilaužti, įsigauti, įsiskverbti, įsišaknyti, įsiveržti, įskristi, įslinkti, įsliuogti, įslysti, įsmegti, įsmigti, įsmukti, įstoti, įsukti, išokti, išengti*.

NP V NP PP. Trajektorius sakinyje yra objektas, o subjektas yra išorinė jėga, kurios veikiamas trajektorius juda į riboženkliaus vidų.

- 5) <...> šis **įvedė jį į** ponios *miegamąjį* ir parodė dureles <...>
- 6) **Įpyliau į** kibirą karšto vandens.
- 7) <...> **įsmeikite į** tortą medinį smaigelį <...>

Trajektorius gali būti žmogus ar gyvūnas, kurio judėjimą į vidų lemia kitas žmogus (5). Visgi įprastesni tokie atvejai, kai trajektorius yra negyvas objektas, kontroliuojamas išorinės jėgos, pavyzdžiui, žmogaus (6). Šiai schemai gali priklausyti ir kai kurie destruktiniai veiksmažodžiai, tokiais atvejais riboženklis yra pažeidžiamas trajektoriaus (7)³.

Kiti veiksmažodžiai, galintys eiti **NP V NP PP** konstrukcijoje: *įberti, įbrukti, įdėti, įgabenti, įgerti, įginti, įgrūsti, įkalti, įkimšti, įkasti, įkelti, įkepti, įkišti, įkloti, įkrėsti, įkrauti, įkvėpti, įleisti, įlieti, įmauti, įmerkti, įmesti, įmontuoti, įmušti, įnešti, įpilti, įprašyti, įpūsti, įsiurbti, įskiepyti*,

---

³ Prototipinei schemai priklauso tik tokie destruktiniai veiksmažodžiai, kurie yra vartojami **NP V NP PP** konstrukcijoje ir trajektorius sakinyje eina objektu. Kiti priklauso destruktijos schemai.

įsodinti, išprausti, įstatyti, įstumti, išvirkšti, įtiesti, įtraukti, įtrupinti, įvaryti, įverti, įvesti, įvilioti, įvilkti, įvynioti, įbesti.

3.1.1.1 Strigtis

Šiame prototipinės schemos variante riboženklis tampa kliūtimi trajektoriiui judėti. Būdingos **NP V PP, NP V NP** konstrukcijos.

8) Netrukus **įklimpstame** *į* lipnų *molį*, tenka nulupti nuo dviračių ratų sparnus <...>

9) <...> slystelėjo ir kojos nykštys **įstrigo** dušo *grotelėse*.

Pavyzdyje (8) riboženklis yra klampi medžiaga, kuri neleidžia judėti trajektoriiui (sakinyje neišreikštas, tačiau iš konteksto aišku, kad tai yra žmonės). Pavyzdyje (9) riboženklis yra grotelės, kurios trukdo judėti nykščiu. Pastebėtina, kad riboženklis gali būti reiškiamas ir prielinksnine konstrukcija su priešdėliu *į-* (8), ir lokatyvu (9).

Kiti strigties reikšmę galintys turėti veiksmažodžiai: *įkliūti, išalti, įkalinti*.

3.1.1.2 Nuosavybė

Tai yra prototipinės schemos variantas, kai riboženklis yra žmogus, o trajektorius patenka į jo kontrolę ir nuosavybę. Sintaksiniu lygmeniu skirtini du šios reikšmės tipai.

NP V NP NP. Riboženklis yra sakinio netiesioginis objektas, o trajektorius – sakinio tiesioginis objektas. Veiksmas įvyksta dėl išorinės jėgos (žmogaus), kuri sakinyje eina subjektu.

10) <...> direktorius pasižymėjusiam *mokiniui* **įteikdavo** Bibliją menkučiais aptaisais <...>

11) <...> **įkišo** *man* popierius ir net nesikalba <...>

Vienais atvejais perdavimo nuosavybėn reikšmė yra pirminė (10). Tačiau pavyzdyje (11) esantis veiksmažodis *įkišti*, vartojamas kitoje sintaksinėje konstrukcijoje (**Įkišau** ranką *į kišenę*), gali priklausyti ir prototipinei schemai.

NP V NP. Šioje konstrukcijoje riboženklis yra sakinio subjektas ir dėl jo paties valios trajektorius patenka jo nuosavybėn (12).

12) **Įsigijome** naujų vokiškų staklių su programavimo įranga <...>

Nors abiem atvejais sakinio lygmeniu riboženklis yra žmogus, tačiau iš tiesų šioje reikšmėje riboženklis yra abstraktas – nuosavybė. Ji yra suvokiama kaip talpa, į kurios vidų patenka trajektorius.

Kiti nuosavybės suteikimą ar gavimą reiškiantys veiksmažodžiai: *įduoti, įmokėti, įsisavinti, įkeisti, įtaisyti*.

3.1.1.2.1 Metaforinė nuosavybė

Nuosavybės reikšmės elementas gali būti perkeliamas į kitas sferas ir taip atsiranda metaforinė reikšmė. Su tokiais veiksmažodžiais trajektorius yra ne fizinis objektas, bet abstraktas. Taigi galima sakyti, kad tokių pasakymų pagrindas yra konceptualioji metafora ABSTRAKTAI YRA DAIKTAI. Pagal sintaksinę konstrukciją skirtingi du tipai.

NP V NP. Riboženklis sakinyje eina objektu. Trajektorius šiuo atveju reiškiamas veiksmažodžio šaknyje, todėl pavyzdžiuose veiksmažodžiai ir paryškinti, ir pabraukti.

13) *Turtą **įkainoja** mokesčio administratoriaus pareigūnas.*

14) *Sakoma, kad žmogus **įprasmina** gamtą, jai viešpataudamas.*

15) *Šiais metais užsienio piliečiai **įvaikino** 39 vaikus <...>*

Trajektorius gali būti įvairių abstraktumo lygių: nuo gana konkretaus kaip *kaina* (13) iki tokio abstraktaus kaip *prasmė* (14). Interpretaciją, kad šiais veiksmažodžiais reiškiamas metaforinis nuosavybės suteikimas, galima pagrįsti tuo, kad juos įmanoma pakeisti konstrukcijomis su nuosavybės veiksmažodžiais, t. y. *įkainoti* reiškia *suteikti kainą*, *įprasminti* – *suteikti prasmę*. Vienas iš galimų abstraktų yra ir statusas (15), t. y. *įvaikinti* reiškia *suteikti vaiko statusą*.

Kiti šios grupės veiksmažodžiai: *įgalinti, įgarsinti, įkūnyti, įvardyti, įvertinti, įforminti, įdarbinti, įdukrinti, įgalioti, įsūnyti, įgauti⁴, įsiminti, įsisąmoninti*.

NP V CP. Šiai grupei priklauso veiksmažodžiai *įgusti, įprasti*. Pasakymuose su jais riboženklis yra sakinio subjektas, o trajektorius – komplementas, reiškiamas bendraties klauza.

16) *Žozefina **įgudo puošti** įvairių gyvūnų figūrėles <...>*

17) *Taip vyrai **įpranta** savo problemas ir išgyvenimus **užgniaužti** <...>*

Trajektorius šiais atvejais yra veiksmas, kuris riboženkliui tampa įprastas, lengvai atliekamas. Kitaip sakant, veiksmas yra tarsi pasisavinamas.

---

⁴ Nors *gauti* yra nuosavybės veiksmažodis, bet vedinys *įgauti* vartojamas tik metaforinės nuosavybės reikšme ir trajektorius būna abstraktus (*įgauti pasitikėjimo*).

3.1.1.3 Būsenos kaita

Tai yra metaforinis prototipinės schemas variantas. Domenas ir ekstradomenas yra dvi skirtingos trajektoriaus būsenos ir veiksmažodžiu yra įvardijamas perėjimas iš vienos būsenos į kitą. Tokių pasakymų pagrindas yra konceptualioji metafora BŪSENA YRA TALPA⁵. Veiksmas gali įvykti dėl išorinės jėgos arba savaime. Tai atsispindi skirtingose sintaksinėse konstrukcijose.

NP V NP. Tokioje konstrukcijoje trajektorius, kuris sakinyje eina objektu, yra veikiamas išorinės jėgos – subjekto. Riboženklis yra būseną ir yra reiškiamas veiksmažodžio šaknimi.

18) *Įmagnetinkite* didelę adymo adatą <...>

19) <...> kraujo donorystės įstatymas vėl *įteisino* galimybę duoti kraujo nemokamai.

20) <...> griovimo darbai ne juokais *įbaugino* aplinkinių namų gyventojus.

Šios grupės veiksmažodžiai gali reikšti ir fizinę (18), ir abstraktų būsenos pakeitimą (19). Taip pat prie šios grupės galima skirti emocinius veiksmažodžius (20) – jie žymi perėjimą iš vienos emocijos (domeno) į kitą emociją (ekstradomeną).

Kiti būsenos kaitos veiksmažodžiai: *įelektrinti, įsodrinti, įsotinti, įžeminti, įasmeninti, įdaiktinti, įamžinti, įgyvendinti, įslaptinti, įdūkinti, įerzinti, įgristi, įjautrinti, įžeisti, įtempti, įrengti, įšventinti*.

NP V. Ši konstrukcija skiriasi tuo, kad joje nėra išorinės jėgos, veikiančios trajektorių. Todėl trajektorius eina sakinio subjektu.

21) Valomi dulkių siurbliu kilimai *įsielektrina* <...>

22) Taigi Konstitucija *įsigaliojo* tik 1992 metų pabaigoje.

23) <...> veterinaras labai *įpyko* <...>

Kaip ir prieš tai aptartos konstrukcijos atveju, būsenos kaita gali būti tiek fizinė (21), tiek abstrakti (22). Skirtumas tas, kad čia nėra jokios išorinės jėgos, veiksmas įvyksta savaime – tai reiškiamas sangražinėmis formomis. Emocijų kaita taip pat įvyksta savaime, tačiau šiuo atveju tai nebūtinai reiškiamas sangražine forma (23).

Kiti šio tipo veiksmažodžiai: *įmirkti, įsimagnetinti, įkaisti, įrausti, įrusti, įrūgti, įsigalėti, įsiteisėti, įsivyrauti, įsiskolinti, įsidrąsinti, įniršti, įtikti, įsimylėti, įsiusti, įširsti, įtūžti*.

---

⁵ Ši metafora susijusi su bendresne metafora BŪSENOS YRA VIETOS (STATES ARE LOCATIONS), kuri minima G. Lakoffo ir M. Johnsono *Philosophy in the Flesh* (Lakoff, Johnson 1999: 177).

3.1.1.4 Manipuliacija

Tai yra metaforinis prototipinės schemos variantas, kai trajektorius atlieka kokį nors veiksmą dėl išorinės jėgos valios. Ši reikšmė kilusi iš tų prototipinės schemos konstrukcijų, kai trajektorius yra objektas (*įnešiau kėdes į kambarį; įvariau vištas į tvartą*). Čia išlieka kontrolės semantinis elementas – išorinė jėga (žmogus) priverčia objektą ką nors daryti. Toks perėjimas susijęs su metafora PSICHOLOGINĖ KONTROLĖ YRA FIZINĖ KONTROLĖ⁶. Priverstas atlikti veiksmas atitinka talpą, į kurią įdedamas ar įvedamas objektas prototipinėje reikšmėje, taigi galima išskirti ir dar vieną konceptualiąją metaforą – VEIKSMAS YRA TALPA⁷. Reikšmei būdingos dvi sintaksinės konstrukcijos.

NP V NP CP. Trajektorius yra objektas (žmogus), o riboženklis yra veikla, reiškiamą klauza.

24) Pavakare Silvanas **įsakė mums apsupti** namą ir pats įžengė vidun.

25) Viena tokia, Kristina vardu, **įkalbėjo, kad įleisčiau** į kambarį.

Kaip matyti iš pavyzdžių (24), (25), priešdėlis *į-* manipuliatyvinę reikšmę paprastai suteikia kalbėjimo veiksmažodžiams. Kalba atlieka įrankio, skirto kontroliuoti trajektorijų, funkciją. Ribozenklis – veiksmas, kurį turi atlikti trajektorius, sakinyje reiškiamas bendratimi arba finitine klauza.

Kiti manipuliatyvai: *įteigti, įtikinti, išnekėti, įpareigoti, įspėti*.

NP V NP NP. Tokioje konstrukcijoje galimi veiksmažodžiai: *įsiūlyti, įpiršti*.

26) Kartais ir Lukui gurkšnelį įsiūlydavo.

Iš tiesų šioje konstrukcijoje ribozenklis yra veiksmas, konkrečiu atveju (26) – gėrimas. Tokiame sakinyje galėtų būti ir bendratis: *Kartais ir Lukui gurkšnelį išgerti įsiūlydavo*. Manytina, kad veiksmažodis tokiuose sakiniuose praleidžiamas kalbos ekonomijos sumetimais.

---

⁶ Tokios metaforos egzistavimą galima pagrįsti tuo, kad pirminė žodžio *versti* reikšmė yra ‘guldyti, griauti ant šono, žemės’ (DLKŽ)

⁷ Panaši, tik bendresnė metafora VEIKSMAS YRA BUVIMAS VIETOJE (AN ACTION IS BEING IN A LOCATION) minima veikale *Philosophy in the Flesh* (Lakoff, Johnson 1999: 204–205).

3.1.1.5 Gebėjimas

Šią metaforinę reikšmę galima paaiškinti per veiksmažodį *įtilpti*. Tam, kad trajektorius *įtilptų* į riboženklių, jų dydžiai turi būti tinkami – trajektorius ne per didelis ir riboženkliis ne per mažas. Panaši logika galioja ir veiksmažodžiams, kuriems priešdėlis *į-* suteikia reikšmę ‘gebėti daryti tai, kas pasakyta pagrindiniu žodžiu’. Būdingos **NP V NP**, **NP V CP** konstrukcijos.

27) <...> ant jos įlenkto šono galima **įskaityti užrašą** juodomis raidėmis <...>

28) <...> tėvukas be dantų valdiško maisto **neįkanda**.

29) <...> tik *nedaugelis* **įstengia** iš tikrųjų būti žmonės.

Įprastai šie veiksmažodžiai pasirodo neiginio formoje (28) arba su tokiais modaliniais veiksmažodžiais kaip *galėti* (27) ar *sugebėti*. Pavyzdyje (27) trajektorius (užrašas) yra pakankamai ryškus, kad riboženkliis (žmogus) galėtų jį perceptyviai patirti (matyti). Pats žvilgsnis yra suvokiamas kaip judėjimas į talpą. Taigi tokia reikšmė yra susijusi su konceptualiaja metafora ŽVILGSNIS YRA JUDANTIS OBJEKTAS⁸. Kitame pavyzdyje (28) trajektorius (maistas) yra per kietas, kad riboženkliis (žmogus) galėtų jį paveikti. Pavyzdys (29) skiriasi tuo, kad čia trajektorius yra veiksmas, reiškiamas bendraties klauza.

Kiti gebėjimą reiškiantys veiksmažodžiai: *įgalėti, įmanyti, įmatyti, įpirkti, įžiūrėti, įžvelgti*.

3.1.1.6 Intensyvumas

Priešdėlis *į-* veiksmažodžiams gali suteikti ir intensyvumo reikšminį atspalvį. Tokios reikšmės atveju trajektorius įprastai yra žmogus, o jo veikla yra kryptinga. Galimos **NP V PP**, **NP V NP** konstrukcijos.

30) Kartėlio pilna širdimi jį **įsiklausė** į pažadinusį ją *garsą*.

31) Piteris su Džeimsu iškart **įsisvajojo** apie kelionę laivu į Meksiką.

32) Tas kaip mat **įtikėjo** savo asmenybės *išskirtinumu*.

Priešdėlis *į-* intensyvumo reikšmę gali suteikti perceptinių veiksmažodžių sangražinėms formoms (30). Trajektorius sąmoningai stengiasi patirti riboženkliį – perceptijos objektą – ir taip tarsi patekti į jo vidų. Kitaip sakant, patyrimas yra ekstradomenas, į kurį siekia patekti trajektorius.

---

⁸ Šią metaforą galima iliustruoti tokiais pasakymais kaip *Liūdnas jo žvilgsnis keliavo po kambarį <...>; Pijus nusekė akimis gatve tolstančią merginą*.

Pastebėtina, kad tokia reikšmė galima tik su aktyvios percepcijos veiksmažodžiais (*įsižiūrėti*, bet **įsimatyti*). Priešdėlis tokią reikšmę gali suteikti ir mentaliniams veiksmažodžiams (31), tuomet riboženklis yra mąstymo turinys. Pavyzdys (32) skiriasi tuo, kad riboženklis yra reiškiamas daiktavardine fraze. Aptartų pavyzdžių semantinis pagrindas yra konceptualiosios metaforos PERCEPCIJA YRA JUDĖJIMAS ir MĄSTYMAS YRA JUDĖJIMAS.

Kiti intensyvumą reiškiantys vediniai: *įsistebėti*, *įsistebeilyti*, *įsižiūrėti*, *įsigalvoti*, *įsigyventi*, *įsijausti*.

3.1.1.7 Aspektinės reikšmės

Priešdėlis *į-* veiksmažodžiui suteikti ir aspektinę reikšmę, t. y. nurodyti, kurioje fazėje yra veiksmas ar būseną. Čia kalbama ne apie imperfektyvo / perfektyvo skirtį, bet apie kitus veiksmo kategorijos narius. Analizuojamam priešdėliui būdingos pradinės ir kulminacinės fazių reikšmės. Joms atsirasti leidžia viena pirminių metaforų LAIKAS YRA TALPA⁹. Taigi tam tikro veiksmo fazės yra suvokiamos kaip talpos, į kurias įeina trajektorius – veiksmo atlikėjas ar būsenos patyrėjas.

3.1.1.7.1 Pradinė fazė

Kai kuriems veiksmažodžiams priešdėlis *į-* suteikia veiksmo ar būsenos pradžios reikšmę, t. y. pradžios stadija yra ekstradomenas. Kitaip sakant, jie suteikia veiksmažodžiams inchoatyvinį aspektą. Tokie veiksmažodžiai vartojami konstrukcijose **NP V NP** arba **NP V CP**. Riboženklis yra išreiškiamas veiksmažodžio šaknimi, o trajektorius – sakinio objektu arba subjektu.

33) <...> anykštėnai *įkūrė* Arklio muziejų <...>

34) <...> aš *įsigeidžiau* atiduoti pagarbą Vilkuui Larsenui <...>

Ši reikšmė gali būti suteikiama veiksmažodžiams, kurie reiškia veiksmą, dėl kurio kas nors atsiranda (33). Taip pat tokia reikšmė būdinga desideratyvams (34), išreiškiant staigų noro ar poreikio atsiradimą.

Kiti inchoatyvai: *įdegti*, *įsinorėti*, *įsireikti*, *įžiebt*, *įsteigti*.

---

⁹ Šią metaforą galima iliustruoti tokiais pasakymais kaip *Ižengėme į naują šimtmetį*. Su šia metafora susijęs ir faktas, kad kalbant apie laiką gali būti vartojamas ir lokatyvas (*darbymetyje ir akmuo kruta*).

3.1.1.7.2 Kulminacinė fazė

Kulminacinės fazės reikšmę priešdėlis *į-* suteikia veiksmažodžiams, reiškiantiems veiksmą, kuris pradinėje fazėje būna neintensyvus, bet vis intensyvėja, kol pasiekia kulminaciją, o po to baigiasi. Priešdėlis *į-* tuomet ir reiškia įėjimą į kulminacinę fazę. Šiuos vedinius galima įvardyti kaip kulminatyvus¹⁰. Kulminatyvai vartojami konstrukcijoje **NP V** ir dažniausiai yra sangražiniai. Riboženklis reiškiamas veiksmažodžio šaknyje, o trajektorius eina sakinio subjektu.

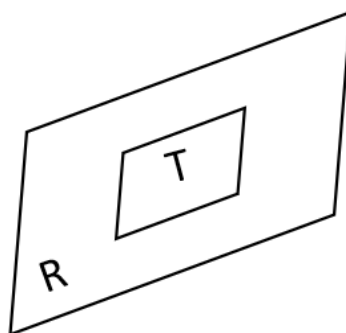
35) Palaukiau, kol Džekas *įmigo*, tada išslinkau iš miegamojo <...>

36) <...> apie vidurnaktį ėmė krapnoti, paskui *įsilijo*.

Pavyzdyje (35) veiksmažodis reiškia būseną, kuri turi pradžią ir pabaigą. Priešdėlis žymi vidurinę miego būsenos stadiją, kai miegas yra giliausias. Kitame pavyzdyje (36) veiksmas yra metereologinis reiškiny, kuriam įprastai būdinga pradžioje būti nestipriam (kas pavyzdyje išreiškiama žodžiu *krapnoti*), o vėliau vis stiprėti – *įsilyti*.

Kiti kulminatyvai: *įdienoti, įsidegti, įsidirbti, įmisti, įsibanguoti, įsibėgėti, įsidainuoti, įsiliepsnoti, įsiloti, įsiplepėti, įsisiautėti, įsisirgti, įsisnigti, įsiūbuoti, įsižaisti, įsupti, įsišnekėti, įsismaginti*.

3.1.2 Atrama

19 pav. Priešdėlio *į-* atramos schema

Tai yra prototipinės schemos transformacija. Jos geometrinė konfigūracija yra kitokia nei prototipinėje schemoje – čia riboženklis tampa atrama trajektoriiui. Santykis tarp jų – glaudus. Pagal sintaksinę konstrukciją, skiriami du šios schemos tipai.

¹⁰ Terminas sukurtas darbo autorės.

NP V PP / NP. Trajektorius sakinyje eina subjektu, o riboženklis aplinkybe, reiškiamą prielinksnine konstrukcija arba daiktavardine fraze.

37) Jis nusvirduliavo ataturpas ir **įsitvėrė** į židinio *atbrailą*.

38) Abiem rankom **įsikibau** *borto*.

Pastebėtina, kad šiai grupei būdingos sangražinės formos. Riboženkliai gali būti įvairūs objektai (37), (38), kurie suteikia atramą trajektoriumi.

Kiti šios grupės veiksmažodžiai: *įsikabinti, įsisiurbti, įsispirti*.

NP V NP PP. Čia trajektorius yra veikiamas išorinės jėgos ir sakinyje eina objektu. Riboženklis sakinyje eina aplinkybe, reiškiamą prielinksnine konstrukcija.

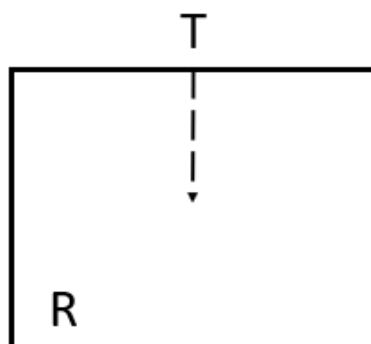
39) Valdas Adamkus į švarkelio *atlapą* **įsegė** ordino „Už nuopelnus Lietuvai“ medalį <...>

40) Motina **įrėmė** alkūnę jai į *pašonę* <...>

Santykis tarp trajektoriaus ir riboženkliaus gali varijuoti – būti itin glaudus, kai riboženklis išlaiko trajektorijų vietoje (39) arba ne toks glaudus, kai trajektorius tik liečiasi prie riboženkliaus (40).

Kiti šios grupės veiksmažodžiai: *įkinkyti, įsiūti, įklijuoti, įrišti*.

3.1.3 Destrukcija

20 pav. Priešdėlio į- destruktijos schema

Tai yra prototipinės schemos transformacija. Čia išlieka judėjimo vidun aspektas – riboženklis yra pažeidžiamas trajektoriaus kryptimi į vidų. Pagal sintaksinę konstrukciją skirtingi trys šios schemos tipai.

NP V NP. Riboženklis sakinyje eina tiesioginiu objektu, o trajektorius eina subjektu arba reiškiamas veiksmažodžio šaknimi.

41) Keliose vietose **įpjaukite** krūtinėlių *odeles* ir išstepkite paruoštu marinatu.

42) Mano laimei, kulka nuslydo, tik **įlenkė** šalmo *paviršių*.

Pavyzdyje (41) yra negrižtamai pažeidžiamas objekto vientisumas. Pavyzdyje (42) veiksmas kiek kitoks – jis nėra negrižtamas, pakinta tik objekto paviršiaus forma.

NP V PP. Riboženklis čia yra reiškiamas prielinksnine konstrukcija, o trajektorius eina subjektu.

43) Eglė staigiai pasiverčia ant šono ir **įkanda** jam *į petį*.

Pastebėtina, kad pavyzdyje (43) yra ir netiesioginis objektas, reiškiamas datyvu. Jis atsiranda tokiose konstrukcijose, kuriose riboženklis yra kūno dalis¹¹.

NP V. Destrukcijos veiksmas gali įvykti ir savaime, be jokios išorinės jėgos. Tuomet riboženklis sakinyje eina subjektu, o trajektorius išvis neišreiškiamas.

44) <...> medinės *grindys* netikėtai **įlūžo** <...>

Veiksmažodis *įlūžti* gali priklausyti ir prototipinei schemai, jei subjektas būtų trajektorius, kuris lūžtant patektų į riboženklį (pvz., **Jis įlūžo po ledu**).

Kiti destruktinės schemos veiksmažodžiai: *įdurti, įgelti, įkirsti, įgriūti, įplyšti, įtrūkti, įdubti, įlinkti, įkirpti, įlaužti, įlenkti, įplėšti, įskelti, įspausti*.

3.1.3.1 Minimali destruktija

Kai kuriais atvejais priešdėlis *į-* destruktiniam veiksmažodžiui suteikia ne veiksmo *į* vidų, o mažo pažeidimo / skausmo sukėlimo reikšmę. Kaip ir destruktijos *į* vidų atveju, galimos trys sintaksinės konstrukcijos (**NP V, NP V NP PP, NP V NP**), jos smulkiau nebus aptariamoms.

45) <...> šukės kietumas buvo nustatomas **įbrėžiant** *šukę* atitinkamo kietumo medžiaga.

46) <...> sėdėdamas šalia jos, **įgnybau** *į ranką*.

Destrukcinis veiksmas gali būti pažeidžiantis trajektoriaus paviršių (45) arba tik sukeliantis skausmą, jei trajektorius yra kūno dalis (46). Bet kokiu atveju priešdėlis *į-* rodo, kad destruktija yra minimali.

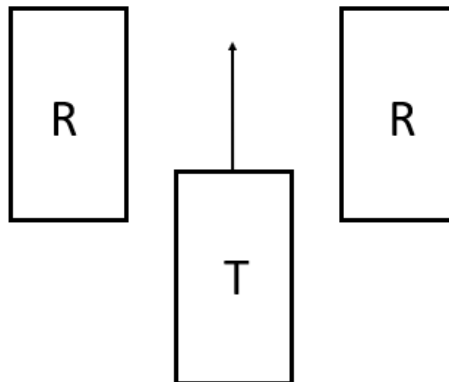
Kiti minimalios destruktijos veiksmažodžiai: *įbraukti, įdaužti, įdrėksti, įdužti, įrėžti, įžnybti*.

---

¹¹ Tai yra išorinio posesoriaus konstrukcija, kurios raiška priklauso nuo gyvumo kategorijos (Holvoet 2009).

3.1.4 Įterpimas

21 pav. Priešdėlio į- įterpimo schema

Įterpimo schema yra prototipinės schemos transformacija, kai riboženklis yra arba keli objektai, arba suvokiamas kaip visuma. Tuomet įvardytu veiksmu trajektorius yra įtraukiamas tarp keleto riboženklių arba tampa riboženkliaus dalimi. Šiai schemai būdinga **NP V NP PP** konstrukcija. Trajektorius sakinyje eina tiesioginiu objektu o riboženklis eina aplinkybe, reiškiamą prielinksnine konstrukcija.

47) Konstancija į dukters *kasas* **įpindavo** raudoną kaspina <...>

48) Žiemą į tokį *troškinį* dar **įpjaustoma** baklažanų ar moliūgu <...>

Pavyzdyje (47) kaspinas yra įterpiamas tarp plaukų ir tampa kasos dalimi. Pavyzdyje (48) veiksmožodis yra destrukcinis, tačiau priešdėlio *į-* ir iteratyvinės priesagos kombinacija suteikia jam įmaišymo pjaustant reikšmę ir nurodo situaciją, kai trajektorius (daržovės) tampa riboženkliaus (troškinius) dalimi.

Kiti įterpimo schemos veiksmožodžiai: *įausti, įterpti, įjungti, įmaišyti, įmegzti, įpainioti*.

3.1.4.1 Metaforinis įterpimas

Įvykus metaforiniam perkėlimui, veiksmožodžiai išlaiko įtraukties reikšmę, tik šiais atvejais riboženklis ir trajektorius yra nefiziniai objektai. Šiai reikšmei būdinga **NP V NP PP** konstrukcija.

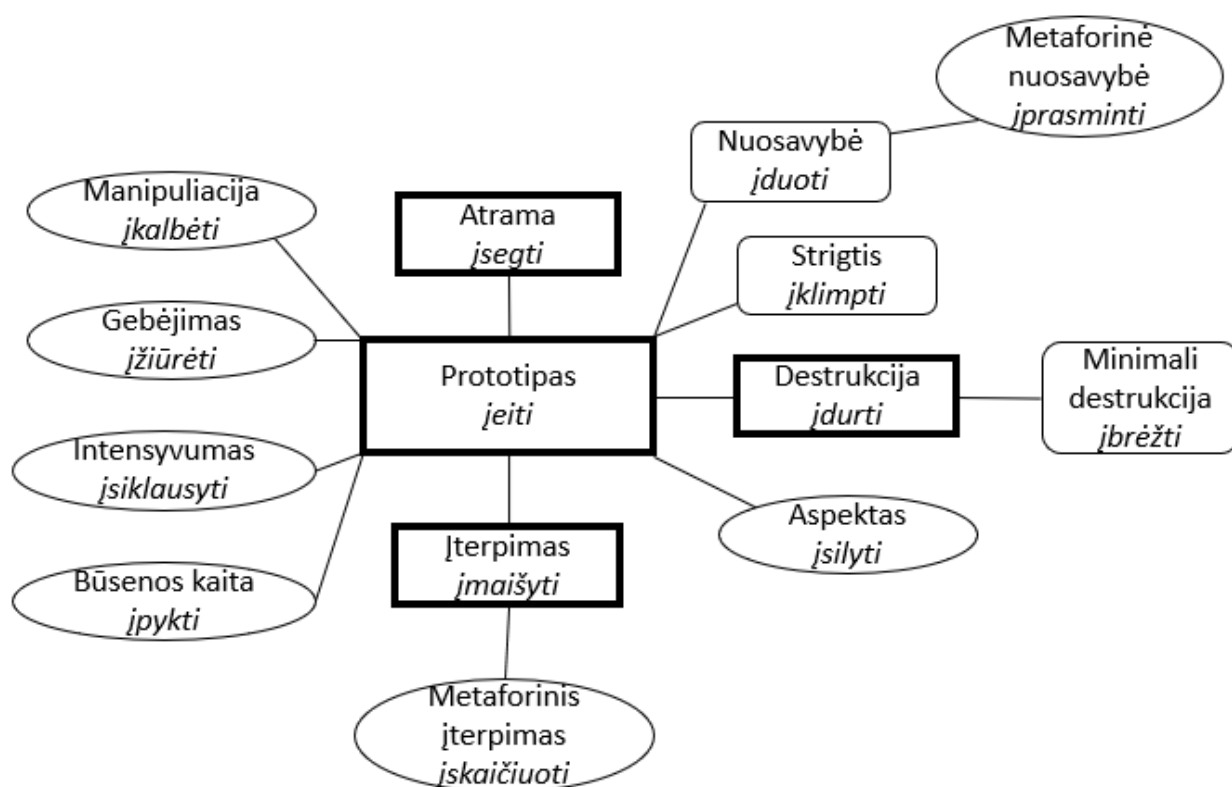
49) <...> šie dar negautas įplaukas jau **įskaičiuoja** į savo partijų *biudžetą* ir išleidžia avansu.

Pavyzdyje (49) ir riboženklis, ir trajektorius yra tam tikros pinigų sumos (įplaukos ir biudžetas). Įplaukos yra įtraukiamos į biudžetą ir tampa jo dalimi.

Kiti metaforinio įterpimo veiksmoždziai: *įrašyti, įregistruoti, įskaityti*.

3.1.5 Priešdėlio *į*- reikšmių radialinis tinklas

Priešdėlio *į*- reikšmių sąsajas galima pavaizduoti tokiu radialiniu tinklu:

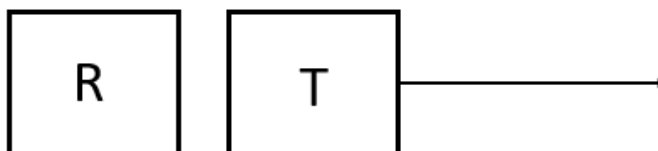
22 pav. Priešdėlio *į*- reikšmių radialinis tinklas

Iš priešdėlio *į*- prototipinės schemos kyla 3 jos transformacijos: atramos, destrukcijos ir įterpimo. Taip pat skirtini du prototipinės schemos variantai: strigties ir nuosavybės. Pastaroji reikšmė turi ir metaforinį plėtinį. Tiesiai iš prototipinės schemos kyla ir tokios metaforinės reikšmės kaip manipuliacijos, gebėjimo, intensyvumo, būsenos kaitos. Prie metaforinių skirtinos ir aspektinės reikšmės. Destrukcijos schema turi vieną variantą – minimalios destrukcijos reikšmę, o įterpimo reikšmė turi ir metaforinį plėtinį.

3.2 Priešdėlis *nu-*

Šiame skyrelyje bus aprašomos ir pavaizduojamos 9 priešdėlio *nu-* vaizdinės schemas. Taip pat aptariamos jų transformacijos ir metaforinės reikšmės. Nagrinėjamo priešdėlio vedinių vartoseną iliustruojama 51 pavyzdžiu.

3.2.1 Prototipinė schema

23 pav. Priešdėlio *nu-* prototipinė schema

Priešdėlio *nu-* prototipinėje schemoje trajektorius yra objektas, judantis tolyn nuo riboženklio. Domenas yra šalia riboženklio, o ekstradomenas – toliau nuo jo. Pagal sintaksinę konstrukciją skiriami du šios schemas tipai.

NP V PP. Trajektorius yra sakinio subjektas. Prielinksnine konstrukcija gali būti reiškiamas tiek riboženkliu, tiek ekstradomenas.

- 1) <...> užpuolikai nelabai **nutolo** *nuo apiplėšimo vietos*.
- 2) Kai gulbės paliko jūrą, jos **nuskrido** prie pilies <...>
- 3) <...> saulė jau buvo neaukštai ir *nuo vilko* **nutįso** ilgas šešėlis.

Trajektorius šioje schemoje gali būti tiek gyvas, tiek negyvas objektas, o veiksmažodžių šaknimis nurodomas judėjimo būdas. Kaip buvo minėta, prielinksnine konstrukcija gali būti reiškiamas ir riboženkliu (1), (3), ir ekstradomenas – vieta, kurioje po veiksmo atsiranda trajektorius, ar judėjimo kryptis (2). Pavyzdys (3) yra periferinis, čia trajektorius (šešėlis) ne juda, bet didėja kryptimi tolyn nuo riboženklio (vilko).

Kiti veiksmažodžiai, galintys eiti šioje konstrukcijoje: *nueiti, nubėgti, nuplaukti, nuaidėti, nučiuožti, nubanguoti, nudumti, nudulkėti, nudundėti, nijoti, nusekti, nubristi, nukeliauti, nusidriekti*.

NP V NP PP. Trajektorius sakinyje yra objektas. Prielinksnine konstrukcija gali būti reiškiamas tiek riboženklis, tiek ekstradomenas.

4) Ji **nunešė** indelius į vonią <...>

5) <...> surenku daiktus, **nubaidau** žuvėdrą nuo smėlėto užklotu.

Trajektorius juda ne savo valia, o dėl išorinės jėgos įtakos, kuri sakinyje eina subjektu. Gali skirtis kontrolės laipsnis: jei trajektorius negyvas, kontrolė labai didelė (4), o jei gyvas – mažesnė (5). Kaip ir **NP V PP** atveju, prielinksnine konstrukcija gali būti reiškiamas ir riboženklis (5), ir ekstradomenas (4).

Kiti veiksmožodžiai, galintys eiti šioje konstrukcijoje: *nuristi, nuvežti, nuvesti, nugabenti, nublokšti, numesti, nubraukti, nudrėbti, nupūsti, nuvaryti, nuauti, nuimti, nuplėšti, nurengti, numauti, nuginkluoti, nukabinti, nukaisti, nukelti, nukloti, nukrapštyti, nurišti*.

3.2.1.1 Nuosavybė

Tai yra prototipinės schemos variantas, kai įvardyto veiksmo metu trajektorius tampa kieno nors nuosavybe, t. y. nuosavybė yra ekstradomenas. Šiai reikšmei būdinga **NP V NP (NP)** konstrukcija: trajektorius sakinyje eina objektu, o subjektu reiškiamą išorinę jėgą. Šiuo atveju patekimas nuosavybėn yra suvokiamas kaip objekto nuėmimas nuo riboženkliaus.

6) **Nupirkai** *man* šlepetes su triušiuokais?

7) Ji **nusamdė** pagalbinį darbuotoją <...>

Pastebėtina, kad ekstradomenas gali būti ne tik išorinės jėgos nuosavybė – veiksmas gali būti atliekamas ir kito asmens naudai, tuomet jis sakinyje eina netiesioginiu objektu (6). Įprastai trajektorius yra negyvas objektas, bet pasitaiko ir tokių atvejų, kai trajektorius yra žmogus (7).

Kiti patekimo nuosavybėn veiksmožodžiai: *nusavinti, nuvogti*¹².

3.2.1.2 Mąstymas

Tai yra prototipinės schemos metaforinis plėtinys, kuriame atpažįstama konceptualioji metafora MĄSTYMAS YRA JUDĖJIMAS. Trajektorius yra žmogus, o jo mąstymo objektas – ekstradomenas. Riboženklis sintaksiniu lygmeniu nėra reiškiamas, tačiau jį galima įvardyti kaip

---

¹² *Nuvogti* turi ir mažumo reikšmę, kuri bus aptarta 1.1.5.1 skyrelyje, t. y. *nuvogti* gali reikšti ‘truputį pavogti’.

nežinojimo būseną. Sakiniuose mąstymo turinys atlieka komplemento funkciją. Būdingos **NP V PP, NP V CP, NP V NP** konstrukcijos

- 8) Paulauskas mažai **nutuokia** apie kultūrą <...>
- 9) **Numatoma**, kad paslaugų vertė gali siekti iki 4 mln. eurų <...>
- 10) **Nujautęs** bėdą, vyriškis puolė į vidų tikrinti slėptuvės.

Priešdėlis *nu-* mąstymo veiksmažodžiams suteikia netikrumo, netikslumo semantiką. Pavyzdyje (8) esantis *nutuokti* reiškia apytiksles žinias, o pavyzdyje (9) esantis *numatyti* ir pavyzdžio (10) *nujauti* – spėjimą apie ateitį. Tokią reikšmę lemia tai, kad prototipinėje schemoje riboženklis yra domenas, o ne ekstradomenas. Taigi trajektorius juda nespécifikuota kryptimi, todėl ir šiai schemai priklausančios mąstymo veiksmažodžiai reiškia apytikslį žinojimą. Pažymėtina ir tai, kad su šiuo priešdėliu mąstymo reikšmę gali įgyti kai kurie perceptiniai veiksmažodžiai (9), (10).

Kiti mąstymą reiškiantys vediniai: *numanyti, nuspėti, nuvokti*.

3.2.1.3 Būsenos kaita

Tai yra metaforinis prototipinės reikšmės plėtinys, kai būsenos kaita yra suvokiama kaip judėjimas nuo riboženklis. Tokios reikšmės pagrindas yra konceptualioji metafora BŪSENOS KAITA YRA VIETOS KAITA¹³. Taigi pradinė būseną yra domenas, o atsiradusi po veiksmo – ekstradomenas. Šis pakitimas įvyksta arba savaimė, arba veikiant išorinei jėgai, tai atsispindi sintaksės lygmeniu. Būdingos **NP V, NP V NP** konstrukcijos.

- 11) Kitą rytą Bekas **nubudo** smarkiai pagiringas.
- 12) Mamą kartais **nugąsdindavo** mano užsispyrėliškai troškimai.

Pavyzdyje (11) trajektorius pereina iš miego būsenos į būdravimo būseną. Pavyzdyje (12) veiksmažodis reiškia emociją, kurią sukelia išorinė jėga (troškimai). Ekstradomenas tada yra baimės būseną.

Kiti būsenos kaitos veiksmažodžiai: *nudžiugti, nuliūsti, nurimti, nustebinti*.

---

¹³ Panaši metafora POKYČIAI YRA JUDESIAI (CHANGES ARE MOVEMENTS) minima veikale *Philosophy in the Flesh* (Lakoff, Johnson 1999: 179).

3.2.1.4 Rezultatas

Šios metaforinės reikšmės atveju veiksmu yra sukuriamas apčiuopiamas rezultatas. Jos pagrindas yra konceptualioji metafora KURTI YRA PERKELTI Į VIETĄ. Trajektorias atsiradimas yra suvokiamas kaip judėjimas nuo neegzistavimo į egzistavimą. Būdinga **NP V NP** konstrukcija. Subjektas yra išorinė jėga, o tiesioginis objektas – trajektorius. Riboženklis nėra reiškiamas.

13) Močiutė pati **numezgė užuolaidas**, kabančias ant kiekvieno lango.

14) <...> iš gabaliuko vario arba varinės skardos **nukalkite lėkštelę** <...>. ¹⁴

Veiksmažodžių šaknys rodo būdą, kuriuo kas nors gaminama (13), (14), o priešdėlis suteikia rezultatyvumo aspektą. Trajektorius prieš veiksmą neegzistuoja arba egzistuoja, bet kitu pavidalu – siūlą, metalo ar pan.

Kiti rezultato veiksmažodžiai: *nupiešti, nulipdyti, nupinti, nuvelti, nuausti, nubraižyti, nubrėžti, nuliėti*.

3.2.1.4.1 Baigtinumas

Tai yra rezultatinės reikšmės variantas. Joje rezultatas yra neapčiuopiamas, abstraktus. Trajektorius juda link tikslo – veiksmo užbaigimo, kuris šioje reikšmėje yra ekstradomenas. Būdingos **NP V NP**, **NP V CP** konstrukcijos. Trajektorius sakinyje eina subjektu, riboženklis nėra reiškiamas.

15) <...> mano **brolis** neseniai **nusprendė** pasirinkti pirato gyvenimą.

Trajektorius įprastai yra žmogus, kurio veiksmas yra kryptingas, t. y. turi tikslą. Toks tikslas gali būti, pavyzdžiui, padarytas sprendimas (15). Sprendimo turinys (pasirinkti) tuomet yra ekstradomenas.

Kiti baigtinumą reiškiantys veiksmažodžiai: *nudirbti, nugyventi, nutarti, nudailinti, nutylėti, nuteikti, nutikti, nusiaurėti, nutilti*.

---

¹⁴ Tokiuose pavyzdžiuose galima interpretacija, kad medžiaga, iš kurios kas nors gaminama, yra riboženklis. Visgi tuomet būtų sunku atsakyti į klausimą, kodėl vartojamas prielinksnis *iš*, o ne *nuo*.

3.2.1.4.2 Gebėjimas

Gebėjimo reikšmė taip pat laikytina rezultatinės reikšmės variantu. Joje kaip rezultatas suvokiamas faktas, kad asmuo sugeba atlikti veiksmą. Būdingos **NP V NP**, **NP V** konstrukcijos.

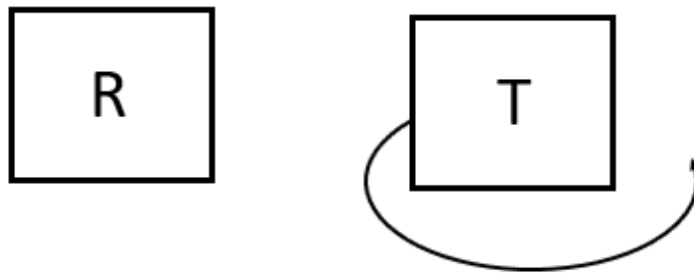
16) Nežinau, kaip *nulaikysiu* savo dukrą po septynerių metų <...>

17) Aš irgi, kai jaudinuosi, vietoje niekaip negaliu *nustovėti*.

Pavyzdyje (16) trajektorius yra žmogus (sakinyje neišreikštas), o riboženkliis – veiksmas, kurį sugeba atlikti žmogus – laikymas. Pavyzdyje (17) trajektorius taip pat yra žmogus, o riboženkliis – buvimas vienoje vietoje.

Kiti gebėjimo veiksmažodžiai: *naturėti, nusaugoti, nusėdėti, nuvaldyti, nutaikyti*.

3.2.2 Judėjimas aplink savo ašį

24 pav. Priešdėlio nu- judėjimo aplink savo ašį schema

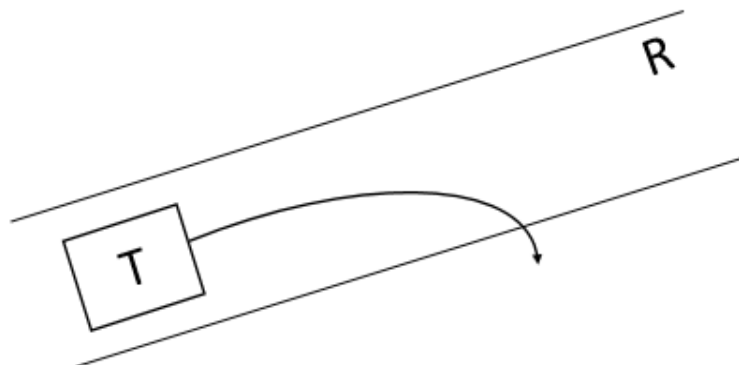
Tai yra prototipinės schemos transformacija. Joje trajektorius juda aplink savo paties ašį. Tokiose situacijose referencijos rėmai yra vidiniai (Levinson 2003), t. y. trajektorius turi perceptyviai iškilų priekį, kuris prieš veiksmą būna atkreiptas į riboženkli, o po veiksmo – nukreiptas nuo jo. Schemai būdingos **NP V PP** ir **NP V NP PP** konstrukcijos (priklausomai nuo to, ar dalyvauja išorinė jėga).

18) Jis su pasibjaurėjimu *nusisuko* nuo jos.

Pavyzdyje (18) trajektorius yra žmogus, priekiu atsisukęs į riboženkli (kitą žmogų), kuris sakinyje reiškiamas prielinksnine konstrukcija. Veiksmo metu trajektorius juda savo paties atžvilgiu ir nukreipia priekinę pusę priešinga linkme.

Kiti judėjimo aplink savo ašį veiksmažodžiai: *nu(si)gręžti, nukreipti, nukrypti*.¹⁵

3.2.3 Nuokrypis

25 pav. Priešdėlio nu- nuokrypio schema

Tai yra prototipinės schemos transformacija, kai riboženklis yra kelias, o trajektorius – objektas, kryptingai judantis juo. Veiksmo metu trajektorius atsiduria ekstradomene, kuris yra už kelio (domeno) ribų. Schemai būdinga **NP V PP** konstrukcija.

19) Sugedus raketos varikliams, **jį nukrypo** nuo kurso <...>

20) <...> automobilis VAZ 21011 **nuslydo** į priešpriešinio eismo juostą <...>

Trajektorius šioje schemoje gali būti bet koks kryptingai judantis objektas. Atkreiptinas dėmesys, kad pasakymuose prielinksnine konstrukcija gali būti reiškiamas ir domenas (19), ir ekstradomenas (20), priklausomai nuo to, ką kalbėtojas siekia įvardyti – riboženklį, ar vietą, link kurios juda trajektorius.

Kiti nuokrypio veiksmažodžiai: *nusukti, nuklysti*.

3.2.3.1 Normos pažeidimas

Tai yra metaforinis nuokrypio schemos plėtinys. Čia trajektorius įprastai yra žmogus, kurio veiksmas yra klaidingas, neatitinka normos. Taigi domenas yra teisingas veiksmas, kuris suvokiamas kaip kelias, o ekstradomenas – klaidingas veiksmas, kuris suvokiamas kaip iškrypimas

¹⁵ *Nukreipti* ir *nukrypti* priklauso šiai schemai, kai yra vartojami pasisukimo kuria nors kryptimi reikšme, pavyzdžiui, *nukreipiau teleskopą į Venerą*.

iš kelio. Šios reikšmės pagrindas yra konceptualioji metafora GERAI YRA TIESUS KELIAS¹⁶. Reikšmei būdingos **NP V** arba **NP V NP** konstrukcijos, kuriose trajektorius eina sakinio subjektu, o riboženklis nėra reiškiamas.

21) Matyt, ir išmintingi kartais **nukalba**, ko nereikia <...>

22) <...> ji galinti taip ir **nuprotėti** ir vieną dieną būti uždaryta psichiatrijos ligoninėje.

Kaip teisingas kelias gali būti suvokiamas tinkamas kalbėjimas (21). Tuomet trajektorius, kuris pasako netinkamus dalykus, tarsi išklysta iš kelio. Riboženklis gali būti ir normali psichinė būseną (22), o psichinės ligos tuomet yra ekstradomenas – vieta, į kurią išklystama iš kelio.

Kiti normos pažeidimo veiksmažodžiai: *nušnekėti, nusidainuoti, nukvakti, nuredaguoti*.

3.2.3.1.1 Perteklius

Kaip nuokrypio nuo normos variantą galima skirti pertekliaus reikšmę, kuri yra siauresnė. Joje trajektorius nukrypsta nuo normos, kuri yra susijusi su kiekybe, taigi veiksmas yra perteklinis. Šiai schemai būdinga **NP V NP** konstrukcija, kur trajektorius eina sakinio objektu.

23) Labai jau **nusaldinai** arbatą <...>

24) Jei netyčia **nukietinat** tešlą – tuomet reikia įpilti truputį vandens <...>

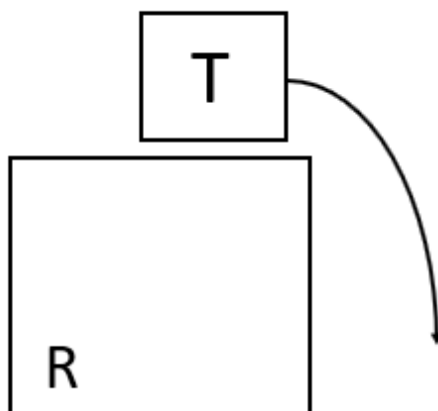
Šioje reikšmėje trajektorius yra veikiamas išorinės jėgos, kuri jį veikdama nesilaiko normos. Pavyzdžiui, neteisingai pagaminamas maistas ar gėrimas, pridodant per daug kurio nors ingrediento (23), (24). Toks perteklinis veiksmas suvokiamas kaip nukrypimas nuo kelio.

Kiti perteklių reiškiantys veiksmažodžiai: *numažinti, nuilginti, nusūdyti, nuploninti*.

---

¹⁶ Metaforą galima iliustruoti pasakymu *Išklydo iš kelio*.

3.2.4 Judėjimas žemyn

26 pav. Priešdėlio nu- judėjimo žemyn schema

Šioje schemoje prieš veiksmą trajektorius būna ant riboženklio, t. y. riboženklis yra atrama. Veiksmo metu trajektorius atsiskiria nuo riboženklio ir juda tolyn nuo jo kryptimi žemyn. Schemai būdinga **NP V PP** konstrukcija.

25) LDK didysis kunigaikštis **nukrito** nuo žirgo <...>

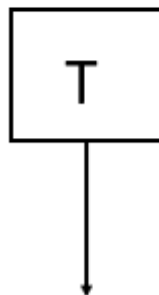
26) Įpylė man uogu, kelios **nubyrėjo** ant šlapio asfalto <...>

Prielinksnine konstrukcija gali būti reiškiamas ir riboženklis (25), ir ekstradomenas (26).

Veiksmažodžio šaknis rodo judėjimo pobūdį, o priešdėlis – kryptį žemyn.

Kiti šios schemos veiksmažodžiai: *nulipti, nudribti, nugarmėti, nugriūti, nulašėti.*

3.2.4.1 Judėjimas žemyn be riboženklis

27 pav. *Priešdėlio nu- judėjimo žemyn be riboženklis schema*

Judėjimo žemyn nuo atramos schema turi transformaciją, kurioje nėra riboženklis. Domenas šioje schemoje yra vieta, esanti aukščiau ekstradomeno. Būdingos **NP V PP**, **NP V NP**, **NP V** konstrukcijos.

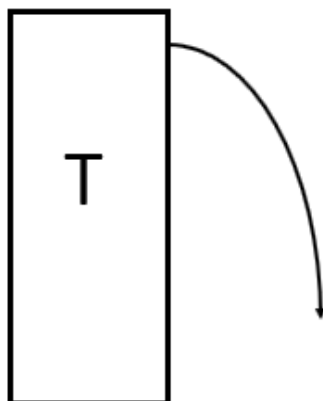
27) <...> vieną kartą mažytis rausvas paukščiukas **nutūpė** ant slenksčio <...>

28) <...> jis **nurijo** dar gurkšnį kavos.

Trajektorius gali būti sakinio subjektas ir judėti pats (27) arba sakinyje eiti objektu ir judėti dėl išorinės jėgos (28). Ekstradomenas gali būti reiškiamas prielinksnine konstrukcija (27) arba būti išvis nereiškiamas, jei, pavyzdžiui, jis aiškus dėl veiksmažodžio šaknies semantikos (28) (*nuryti* ekstradomenas gali būti tik skrandis).

Kiti šios schemos veiksmažodžiai: *nuleisti, nugarmėti, nugrimzti, nuskęsti*.

3.2.4.1.1 Refleksyvinis judėjimas žemyn

28 pav. Priešdėlio nu- refleksyvinio judėjimo žemyn schema

Judėjimo žemyn schema turi ir refleksyvinę transformaciją, kurioje trajektorius juda žemyn savo paties atžvilgiu, t. y. trajektorius ir riboženkliis sutampa. Trajektorius neatsiduria kitoje vietoje, tačiau pasikeičia jo padėtis. Schemai būdingos **NP V** ir **NP V NP** konstrukcijos, priklausomai nuo to, ar veiksmą sukelia išorinė jėga.

29) Jis skubiai **nulenškė rankeną**.

30) Pavasarį **Nerijus** bežaisdamas **nugriuvo** ir užsigavo galvą.

Trajektorius gali būti tiek negyvas objektas (29), tiek žmogus (30). Pastebėtina, kad dauguma šios schemos veiksmažodžių gali priklausyti ir judėjimo žemyn nuo atramos schemai, priklausomai nuo konteksto (*nugriūti einant gatve* ir *nugriūti nuo kėdės*).

Kiti refleksyvinės schemos veiksmažodžiai: *nudribti, nukristi, nudelbti, nukabti, nuvirsti*.

3.2.4.1.2 Kova

Kovos reikšmės pagrindas yra konceptualioji metafora **BLOGAI YRA ŽEMAI**¹⁷. Prieš veiksmą išorinė jėga ir trajektorius yra viename lygyje, o veiksmo (kovos) metu trajektorius yra tarsi nustumiamas žemyn, t. y. nugalimas. Reikšmei būdinga **NP V NP** konstrukcija, kurioje trajektorius yra tiesioginis objektas, o riboženkliis nėra reiškiamas.

¹⁷ Tokia metafora aprašyta veikale *Metaphors We Live by* (Lakoff, Johnson 1980: 16).

31) Pradėjęs šaudyti, jis **nukovė** du policininkus.

32) **Nuneigdami** vaiko amžių, tėvai paryškina savo vaidmens svarbą.

Kova, kurią žymi aptariamais veiksmažodžiais, gali būti fizinė, kai, pavyzdžiui, vienas žmogus nugalė kitą (31). Tačiau kaip laimima kova gali būti suvokiama ir abstrakčiai, pavyzdžiui, neigimas (32).

Kiti kovos veiksmažodžiai: *nuginčyti, nukariauti, nurungti*.

3.2.4.2 Neigiamas pokytis

Tai yra metaforinis judėjimo žemyn schemos variantas. Jos pagrindas, kaip ir kovos reikšmės atveju, yra konceptualioji metafora BLOGAI YRA ŽEMAI. Trajektorius veiksmo metu yra paveikiamas neigiamai. Pagal tai, ar yra išorinė jėga, skiriamos dvi sintaksinės konstrukcijos: **NP V** ir **NP V NP**.

33) Dar gerai prisimenu raštuotą megztą **nudėvėtą** skara <...>

34) Anos senelė ir prosenelė **numirė** tame pačiame sename name <...>

35) <...> kai juodvi su Lulu negyvai **nugirdė** Olga.

Šių situacijų domenai yra būsenos, kuri suvokiama kaip normali, gera, pavyzdžiui, gera drabužio būklė (33), gyvumas (34), blaivumas (35). Veiksmo metu trajektorius atsideria ekstradomene, kuris yra suvokiamas kaip blogesnė būsenos: prasta drabužio būklė (33), negyvumas (34), girtumas (35). Toks pokytis suvokiamas kaip judėjimas žemyn.

Kiti neigiamo pokyčio veiksmažodžiai: *nuderėti, nukainoti, nuvertinti, nušauti, nudurti, nužudyti, numarinti, nualinti, nupenėti, nugyventi, nujodyti, nukamuoti, nukankinti, nubausti, nuteisti, nuskriausti, nugulėti, nusėdėti, nuvilti, nušalti*.

3.2.5 Destrukcija

29 pav. Priešdėlio nu- destrukcijos schema

Šioje prototipinės schemos transformacijoje riboženklis ir trajektorius prieš veiksmą yra tas pats objektas, o veiksmo metu trajektorius yra atskiriamas nuo riboženklio. Pastebėtina, kad trajektorius yra mažesnė dalis. Būdinga **NP V NP** konstrukcija, kurioje subjektas yra išorinė jėga, o tiesioginis objektas – trajektorius. Ribozenklis taip pat gali būti reiškiamas, tuomet jis sakinyje eina objekto modifikatoriumi ar aplinkybe.

36) <...> užveržė paskutinį mazgą ir žirkklėmis **nukirpo siūlo galą**.

Pavyzdyje (36) ribozenklis yra siūlas, o trajektorius – mažesnė jo dalis – galas, kuris veiksmo metu yra atskiriamas. Veiksmažodžio šaknimi reiškiamas destruktinio veiksmo būdas.

Kiti destruktinės schemos veiksmažodžiai: *nupjauti, nukirsti, nugrauzti, nupešti, nurauti, nudeginti, nudirti, nugenėti, nukąsti, nuplėšti, nudaužti, nudrėksti, nurašyti, nuskinti, nuardyti, nuvalgyti, nuėsti, nudrožti*.

3.2.5.1 Mažumas

Kaip buvo minėta, destruktinėje schemoje yra atskiriama mažesnė riboženklio dalis. Šis aspektas pereina į reikšmę, kai priešdėlis *nu-* žymi mažumą kaip tokį. Būdingos **NP V** ir **NP V NP** konstrukcijos.

37) Paskui įsipylė sau ir **nugėrė** mažą gurkšnelį <...>

38) Jis **numigo** apie dvi valandas <...>

Pavyzdyje (37) priešdėlis *nu-* suteikia fizinio mažumo reikšmę – pašalinamas ne visas, o tik mažesnė dalis skysčio (gurkšnelis), kuri yra trajektorius. Pavyzdyje (38) mažumas yra temporalinis – *numigti* reiškia trumpą miegą. Normalaus ilgio miegas yra ribozenklis, o trumpas (šiuo atveju – dvi valandos) – trajektorius.

Kiti mažumą reiškiantys veiksmažodžiai: *nulyti, nusnausti, nugriebti, nupilti, nusemti, nuvogti*.

3.2.5.2 Metaforinė destruktija

Destrukcijos schemos metaforiniame plėtinyje trajektorius yra abstraktus kokio nors reiškinio komponentas, kuris veiksmo metu yra pašalinamas. Būdingos **NP V NP** ir **NP V** konstrukcijos, priklausomai nuo to, ar dalyvauja išorinė jėga.

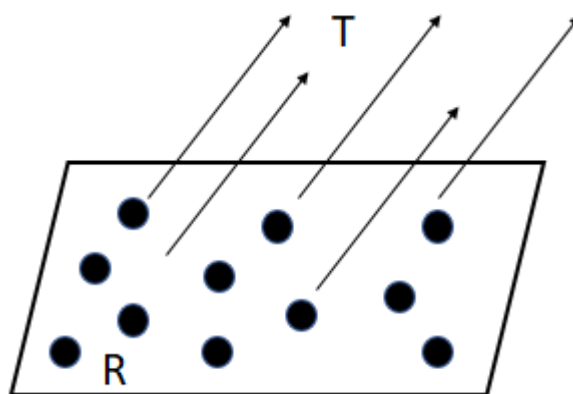
39) <...> *lietuviai* iševijoje **nutautėja** greičiau.

40) <...> ji savo veiksmis esą **nureikšmina** bet kokius kritikų *svarstymus*.

Pavyzdyje (39) riboženkliis yra žmonės, o trajektorius, kuris žymimas veiksmožodžio šaknyje – tautiškas. Tautiškas yra suvokiamas kaip žmogaus dalis, kuri dingsta – yra nuo jo atskiriama. Pavyzdyje (40) ir riboženkliis, ir trajektorius yra abstraktūs. Reikšmė yra suvokiama kaip svarstymų dalis ir išorinė jėga tą dalį tarsi pašalina.

Kiti metaforinės destrukcijos veiksmožodžiai: *nužmogėti, nuasmeninti, nukrikščionėti*.

3.2.6 Pašalinimas nuo paviršiaus

30 pav. *Priešdėlio nu- pašalinimo nuo paviršiaus schema*

Šioje prototipinės schemos transformacijoje riboženkliis yra paviršius, o trajektorius yra arba daug objektų, arba substancija. Prieš veiksmą trajektorius dengia riboženkliį, o veiksmo metu jis yra pašalinamas. Šiai schemai būdingos **NP V NP PP**, **NP V NP**, **NP V PP** sintaksinės konstrukcijos.

41) Vyrškis **nuvalė** nuo dangtelių dulkes ir spūstelėjo juos nykščiu.

42) Ir jos *veidą* **nuprausia** lietūs.

43) <...> pečiai nustojo virpėti, o ašaros **nudžiūvo** nuo *veido*.

Pavyzdyje (41) veikia išorinė jėga, sakinyje einanti subjektu. Trajektorius (dulkės) yra tiesioginis objektas, o riboženkliis – aplinkybė, reiškiamą prielinksnine konstrukcija. Pavyzdyje (42) tiesioginis objektas yra riboženkliis, o trajektorius yra neįvardytas, bet numanomas. Pavyzdys (43) skiriasi nuo prieš tai aptartų tuo, kad jame nėra išorinės jėgos ir veiksmas vyksta savaime.

3.2.6.1 Informacijos perkėlimas

Informacijos perkėlimo reikšmė yra metaforinis pašalinimo nuo paviršiaus schemos plėtinys. Trajektorius čia yra tam tikra informacija (vaizdinė, garsinė ar kitokia), kuri yra tarsi perkeliama į kitą terpę. Taigi domenas yra viena terpė, o ekstradomenas – kita. Reikšmės pagrindas yra konceptualioji metafora INFORMACIJA YRA SUBSTANCIJA¹⁸. Reikšmei būdinga **NP V NP (PP)** konstrukcija, kurioje trajektorius yra tiesioginis objektas, o riboženklis gali būti reiškiamas prielinksnine konstrukcija.

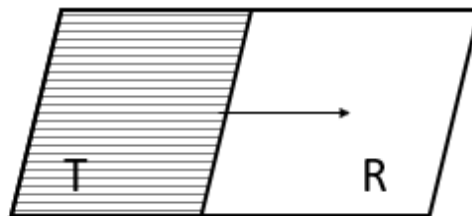
44) Todėl apibrėžimus reikia sukurti, o ne **nurašyti** nuo knygos.

45) **Nufotografuokite** reikalingus ekspozatus ir kitus objektus <...>

Pavyzdyje (44) trajektorius yra teksto dalis, kuri išorinė jėga (žmogus) perkelia nuo riboženkliaus (knygos) į ekstradomeną, kuris sakinyje neįvardytas. Fotografavimą (45) taip pat galima suvokti kaip informacijos, šiuo atveju vaizdinės, perkėlimą į kitą terpę, pavyzdžiui, skaitmeninę.

Kiti informacijos perkėlimo veiksmožodžiai: *nuklausyti, nugirsti, nukopijuoti, nuskaityti, nuskenuoti*.

3.2.7 Paviršiaus pokytis

31 pav. *Priešdėlio nu- paviršiaus pokyčio schema*

Šioje prototipinės schemos transformacijoje trajektorius, judėdamas per riboženklį, jį pakeičia. Ribozenklis yra plokštuma. Skirtini du šios schemos tipai – dengimo ir kokybinio pokyčio. Dengimo tipui būdinga **NP V NP (NP)** konstrukcija – trajektorius dažniausiai sakinyje eina netiesioginiu objektu, o ribozenklis – tiesioginiu objektu.

¹⁸ Ši metafora minima J. E. Grady disertacijoje *Foundations of Meaning: Primary Metaphors and Primary Scenes* (Grady 1997: 124).

46) <...> ji **nubarstė** *sniegą* mažuliukėmis švytinčiomis žarijomis.

47) *Stalą* **nudažiau** mėlynai, nupirkau tokios pačios spalvos vazą.

Trajektorius gali būti daug objektų (46) arba tam tikra medžiaga, pavyzdžiui, dažai (47). Riboženklis gali būti bet koks paviršius. Pastebėtina, kad (47) pavyzdyje trajektorius reiškiamas veiksmožodžio šaknimi.

Kiti dengimo veiksmožodžiai: *nupilti, nutaškyti, nutepti, nukloti, nudrabstyti, nugrimuoti, nukabinėti, nusagstyti*.

Kokybinio pokyčio tipo atveju paviršius nėra padengiamas, bet tiesiog pasikeičia. Būdingos **NP V NP** ir **NP V** konstrukcijos.

48) Bangos *akmenis* bei *akmenėlius* jūroje suapvalina ir **nugludina**.

49) *Kristina* iš netikėtumo **nubalo**.

Pavyzdyje (48) išorinė jėga (bangos) paveikia paviršiaus tekstūrą – jis tampa glotnus. Pavyzdyje (49) veiksmas, šiuo atveju spalvos kismas, vyksta savaime, be išorinės jėgos poveikio. Trajektorius šioje reikšmėje yra pats kokybinis pokytis, kuris tarsi padengia visą paviršių, ir yra reiškiamas veiksmožodžio šaknimi.

Kiti kokybinio paviršiaus pokyčio veiksmožodžiai: *nuplakti, nuplikyti, nudegti, nugelsti, nuraudonuoti, nudildyti, nudilinti, nušvisti, nublizginti*.

3.2.7.1.1 Metaforinis paviršiaus pokytis

Paviršiaus pokyčio schemos metaforinis plėtinys galimas su aktyvios vizualinės percepcijos, kai kuriais kalbėjimo veiksmožodžiais, lietimą reiškiančiais veiksmožodžiais. Šiai reikšmei būdinga **NP V NP** konstrukcija, kurioje tiesioginiu objektu eina riboženklis, o subjektu – išorinė jėga.

50) **Nužiūri** lenkė *merginą* nuo galvos iki kojų <...>

51) <...> jis **nusakė** tikrąją aukso buvimo *vietą* <...>

Pavyzdyje (50) žvilgsnis tarsi padengia matymo objektą. Tokio pasakymo pagrindas yra konceptualioji metafora **MATYMAS YRA LIETIMAS**¹⁹. Pavyzdyje (51) veikia konceptualioji metafora **ŽODŽIAI YRA SUBSTANCIJA**²⁰. Norima perduoti informacija yra tarsi paviršius, padengiamas žodžiais.

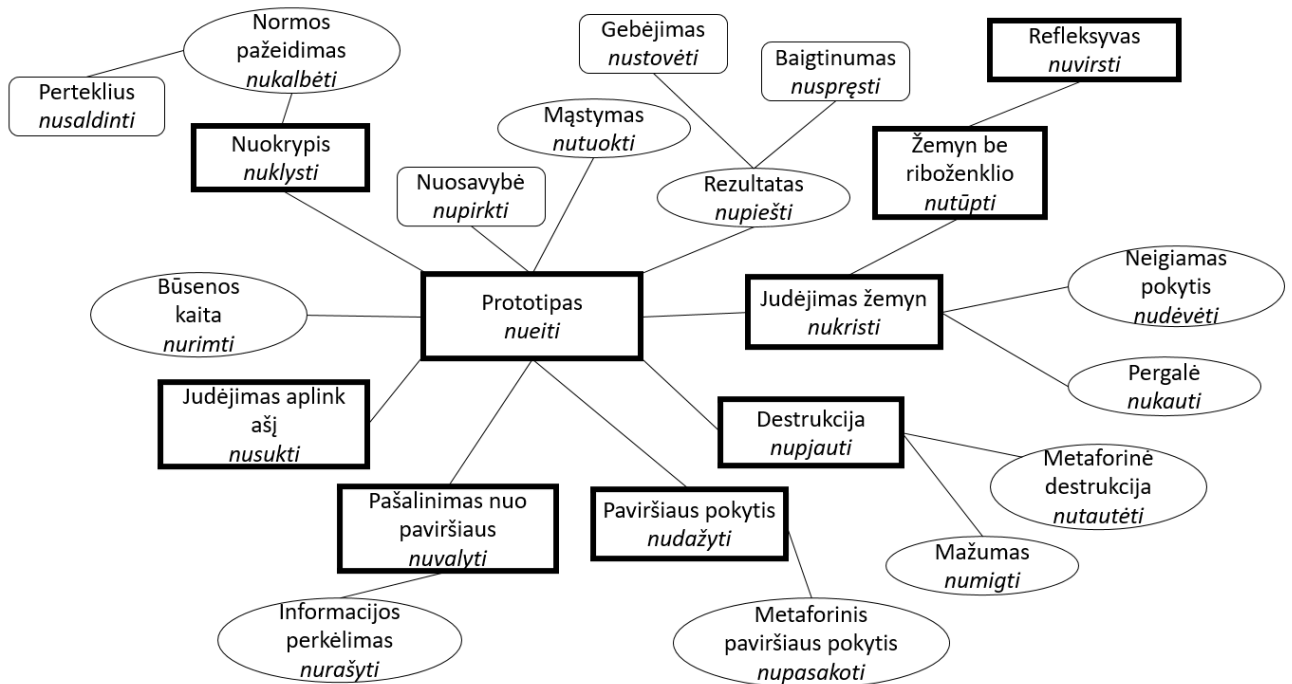
¹⁹ Metaforos iliustracija galėtų būti junginys *glostyti žvilgsniu*.

²⁰ Tokia pat metafora veikia pasakyme *drabstyti kaltinimais*.

Kiti metaforinio paviršiaus pokyčio veiksmažodžiai: *nužvelgti, nupasakoti, nubučiuoti, nučiupinėti, nuglostyti*.

3.2.8 Priešdėlio *nu-* reikšmių radialinis tinklas

Išskyrus priešdėlio *nu-* reikšmes jas ir jų sąsajas galima pavaizduoti tokiu radialiniu tinklu:

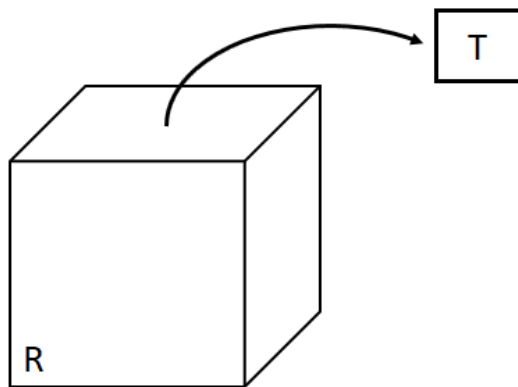
32 pav. Priešdėlio *nu-* reikšmių radialinis tinklas

Prototipinė schema turi 6 erdvines transformacijas: judėjimo aplink savo ašį, nuokrypio, judėjimo žemyn, destrukcijos, šalinimo nuo paviršiaus ir paviršiaus pokyčio. Taip pat prototipinė schema turi vieną variantą (nuosavybės) ir du metaforinius plėtinius (būsenos kaitos ir rezultato). Rezultato reikšmė turi dar du variantus: baigtinumo ir gebėjimo. Iš nuokrypio schemas kilusi normos pažeidimo reikšmė, turinti pertekliaus variantą. Judėjimo žemyn schema turi judėjimo žemyn be riboženkliai transformaciją ir du metaforinius plėtinius – neigiamo pokyčio ir kovos. Judėjimo žemyn be riboženkliai schema turi refleksyvinę transformaciją. Iš destrukcijos schemas kyla dvi metaforinės reikšmės: mažumo ir metaforinės destrukcijos. Paviršiaus pokyčio schema taip pat turi ir metaforinį plėtinį, o iš pašalinimo nuo paviršiaus schemas yra kilusi informacijos perkėlimo reikšmė.

3.3 Priešdėlis iš-

Atliekant tyrimą, buvo išskirtos 6 priešdėlio *iš-* vaizdinės schemos. Jos toliau bus aprašomos ir pavaizduojamos. Taip pat aptariami jų variantai ir metaforiniai plėtiniai. Priešdėlio vedinių vartoseną iliustruojama 52 pavyzdžiais.

3.3.1 Prototipinė schema

33 pav. Priešdėlio *iš-* prototipinė schema

Priešdėlio *iš-* prototipinėje schemoje trajektorius yra objektas, o riboženklis – talpa. Prieš veiksmą trajektorius būna riboženklio viduje, o po veiksmo patenka už jo ribų – į ekstradomeną. Ribozenklis gali būti ne tik talpa, bet ir atvira vieta – miestas, miškas ir pan. Skirtinos dvi pagrindinės sintaksinės konstrukcijos.

NP V PP. Trajektorius sakinyje eina subjektu. Prielinksnine konstrukcija reiškiamas riboženklis (domenas) arba ekstradomenas.

- 1) Balcevičius išvažiavo iš miesto dar labiau susikrimtęs negu atvažiuodamas.
- 2) Laidos rengėjai išskubėjo į darbą.

Trajektorius juda pats, niekieno nekontroliuojamas. Priešdėlis rodo kryptį, o veiksmožodžio šaknis – judėjimo būdą. Kaip ir minėta, prielinksnine konstrukcija gali būti reiškiamas ir domenas (1), ir ekstradomenas (2).

Kiti šios grupės veiksmožodžiai: *išeiti, išbėgti, išbildėti, išbyrėti, išbristi, išdribti, išdulkėti, išdumti, išdundėti, išjoti, išjudėti, iškeliauti, iškilti, iškristi, išlipti, išlėkti, išlįsti, išnirti, išskristi,*

išslinkti, išslysti, išsliūkinti, išsmukti, išsprukti, išsprūsti, išsukti, iššokti, ištekėti, išvykti, išaugti, išdygti.

NP V NP (PP). Trajektorius sakinyje eina tiesioginiu objektu, o prielinksnine konstrukcija gali būti reiškiamas riboženklis arba ekstradomenas.

- 3) Mokytojas mane **išvarė** iš klasės <...>
- 4) Vazoną su šakelėmis **išnešė** į prieškambarį <...>
- 5) Gilės **išlukštenamos**, apiplikomos pienu ir sudžiovinamos <...>
- 6) <...> čia pat **išgręžė** nosinę ir įsikišo ją į kišenę.

Šiuo atveju veikia išorinė jėga (sakinyje eina subjektu). Su kai kuriais veiksmažodžiais trajektorius būna gyvas (3), su kitais – negyvas objektas (4), (5), (6). Atkreiptinas dėmesys į pavyzdį (5), jame riboženklis reiškiamas veiksmažodžio šaknimi (*lukštas*). Pavyzdyje (6) tiesioginiu objektu eina ne trajektorius, o riboženklis. Trajektorius tokiu atveju numanomas (skystis).

Kiti šios grupės veiksmažodžiai: *išaižyti, išberti, išdrėbti, išgabenti, išginti, išgliaudyti, išgriebti, išgrobti, išgrūsti, išguiti, išimti, iškapstyti, iškasti, iškeldinti, iškelti, iškišti, išknisti, iškosėti, iškrapštyti, iškratyti, iškrauti, iškvėpti, išleisti, išlieti, išlydėti, išlupti, išmesti, išmušti, išpakuoti, išpešti, išpilti, išpūsti, išrausti, išrauti, išridenti, išsemti, išspausti, išspirti, išspjauti, išstumti, išsviesti, iššauti, išvemi, išversti, išverti, išvesti, išvežti, išgerti, išlakti, išvystyti išlaužti, išduoti, išgramdyti, išskalauti, išsunkti, išvėdinti, ištuštinti, išdžiūti.*

3.3.1.1 Nyksmas

Prototipinėje schemoje trajektorius atsiduria už riboženklį ribų. Pastebėtina, kad, ypač kai trajektorius yra skystis, priešdėlis *iš-* suteikia ir galutinumo aspektą, t. y. iš talpos pašalinamas visas skystis (*išgerti, išpilti, ištekėti*). Būtent šis aspektas leidžia priešdėliui *iš-* reikšti ir nyksmą apskritai. Tai yra prototipinės schemos variantas. Trajektorius veiksmo metu išnyksta, o riboženklis nėra reiškiamas. Skirtinos dvi sintaksinės konstrukcijos: **NP V** ir **NP V NP**.

- 7) Kai šerbetas **ištirpsta** burnoje, jaučiame nedidelį dilgčiojimą.
- 8) <...> jis **išnaudoja** visą savo laiką ir dvasines savo galias.

Trajektorius gali būti ir fizinis (7), ir abstraktus (8). Pavyzdyje (7) veiksmas vyksta savaime, o (8) – dėl išorinės jėgos (žmogaus).

Kiti nyksmo veiksmažodžiai: *išeikvoti, išnykti, išsekti, išgaruoti.*

3.3.1.2 Šalinimas

Tai yra prototipinės schemos variantas. Trajektorius yra arba daug objektų, arba tam tikra medžiaga. Riboženklis šiuo atveju yra nebūtinai talpa, o bet koks objektas, iš kurio (ar nuo kurio) yra pašalinamas trajektorius. Būdinga **NP V NP** konstrukcija, kurioje tiesioginis objektas gali būti tiek trajektorius, tiek riboženklis. Sakinio subjektas yra išorinė jėga.

9) Pernai ji mane apšaukė, jog aš jos vyšnias išskyniau.

10) Valytoja gražiai išvalė grindis.

Pavyzdyje (9) trajektorius yra daug objektų (vyšnios), o riboženklis nėra įvardytas, tačiau iš konteksto aišku, kad tai yra medis arba medžiai. Pavyzdyje (10) sakinio objektas yra riboženklis (grindys), o trajektorius yra neįvardytas, tačiau aišku, kad tai yra tam tikras purvas, kuris veiksmo metu yra pašalinamas. Iš pavyzdžių matyti, kad priešdėlis suteikia ir galutinumo reikšmę – *išskinti vyšnias* reiškia, kad jos išskintos visos, o *išvalyti grindis* reiškia, kad pats veiksmas yra baigtinis.²¹

Kiti šalinimo veiksmažodžiai: *išgenėti, išlesti, išravėti, išrinkti, išvogti, išgrybauti, išuogauti, išmaudyti, išplauti, išprausti, išskalbti, iššluoti, iššluostyti, iškuopti, išlaižyti, išrengti*.

3.3.1.2.1 Daugybė

Šalinimo reikšmėje kai kuriems veiksmažodžiams priešdėlis suteikia ir daugybės semantinę atspalvį (*išskinti, išravėti, išlesti*). Metaforinėje vartosenoje daugybės reikšmė tampa pagrindine, o šalinimo, judėjimo iš talpos reikšminis elementas lieka antrame plane. Reikšmei būdingos **NP V** ir **NP V NP** konstrukcijos, priklausomai nuo to, ar veiksmą lemia išorinė jėga.

11) **Išmirė** visa jo bendraamžių karta, išaugo nauja <...>

12) <...> sukalbėdavau ryto ir vakaro maldą, **išgiedodavau** visas žinomas giesmes.

Pavyzdyje (11) trajektorius yra apibrėžtas skaičius žmonių (visa karta), o veiksmas yra savaiminis. Pavyzdyje (12) objektas yra abstraktus (giesmės), o veiksmas vyksta dėl išorinės jėgos. Nors pagrindinė reikšmė, kurią suteikia priešdėlis, čia yra daugybės, visgi būtent šio priešdėlio pasirinkimą (daugybė gali būti reiškiamą ir kitais priešdėliais, pavyzdžiui, *pri-*) lemia taip pat

---

²¹ Pastebėtina, kad grindys yra paviršius, tačiau vis tiek yra pasirenkamas priešdėlis *iš-*, o ne *nu-*. Tai galima paaiškinti tuo, kad taip pabrėžiamas veiksmo galutinitas. Kita vertus, priešdėlio pasirinkimą gali lemti ir riboženklis forma bei dydis, *nu-* yra būdingesnis, kai paviršius yra aiškiai apribota erdvė, o *iš-* – kai jo ribos ne tokios aiškios (*nuvalyti stalą, bet išvalyti grindis*).

semantiniai veiksniai. *Išmirti* reiškia nyksmą, o *išgiedoti* gali būti priskirtas ir metaforinės talpos ištuštinimo reikšmei.

Kiti daugybės veiksmožodžiai: *išdusti, išdvesti, išdžiaustyti, išgaišti, išgalabyti, išgaudyti, išguldyti, iškabinti, išnaikinti, išnuodyti, išparduoti, išpirkti, išragauti, išslapstyti, iššaudyti, ištikrinti, išžudyti, išrodyti, išprakaituoti*²².

3.3.1.3 Metaforinė talpa

Prototipinėje schemoje riboženklis yra talpa. Todėl konceptualiosios metaforos, kuriose šaltinis yra TALPA, leidžia atsirasti įvairioms metaforinėms priešdėlio *iš-* reikšmėms. Riboženklis ir trajektorius šiose reikšmėse gali būti ir konkretūs, ir abstraktūs. Būdingos **NP V**, **NP V NP (PP)**, **NP V CP (PP)** konstrukcijos.

- 13) *Jisai*, laiko turėdamas, viską smulkiai **išpasakojo** visiems <...>
- 14) Medžioklėje *visi išvargo* ir vakare kietai įmigo <...>
- 15) **Išprašiau**, kad mane išklausytų H. Vancevičius.
- 16) <...> partizaną išgelbėjo šeimnininkas, iš kiemo pamatęs atskubančius kareivius.
- 17) **Išaiškėjo**, jog namas stovi tiesiai ant magistralinio dujotiekio.
- 18) <...> į jų akiratį patekę asmenys kaltinimus policijai kartais **išgalvoja** <...>

Pavyzdžių (13), (14), (15) semantinis pagrindas yra konceptualioji metafora ŽMOGUS YRA TALPA. Pavyzdyje (13) riboženklis yra žmogus, kuris suvokiamas kaip talpa, o žodžiai yra tarsi objektai, kurie veiksmo metu išeina už riboženkliaus ribų. Priešdėlis veiksmožodžiui suteikia ir galutinumo reikšmę, t. y. *išpasakoti* reiškia 'viską papasakoti', tarsi ištuštinant talpą. Pavyzdyje (14) riboženklis yra žmonės, o trajektorius – energija. *Išvargti* tuomet reiškia visos energijos netekimą. Pavyzdyje (15) prašymo veiksmas yra suvokiamas kaip traukimas iš talpos. Jei tai pavyksta, prašomas veiksmas yra atliekamas, t. y. patenka į ekstradomeną. Pavyzdžio (16) pagrindas yra metafora SUNKUMAI YRA TALPOS. Riboženklis yra tam tikra bėda, nelaimė, bloga situacija, suvokiama kaip talpa, kurioje yra žmogus, o gelbėjimas yra ištraukimas iš tos situacijos²³. Mentalinė veikla taip pat gali būti suvokiama kaip traukimas iš talpos. Pavyzdyje (17) informacija yra tarsi paslėpta, nematoma ir veiksmo metu tampa žinoma. Pavyzdyje (18) priešdėlis suteikia ir netikrumo semantiką, t. y. *išgalvoti* reiškia, kad mąstymo objektas yra netikras, įsivaizduojamas

---

²² Plg. *suprakaituoti*

²³ Tokią pat reikšmę turi pasakymas *ištraukti iš bėdos*.

(plg. *sugalvoti*). Domenas šiuo atveju yra ne neiškumo, nežinojimo būseną, o neegzistavimas. Taigi šio vedinio pagrindas yra metafora EGZISTAVIMAS YRA MATOMUMAS²⁴.

Kiti šios grupės veiksmažodžiai: *išrašyti, išsižadėti, išteisinti, išpranašauti, išprotauti, išrasti, išburti, išlaisvinti, išbrokuoti, išbuožinti, išgauti*²⁵, *išmaldauti, išnaudoti, išprašyti, išprovokuoti, išreikalauti*²⁶, *išklausyti, iškvėpuoti, išsimiegoti, išsiilsėti, išsigulėti, išsiilgti, išsiverkti, iškankinti, išsišerti, išbaigti, išdainuoti, išdėstyti, iškalbėti, išplepėti, išreikšti, išrėkti, išsakyti išsikeikti, išstarti*²⁷, *iškamantinėti, išklausti, iškvosti, išstardyti, išegzaminuoti, išgirsti, išlementi, išregistruoti.*

3.3.1.4 Nuosavybė

Šiame prototipinės schemos variante riboženklis yra žmogus, o trajektorius – materialinė vertybė. Prieš veiksmą objektas būna vieno asmens nuosavybėje (domene), kuri suvokiama kaip talpa, o po veiksmo patenka į kito asmens nuosavybę – ekstradomeną. Būdingos **NP V NP NP, NP V NP (PP)** konstrukcijos. Trajektorius sakinyje eina tiesioginiu objektu, o riboženklis gali būti reiškiamas prielinksnine konstrukcija.

19) Socialinės paramos skyrius šiems žmonėms **išmoka** vienkartinę pašalpa <...>

20) Aš noriu **išsinuomoti** iš tavęs vieną kambarį, nes esu benamis.

Trajektorius gali būti tam tikra pinigų suma (19), kuri prieš veiksmą priklauso vienam asmeniui (šiuo atveju – juridiniam), o po veiksmo – kitam. Taip pat trajektorius gali būti ir laikinai perleidžiama nuosavybė (20).

Kiti nuosavybės veiksmažodžiai: *iškaulyti, iškeisti, išlošti, išmainyti, išmaldauti, išprašyti, išreikalauti, išrūpinti, išduoti.*

---

²⁴ Metafora EGZISTAVIMAS YRA MATOMUMAS (EXISTENCE IS VISIBILITY) minima disertacijoje *Foundations of Meaning: Primary Metaphors and Primary Scenes* (Grady 1997: 284).

²⁵ Nors *gauti* yra nuosavybės veiksmažodis, bet vedinys *išgauti* priklauso metaforinės talpos reikšmei, nes trajektorius pavartojimo atvejuose dažniausiai būna abstraktus (*išgauti prisipažinimą, išgauti natą*).

²⁶ Veiksmažodžiai *išmaldauti, išnaudoti, išprašyti, išprovokuoti, išreikalauti* priklauso ir nuosavybės reikšmei. Tai priklauso nuo to, kas yra trajektorius – materialinė vertybė ar abstrakti nauda (plg. *išreikalauti pinigų ir išreikalauti paklusnumą*).

²⁷ *Išstarti* neturi galutinumo reikšmės, tačiau vis tiek yra skirtinas prie šios grupės, nes žmogus čia yra suvokiamas kaip talpa, o žodžiai – kaip objektai, išeinantys iš jo.

3.3.1.5 Būsenos kaita

Šiame metaforiniame prototipinės reikšmės variante riboženklis yra būseną, kuri yra suvokiama kaip talpa, o tos būsenos pasikeitimas yra tarsi išėjimas iš talpos (BŪSENA YRA TALPA). Priklausomai nuo to, ar būsenos pasikeitimą lemia išorinė jėga, skiriamos dvi sintaksinės konstrukcijos.

NP V. Trajektorius sakinyje yra subjekto pozicijoje, o riboženklis nereiškiamas.

21) Pelkės išdžiūvo, purvas išsausėjo, žemė tapo kieta.

22) **Išgijau** po keturių dienų, pasitelkusi vietinę liaudies mediciną <...>

23) **Išaušo** skaidrus saulėtas rytas.

24) Turėdami pakankamai ginklų, kaimo vyrų išdrąsėjo.

Būsenos kaita gali būti fizinė, pavyzdžiui, drėgno objekto tapimas sausu (21). Taip pat kaip talpa gali būti suvokiama liga, o pasveikimas – kaip išėjimas iš tos talpos. Ši reikšmė galima ir kalbant apie gamtos reiškinius, pavyzdžiui, paros laiko kaitą (23). Pavyzdyje (24) pradinė būseną yra baimės emocija ir veiksmažodžiu reiškiamas metaforinis išėjimas iš jos.

Kiti šios grupės veiksmažodžiai: *išsigiedryti, išalkti, išblaivėti, išsipagirti, išgudrėti, išprotėti, išbrinkti, išmirkti, išretėti, išryškėti, išrūgti, išsikristalizuoti, išskysti, iššalti, ištižti, išvirti, išsigimti, išglebti, išblėsti, išsivadėti, išgražėti, išgarsėti, išdrąsėti, išlavėti, išprusti, išpuikti.*

NP V NP. Subjektas yra išorinė jėga, o tiesioginis objektas – trajektorius.

25) Sekmadeniais šeimininkė **iškepa** vištą su obuoliais, pagamina salotų.

26) Kita vertus, valstybinis gyvenimas *žmogų išlepino*.

Pavyzdyje (25) kaita yra fizinė – iškepimas yra perėjimas į ekstradomeną. Pavyzdyje (26) kaita yra abstrakti – žmogus tampa išlepusiu dėl išorinės jėgos poveikio.

Kiti šios grupės veiksmažodžiai: *išgryninti, iškaitinti, iškūrenti, išlydyti, išlyginti, išminkyti, išrūkyti, ištiesinti, išgadinti, išgaląsti, išmaišyti, išplakti, išmankštinti, išminkštinti, išpuošti, išderinti, išsidūksoti, išjungti, išmagnetinti, išvirti, išmokyti, ištaisyti, išauklėti, išdresuoti, išbudinti, išgąsdinti, išruošti.*

3.3.1.6 Gebėjimas

Šiai grupei priklauso tokie veiksmažodžiai, kuriems priešdėlis *iš-* suteikia gebėjimo daryti tai, kas pasakyta pagrindiniu žodžiu, reikšmę. Tokie pasakymai yra kilę iš konceptualiųjų metaforų GEBĖJIMAS YRA OBJEKTAS ŽMOGUJE ir ŽMOGUS YRA TALPA. Tai yra tam, kad žmogus galėtų atlikti veiksmą, jis turi tarsi išsitraukti iš savęs gebėjimą. Būdingos **NP V**, **NP V NP** konstrukcijos.

27) **Išmaitinti** tokį didelį miestą reikėjo gero organizuotumo <...>

28) <...> *jis* neatrodė labai sulysęs, tik sunkiai pajėgė **išstovėti** tiesus <...>

Ir (27), ir (28) pavyzdžiuose riboženklis yra žmogus, tik (27) jis nereiškiamas. Pavyzdyje (27) trajektorius yra pakankamas maisto kiekis, o (28) – fizinės jėgos.

Kiti gebėjimo veiksmažodžiai: *išgalėti, iškentėti, išlaikyti, išsimokėti, išskaityti, išsaugoti, išlikti, išsėdėti, išsitekti, išstylėti.*

3.3.1.7 Rezultatas

Tai yra metaforinis prototipinės reikšmės plėtinys, kai veiksmažodis reiškia veiksmą, kurio metu sukuriamas apčiuopiamas rezultatas. Prototipinėje schemoje prieš veiksmą objektas yra talpoje, taigi stebėtoju yra nematomas, o veiksmo metu išeina ar yra ištraukiamas iš talpos ir taip tampa matomu. Nematomumo / matomumo opozicija šioje metaforinėje reikšmėje yra transformuojama į neegzistavimo / egzistavimo opoziciją, t. y. trajektoriaus neegzistavimas yra suvokiamas kaip jo buvimas talpoje, o objekto sukūrimas – kaip ištraukimas iš tos talpos. Taigi šios reikšmės pagrindas yra metafora EGZISTAVIMAS YRA MATOMUMAS. Būdinga **NP V NP** konstrukcija, kurioje subjektas yra išorinė jėga, o objektas – trajektorius. Riboženklis nereiškiamas.

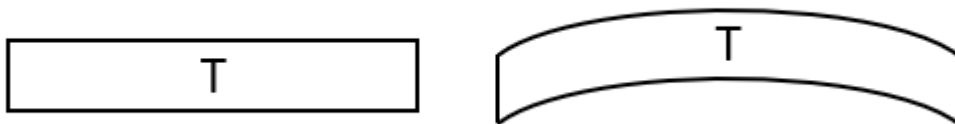
29) P. Skorina **išspausdino** Vilniuje pirmąją knygą 1539 m.

30) <...> piemenukai sau ir mažesniesiems **išdroždavo** medinius gyvulėlius <...>

Veiksmažodžio šaknimi reiškiamas gaminimo būdas, pavyzdžiui, spausdinimas (29), drožimas (30), o priešdėlis suteikia rezultatyvumo reikšmę. Pastebėtina, kad šiai grupei gali priklausyti ir kai kurie judėjimo veiksmažodžiai su iteratyvumą reiškiančia priesaga, pavyzdžiui, *išvažinėjo ant lauko raides.*

Kiti rezultatiniai veiksmažodžiai: *išaušti, išbraižyti, iškalti, iškepti, išvirti*²⁸, *išlankstyti, išlieti, išmegzti, išraižyti, išskaptuoti*.

3.3.2 Linkis

34 pav. Priešdėlio iš- linkio schema

Šioje prototipinės schemos refleksyvinėje transformacijoje pakinta trajektorijos forma. Su prototipine schema ji susijusi tuo, kad formos pokytis vyksta išorės kryptimi. Priklausomai nuo to, ar veiksmą lemia išorinė jėga, skirtingos **NP V NP** ir **NP V** konstrukcijos.

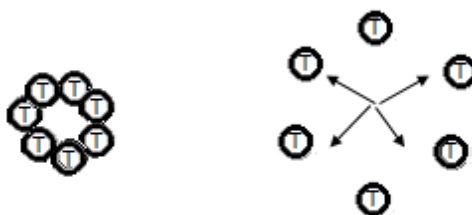
31) Plieninis vamzdelis dėl to **išlinko**, o trapus stiklas – suskilo.

32) Gražusis gyvulys išsigąsta, **išriečia** nugarą <...>

Pavyzdyje (31) trajektorius yra pailgas objektas, kuris savaime pakeičia formą. Pavyzdyje (32) trajektorius taip pat yra pailgas (nugarą) ir pakeičia formą dėl išorinės jėgos.

Kiti linkio schemos veiksmažodžiai: *išlenkti, išgaubti, iškreipti, iškreivinti, iškrypti*.

3.3.3 Skaidymas

35 pav. Priešdėlio iš- skaidymo schema

²⁸ *Iškepti* ir *išvirti* taip pat priklauso ir būsenos kaitos reikšmei. Tai priklauso nuo konteksto – ar turima mintyje, kad yra pakeičiama objekto būseną, ar tai, kad jis pagaminamas kepant ar verdant, plg. *iškepti vištą* ir *iškepti blynų*.

Tai yra prototipinės schemos erdvinė transformacija. Trajektorius čia yra daug objektų arba vienas objektas, kuris gali būti padalintas į dalis. Domenas yra situacija, kai objektai yra vienoje vietoje, arti vienas kito. Veiksmo metu objektai atsiskiria vienas nuo kito ir juda tolyn. Taigi ekstradomenas yra erdvinė situacija, kai objektai yra atsiskykę ir nutolę vienas nuo kito. Toks judėjimas, kaip ir prototipinėje schemoje, yra išorės kryptimi, tačiau čia nėra jokio riboženklis. Būdingos **NP V** ir **NP V NP** konstrukcijos, kuriose trajektorius eina arba sakinio subjektu, arba objektu.

33) <...> nepaleidom rankų ir po to, kai minia išsivaikščiojo <...>

34) Vyriausias brolis **išpina** nuotakai kasas <...>

35) Žuvis nuskuta, **išdarinėja** ir sudeda į puodą <...>

Trajektorius gali būti žmonių grupė, kurie prieš veiksmažodį yra arti vienas kito ir veiksmo metu tolsta į šalis (33). Taip pat trajektorius gali būti objektas, sudarytas iš daug kitų objektų, pavyzdžiui, kasa iš plaukų (34). Veiksmo metu plaukai yra atskiriami vienas nuo kito ir nebesudaro visumos – kasos. Pavyzdyje (35) trajektorius yra vientisas objektas, kuris veiksmo metu yra padalinamas į keletą dalių.

Kiti skaidymo schemos veiksmažodžiai: *išrūšiuoti, išdraikyti, išbaidyti, išgainioti, iširti, iškedenti, iškrikti, išleisti, išnarplioti, išpainioti, išrišti, išsisluoksniuoti, išskirstyti, išskirti, išsklaidyti, iššukuoti, ištaršyti, ištaškyti, išmėsinėti, ištašyti, išblaškyti, išformuoti, išardyti, išskaidyti, išdalyti, išdėlioti, išdėstyti, išrikiuoti.*

3.3.3.1 Metaforinis skaidymas

Skaidymas gali būti suvokiamas ir metaforiškai. Tokiu atveju trajektorius yra abstraktus. Būdinga **NP V NP** konstrukcija.

36) **Išstudijavau** viską, kas buvo parašyta apie Būgą <...>

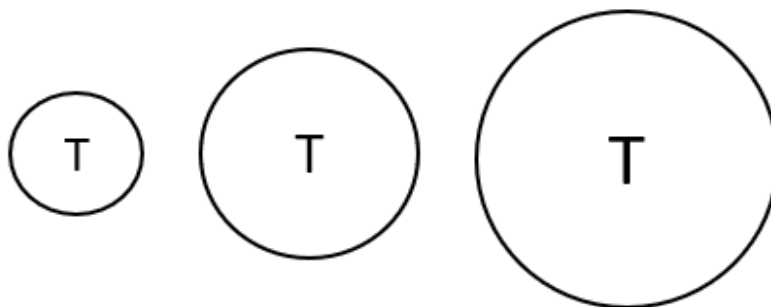
37) Mokėjom pasakyti ir **išasmenuoti** veiksmažodį prieš sužinodami, kas jis per vienas.

Aptariama reikšmė dažniausiai būdinga mentalinės veiklos veiksmažodžiams. Kitaip nei metaforinės talpos atveju, čia mąstymas yra suvokiamas kaip objekto suskaidymas į dalis, tai susiję su konceptualiaja metafora MĄSTYMAS YRA OBJEKTO KONTROLĖ. Pavyzdyje (36) trajektorius yra tekstinė informacija, kurią išorinė jėga (žmogus) tarsi išskaido, kad galėtų ją įsisavinti. Pavyzdyje (37) esantis veiksmažodis *išasmenuoti* taip pat yra mentalinė veikla, kurios metu

trajektorius – žodis – yra tarsi suskaidomas į dalis tam tikru aspektu, šiuo atveju – pagal asmens gramatinę kategoriją.

Kiti metaforinio skaidymo veiksmažodžiai: *išnagrinėti, ištirti, išanalizuoti, išlaipsniuoti, išlinksniuoti, išspręsti, iššifruoti, išreklamuoti.*

3.3.3.2 Plėtra

36 pav. Priešdėlio iš- plėtros schema

Tai yra skaidymo schemas erdvinė transformacija. Kaip ir skaidymo schemoje, veiksmas vyksta išorės kryptimi. Tačiau čia trajektorius pats plečiasi, didėja, o ne susiskaido į dalis. Riboženklis, kaip ir skaidymo schemoje, nėra, trajektorius plečiasi savo paties atžvilgiu, todėl schema laikytina refleksyvine. Vadinasi, domenai yra objekto pradinė forma, o ekstradomenai – išplitęs ar padidėjęs objektas. Būdingos **NP V** ir **NP V NP** konstrukcijos.

38) Nepašalinus priežasčių bėrimas **išplinta** ant liemens <...>

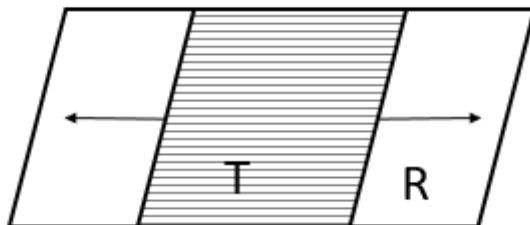
39) **Išskleidė** savo plačius sparnus ir purptelėjo į erdvę.

40) Megztinio rankogaliai sušlapo nuo rasos, **ištįso** per sprindį.

Pavyzdyje (38) trajektorius yra bėrimas, kuris savaime plinta ant odos. Pavyzdyje (39) trajektorius yra sparnai. Jų išskleidimas taip pat yra plėtimasis išorės kryptimi. Pavyzdys (40) yra kiek kitoks – čia plėtra vyksta ne kryptimis iš centro į išorę, bet į ilgį.

Kiti plėtros veiksmažodžiai: *iškeroti, išsišakoti, išsišiepti, išstypti, ištempti, ištinti, išvynioti, išžergti, išsižioti, iškočioti, išploti, išpūsti, išplatėti, išaugti, išpampti, išskėsti.*

3.3.4 Paviršiaus pokytis

37 pav. Priešdėlio iš- paviršiaus pokyčio schema

Šioje prototipinės schemas transformacijoje riboženkliu yra paviršius, o trajektorius – medžiaga, kuri jį padengia, arba tiesiog kokybinis pokytis. Pastebėtina, kad priešdėlis *iš-* suteikia visiško padengimo reikšmę. Būdingos **NP V NP (NP)**, **NP V** konstrukcijos.

- 41) **Išasfaltavau** akmenimis grįstą *kiemą*.
- 42) <...> tebeplaiksčiau **išgeltusi** *sąsiuvinį*.
- 43) Kai buvau trylikos, namie **išklįjavau** *sieną plytelėmis*.

Trajektorius gali būti reiškiamas veiksmažodžio šaknyje (41), (42) arba eiti sakinyje aplinkybe (43). Pavyzdyje (41) trajektorius yra medžiaga (asfaltas), (42) – kokybinis pokytis (spalva), o (43) – daug objektų (plytelės). (41) ir (43) paviršių keičia išorinė jėga, o (42) – pokytis įvyksta savaime.

Kiti paviršiaus pokyčio veiksmažodžiai: *išbalinti, išbalzamuoti, išbetonuoti, išbjauroti, išblankinti, išblizginti, išblykšti, išblukti, išcementuoti, išdabinti, išdažyti, išdezinfluuoti, išgrįsti, išjuodinti, iškloti, iškrūvinti, išklampoti, išmuiluoti, išpaisyti, išpurkšti, išpurvinti, išraudonuoti, išriebaluoti, išsiuvinėti, išstepti, išsterliuoti, ištinkuoti išmarginti, išarti*.

3.3.4.1 Duratyvas

Tai yra metaforinis paviršiaus pokyčio reikšmės plėtinys. Laikas yra suvokiamas kaip paviršius, o veiksmas – kaip medžiaga, kuri tą paviršių padengia. Laikas yra riboženkliu, o veiksmas – trajektorius. Taigi galima išskirti dvi konceptualias metaforas, kurios yra pagrindas šiai reikšmei: LAIKAS YRA PAVIRŠIUS ir VEIKSMAS YRA SUBSTANCIJA. Tokiu būdu priešdėlis

veiksmazodžiui suteikia aspektinę – duratyvo – reikšmę. Būdinga **NP V NP** konstrukcija, kurioje trajektorius yra veiksmazodis, o riboženklis – laiko aplinkybė.

44) **Išgulėjau** *porą savaitių* ligoninėj <...>

45) Ir kaip jis **išgyveno** *du šimtus metų* – netgi su viršum?

Galima pastebėti, kad duratyvinį aspektą priešdėlis *iš-* dažniausiai suteikia ne aktyvaus veiksmo, o būsenos, padėties veiksmazodžiams (44), (45).

Kiti laiko leidimo veiksmazodžiai: *išbadauti, išbudėti, išbūti, išdirbti, išdraugauti, išdrebėti, išgroti, iškabėti, iškalėti, iškariauti, iškentėti, išlaukti, išmiegoti, išsėdėti, išstovėti, išstarnauti, išstylėti.*

3.3.4.2 Metaforinis paviršiaus pokytis

Paviršiaus pokyčio schema turi ir metaforinį variantą, kai riboženklis yra fizinis objektas, žmogus ar abstraktas, o trajektorius – veiksmas ar abstraktas. Būdinga **NP V NP** konstrukcija, kurioje subjektas yra išorinė jėga, o tiesioginis objektas – riboženklis.

46) **Išbučiavau** *ją* visą, bet ji tik šypsojosi.

47) <...> jis kuo nuoširdžiausiai **išgyrė** mano nuveiktus *darbus* rengiant vaidinimą <...>

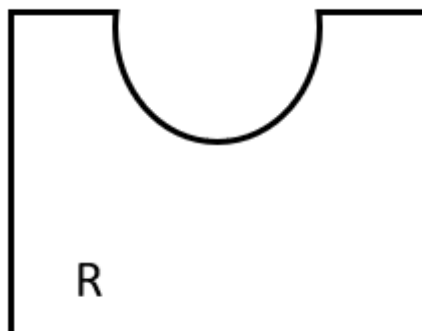
Kaip ir minėta, trajektorius gali būti prisilietimas, pavyzdžiui, bučiniai (46), kuris tarsi medžiaga padengia visą riboženklį, šiuo atveju – žmogaus kūną. Pavyzdyje (47) trajektorius abstraktesnis – pagyros, kurios taip pat suvokiamos kaip medžiaga, padengianti riboženklį – darbus. Taigi šių aptartų pasakymų semantinis pagrindas yra konceptualiosios metaforos PRISILIETIMAS YRA SUBSTANCIJA²⁹ ir ŽODŽIAI YRA SUBSTANCIJA.

Kiti metaforinio paviršiaus pokyčio veiksmazodžiai: *išbarti, išglamonėti, išbandyti, išmėginti, išieškoti, išjuokti, iškeikti, iškoneveikti, išpeikti, iščiupinėti.*

---

²⁹ Plg. *apipylė bučiniai*.

3.3.5 Destrukcija

38 pav. Priešdėlio iš- destrukcinė schema

Priešdėlio iš- destrukcijos schemoje riboženklis yra pažeidžiamas iš vidaus. Priklausomai nuo to, ar dalyvauja išorinė jėga, skirtinos **NP V** ir **NP V NP** konstrukcijos.

48) **Išgręžėm sienoj skylę.**

49) Virtas *bulves išskobkite*, silkių filė smulkiai sukupokite arba sumalkite <...>

50) <...> kaklas plonas, o *dantys* visiškai **išgedę**.

Veiksmažodžiais žymimi įvairūs destrukciniai veiksmai, o priešdėliu – kryptis iš vidaus. Pavyzdyje (48) riboženklis yra siena, o trajektorius nereiškiamas, tačiau iš konteksto aišku, kad tai yra gražtas. Pastebėtina, kad riboženklis sakinyje yra aplinkybė, o tiesioginis objektas – skylė, t. y. po destrukcijos likusi ertmė. Kitoks atvejis yra pavyzdys (49): trajektorius sakinyje reiškiamas tiesioginiu objektu. Pavyzdys (50) skiriasi tuo, kad čia destrukcija vyksta savaime, taigi riboženklis sakinyje yra subjektas.

Kiti destrukcijos veiksmažodžiai: *išbesti, išdeginti, išdrėksti, išdurti, išėsti, išgraužti, išgremžti, iškapoti, iškasti, iškąsti, iškirpti, iškirsti, išpjauti, išplėšti, išpūti, išskrosti*.

3.3.5.1 Galutinė destrukcija

Tai yra destrukcinės schemos variantas, kai riboženklis yra ne tik pažeidžiamas, bet galutinai sunaikinamas. Priklausomai nuo to, ar destrukciją sukelia išorinė jėga, skirtinos **NP V** ir **NP V NP** konstrukcijos.

51) <...> keliose vietose **išsprogdino** Šiaulių-Kauno geležinkelį <...>

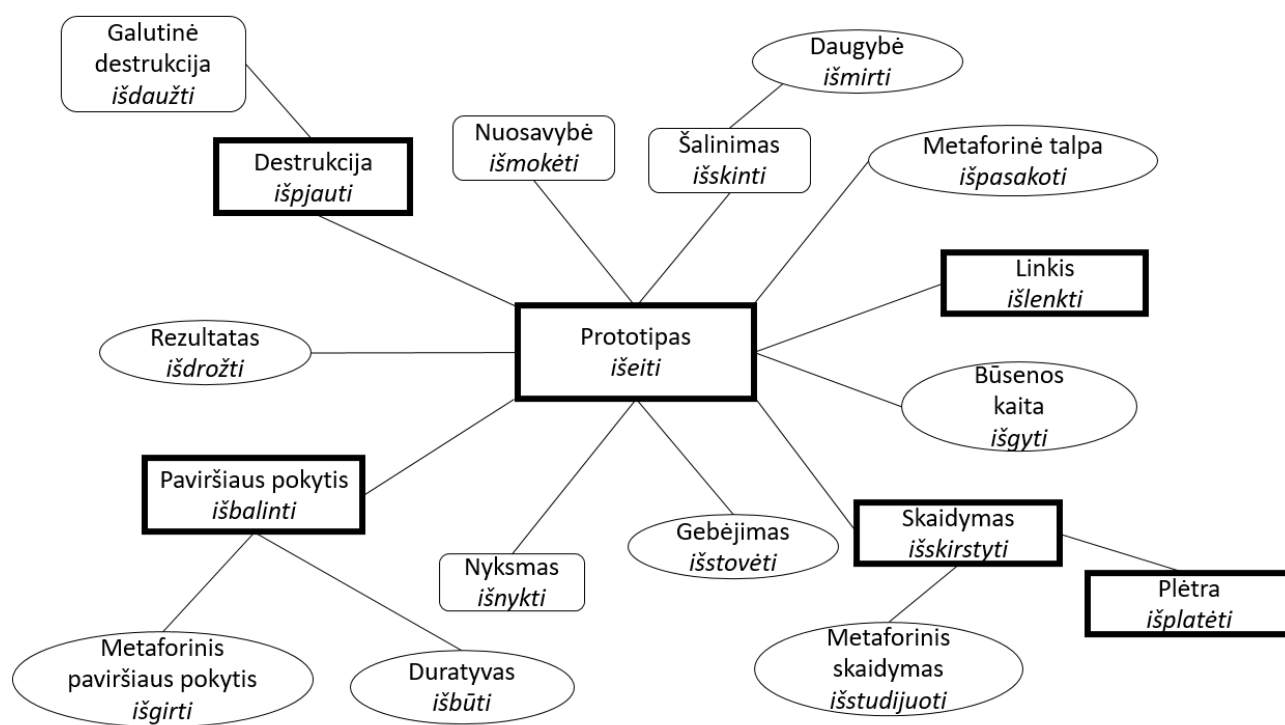
52) Ar negana to, kad jie **iškirto** miškus <...>

Kaip ir pagrindinėje destrukcijos schemoje, veiksmožodžio šaknis žymi destrukcijos būdą: sprogdinimą (51), kirtimą (52). Tačiau priešdėlis šiuo atveju suteikia ne tik destrukcijos iš vidaus, bet ir galutinio sunaikinimo reikšmę. Reikia paminėti, kad pavyzdyje (52) esantis *iškirsti* gali reikšti ir tiesiog destrukciją iš vidaus (plg. *iškirsti mišką* ir *iškirsti sienoje skylę*).

Kiti galutinės destrukcijos veiksmoždziai: *išdaužti*, *išdužti*, *išdegti*, *išdilti*, *išgriauti*, *išlaužti*.

3.3.6 Priešdėlio iš- radialinis tinklas

Apibendrinti priešdėlio *iš-* reikšmių analizę ir tarpusavio sąsajas galima 39 paveiksle pateikiamu radialiniu tinklu.

39 pav. Priešdėlio iš- reikšmių radialinis tinklas

Prototipinė priešdėlio *iš-* schema turi 4 erdvines transformacijas – destrukcijos, linkio, skaidymo ir paviršiaus pokyčio. Taip pat prototipinė schema turi tris variantus (nyksmo, šalinimo, nuosavybės) ir 4 metaforinius plėtinius (metaforinės talpos, rezultato, gebėjimo, būsenos kaitos). Destrukcijos schema turi galutinės destrukcijos variantą, o skaidymo schema turi plėtros erdvinę

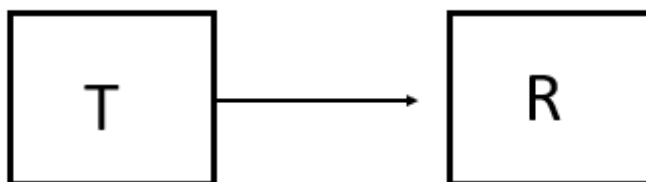

transformaciją ir metaforinį plėtinį. Paviršiaus pokyčio schema turi du metaforinius plėtinius: duratyvo reikšmę ir metaforinio paviršiaus pokyčio reikšmę. Šalinimo reikšmė turi metaforinį plėtinį – daugybės reikšmę.

3.4 Priešdėlis *pri-*

Palyginti su kitais, priešdėlio *pri-* semantinė sistema mažiausiai kompleksiška. Išskirtos 3 vaizdinės schemas, jos toliau bus aprašomos ir pavaizduojamos. Aptariamos galimos metaforinės reikšmės. Pateikiami ir 27 iliustraciniai šio priešdėlio vedinių vartosenos pavyzdžiai.

3.4.1 Prototipinė schema

40 pav. Priešdėlio *pri-* prototipinė schema

Prototipinėje priešdėlio *pri-* schemoje trajektorius juda link riboženklis. Taigi domenai yra vieta toliau nuo riboženklis, o ekstradomenai – šalia jo. Pagal sintaksinę konstrukciją skiriami du tipai.

NP V PP. Sakinio subjektas yra trajektorius, o prielinksnine konstrukcija reiškiamas riboženklis.

- 1) Per žinias reporteris **pridedavo** *prie kameros* ir ištraukdavo laidą.
- 2) Du medžiotojai valtimi atsargiai **priplaukia** *prie miegančio begemoto*.

Priešdėlis rodo judėjimo kryptį, o veiksmažodžio šaknis – judėjimo būdą (1), (2). Trajektorius juda be išorinės jėgos poveikio.

Kiti šios grupės veiksmažodžiai: *pribėgti, privažiuoti, priartėti, pribristi, pričiuožti, priskristi, prilėkti, pripulti, prisikasti, priklysti, prišokti*.

NP V NP PP. Sakinio subjektas yra išorinė jėga, objektas – trajektorius. Prielinksnine konstrukcija reiškiamas riboženklis.

- 3) Policininkai ištempia Klausą pro vartus ir **priveda** prie savo mašinos.
- 4) Motina paėmė jį ant rankų, létai **prinešė** prie sienos.
- 5) <...> ši telefoną **priglaudė** prie sužeistojo ausies.

Trajektorius gali būti žmogus, kurio judėjimą lemia išorinė jėga, pavyzdžiui, kitas žmogus (3). Kitais atvejais trajektorius yra objektas, kurio judėjimas kontroliuojamas išorinės jėgos (4), (5). Ekstradomenas gali būti tiek vieta šalia riboženklis, jo neliečiant (4), tiek jį liečiant (5).

Kiti šios grupės veiksmažodžiai: *privežti, pritraukti, pridėti, prikišti, priploti, priremti, prispausti, pristatyti, pridegti, pritempti*.

3.4.1.1 Lygio pasiekimas

Tai yra metaforinis prototipinės schemos plėtinys. Laikas čia yra suvokiamas kaip kelias, kuriuo juda trajektorius. Riboženklis yra tam tikras lygis, tikslas, kurį pasiekia trajektorius. Taigi reikšmės pagrindas yra konceptualioji metafora TIKSLAS YRA PASKIRTIES VIETA³⁰. Reikšmei būdingos įvairios konstrukcijos, pavyzdžiui, **NP V, NP V CP, NP V NP**.

- 6) Atokaitoj prie sienos **prinokdavo** ir persikai, ir abrikosai.
- 7) Jei jie ir **prisiruoš** *kur nors gatvėje susirinkti*, sušals ir išsivaikščios.
- 8) Laimėjusio šuns kainą taip išaugdavo, kad **prilygdavo** žirgo *kainai*.

Pavyzdyje (6) trajektorius yra vaisiai, o riboženklis – stadija, kai jie yra tinkami valgyti – prinokę. Nokimo procesas tuomet yra tarsi kelias³¹. Pavyzdyje (7) judėjimas link tikslo yra ruošimasis. Riboženklis čia reiškiamas bendraties klauza. Pavyzdyje (8) riboženklis yra tam tikra pinigų suma, iki kurios didėja šuns kaina.

Kiti lygio pasiekimo veiksmažodžiai: *pibręsti, priaugti*.

3.4.1.2 Metaforinis buvimas šalia

Šios metaforinės reikšmės pagrindas yra buvimo šalia semantinis elementas. Būdingos įvairios sintaksinės konstrukcijos: **NP V NP PP, NP V NP** ir kitos.

- 9) **Priderink** beretę *prie rudosios striukės*.

³⁰ Metafora TIKSLAS YRA PASKIRTIES VIETA (PURPOSE IS DESTINATION) minima ir veikale *Philosophy in the Flesh* (Lakoff, Johnson 1999: 191).

³¹ Tokią interpretaciją galima pagrįsti tuo, kad nokimo procesas gali būti nusakomas ir judėjimo veiksmažodžiu *prieiti*: *rugiai jau priėję* (LKŽ).

10) <...> senosios Indijos gyventojai **prijaukino** laukines bankivines vištas <...>

11) Teisingumo ministerija **pritarė** šitam *projektui*.

Pavyzdyje (9) derinimo veiksmas yra suvokiamas kaip pastatymas šalia objekto. Pavyzdyje (10) jaukinimas yra tarsi objekto traukimas prie savęs. Tiesa, šiuo atveju riboženklis nėra reiškiamas. Pavyzdys (11) skiriasi nuo prieš tai aptartų tuo, kad jame nėra išorinės jėgos ir trajektorius yra sakinio subjektas. Pritarimas čia yra suvokiamas kaip atsistojimas šalia objekto – projekto.

Kiti metaforinio buvimo šalia veiksmažodžiai: *primatuoti, pritikti, priteisti, prirodyti, priprasti, priglobti*.

3.4.1.3 Mažumas

Priešdėlis *pri-* veiksmažodžiui gali suteikti ir mažumo reikšmės atspalvį ir reikšti ne iki galo atliktą, neintensyvų ar trumpai trunkantį veiksmą. Tokios reikšmės pagrindas greičiausiai yra trajektoriaus ir riboženklis santykis prototipinėje schemeje, t. y. tai, kad trajektorius nepatenka į riboženklis vidų ir niekaip jo nepaveikia, tik atsiranda šalia jo. Būdingos **NP V NP**, **NP V** konstrukcijos.

12) <...> pirštinėtas delnas vis dažniau **pridengdavo** šąlančią *nosebę*.

13) Jam sutikus padėti pralinksmėjau, **primiršau** savo rūpesčius <...>

14) Dešimčiai minučių **prigulame** prie žemės, o paskui – ir vėl pirmyn.

Pavyzdyje (12) trajektorius yra delnas, o riboženklis – nosis. Trajektorius dengia riboženklį, tačiau nepilnai (plg. *uždengti*). Pavyzdyje (13) veiksmažodis abstraktesnis ir reiškia negalutinę užmarštį. Pavyzdyje (14) priešdėlis suteikia temporalinio mažumo aspektą, tai yra *prigulti* reiškia ‘trumpam atsigulti’.

Kiti mažumo veiksmažodžiai: *pribijoti, priblėsti, pridaryti*³², *prideginti, pridusti, prigesti, prikąsti, priklaupiti, prikloti, prikursti, prilaikyti, prisaugoti, prisėsti, priverti*.

---

³² Veiksmažodis *pridaryti* priklauso šiai grupei, kai vartojamas reikšme ‘priverti’ (*pridaryti duris*).

3.4.1.4 Manipuliacija

Tai yra metaforinis prototipinės schemos plėtinys. Trajektorius yra žmogus, o riboženklis – veiksmas, kurį jis atlieka dėl išorinės jėgos poveikio. Reikšmė kilusi iš tų prototipinės schemos konstrukcijų, kuriose trajektorius yra sakinio objektas ir į šią reikšmę yra perkeliamas kontrolės semantinis elementas. Taigi kaip ir priešdėlio *į-* atveju, šios reikšmės pagrindas yra metafora PSICHOLOGINĖ KONTROLĖ YRA FIZINĖ KONTROLĖ.

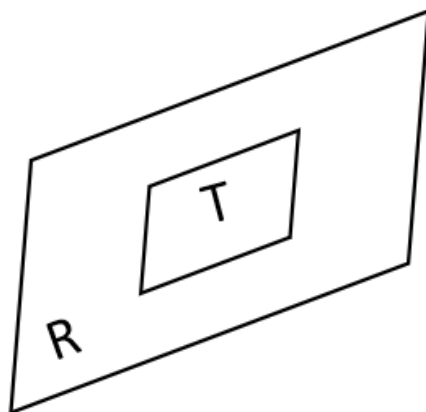
15) <...> jis **prikalbino** mane *eiti į rinkimus*.

16) Vyresnieji **primokė** jį *negaišuoti ir keliauti naktį, prisidengus tamsa* <...>

Pavyzdyje (15) priešdėlis *pri-* manipulyatyvinę reikšmę suteikia kalbėjimo veiksmažodžiui. Kalba šiuo atveju yra tarsi išorinė jėga, kuri pritraukia objektą prie riboženklis – norimo veiksmo. Pavyzdyje (16) manipulyatyvinę reikšmę suteikiama veiksmažodžiui *mokyti* ir jis reiškia nebe tik informacijos perdavimą, bet ir kontrolę.

Kiti manipulyatyvai: *prikalbėti, prikviešti, priprašyti, prisakyti, priešnekinti*.

3.4.2 Atrama

41 pav. Priešdėlio *pri-* atramos schema

Šioje prototipinės schemos transformacijoje riboženklis tampa atrama trajektoriumi. Santykis tarp jų – glaudus. Schemai būdingos **NP V PP** ir **NP V NP PP** konstrukcijos, priklausomai nuo to, ar dalyvauja išorinė jėga.

17) <...> kojinė **pridžiūvo** *prie žaizdelės*.

18) Tada vieną virvės galą **pririšau** *prie drūto medžio šakos* <...>

Pavyzdyje (17) trajektorius yra kojine, o ribozenklis – žaizdelė. Domenas yra situacija, kai trajektorius ir ribozenklis liečiasi, bet santykis tarp jų laisvas, o ekstradomenas yra situacija, kai santykis tarp jų tampa glaudus – kojine prilimpa prie žaizdelės džiūstant kraujui – pridžiūva. Pavyzdyje (18) veikia išorinė jėga – žmogus. Trajektorius čia yra virvė, o ribozenklis – šaka, kuri veiksmo metu tampa atrama virvei.

Kiti atramos schemos veiksmožodžiai: *priaugti, prilipti, prisiūti, prigyti, prigręžti, prijungti, prikabinti, prikalti, prikepti, priklijuoti, primegzti, prirakinti, prišalti, prisukti, pritvirtinti.*

3.4.2.1 Papildymas

Tai yra atramos schemos metaforinis plėtinys. Reikšmei priklauso įvairūs veiksmožodžiai, kuriems priešdėlis *pri-* suteikia papildymo semantinę elementą. Ribozenklis yra tam tikro kiekio norma, o trajektorius – priedas prie tos normos. Erdvinėje schemoje, iš kurios kilusi ši reikšmė, norma atitiktų atramą, o priedas – objektą, kuris „prilimpa“ prie atramos. Būdinga **NP V NP** konstrukcija.

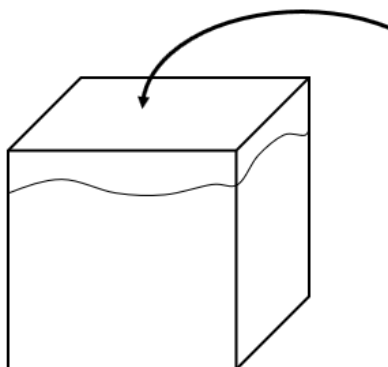
19) Daug lieknų moterų nėštumo metu **priauga 20 – 30 kilogramų.**

20) <...> taigi ligoniai vis tiek turės už juos **primokėti milžiniškas sumas** <...>

Pavyzdyje (19) ribozenklis yra moters svoris prieš nėštumą, o trajektorius – papildomas svoris, atsirandantis nėštumo metu. Pavyzdyje (20) ribozenklis yra pinigų suma, kuri jau sumokėta, o trajektorius – papildoma sumokėtina pinigų suma.

Kiti papildymo veiksmožodžiai: *pridėti, primaišyti, prirašyti.*

3.4.3 Talpos pildymas

42 pav. Priešdėlio *pri-* talpos pildymo schema

Šioje prototipinės schemos transformacijoje riboženklis yra talpa, o trajektorius – medžiaga ar daug objektų, kurie tą talpą užpildo. Būdingos įvairios sintaksinės konstrukcijos, kaip **NP V NP NP**, **NP V PP NP**, **NP V** ir kitos.

21) Paskui **prikrovė** pilną *komodą drabužių*.

22) Kad automobilis veiktų, pakanka **pripilti** *į baką* tinkamų degalų.

23) *Namas* jau pakankamai **prišilo** <...>

Pavyzdyje (21) riboženklis yra komoda, o trajektorius – daug drabužių, kurie išorinės jėgos (žmogaus) yra patalpinami į komodą taip ją užpildant. Pavyzdys (22) skiriasi tuo, kad riboženklis yra reiškiamas prielinksnio *į* konstrukcija. Visgi pasirenkamas priešdėlis *pri-*, o ne *į-*, pažymint, kad bakas yra užpildomas iki galo. Pavyzdyje (23) trajektorius yra netipiškas – tai yra šiluma, kuri tarsi medžiaga užpildo talpą (namą). Trajektorius čia reiškiamas veiksmažodžio šaknimi.

Kiti talpos pildymo schemos veiksmažodžiai: *pripurvinti*, *pridergti*, *pridrėgti*, *pridulkėti*, *prigaruoti*, *prigrūsti*, *prikimšti*, *pikrauti*, *prileisti*, *pripilti*, *pripūsti*, *prirašyti*, *prikaisti*.

3.4.3.1 Daugybė

Talpos pildymo schemoje trajektorius užpildo riboženklį iki galo, taigi jo – medžiagos ar objektų – turi būti daug. Toks semantinis elementas tampa pagrindu metaforinei vartosenai ir tuomet priešdėlis *pri-* veiksmažodžiams suteikia daugybės reikšmę. Būdinga **NP V NP** konstrukcija.

24) **Prigaminau** pyragėlių su lęšiais, pupelėmis <...>

25) <...> ji turėjo lakią vaizduotę, gerą išmonę, **prigalvodavo** įvairiausių žaidimų <...>

26) <...> partijos žmonės gerokai **prigąsdino** savo *tautiečius* dėl būsimo bado.

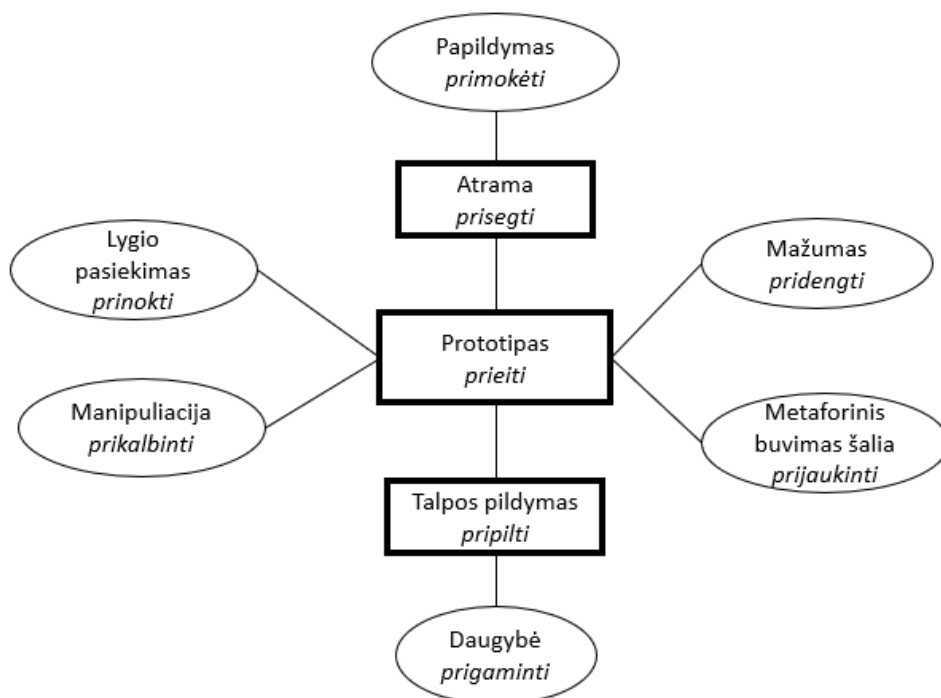
27) **Prisiklausei** *paskalų* ir patikėjai pačiomis bjauriausiomis.

Pavyzdyje (24) trajektorius yra pyragėliai, o riboženkliis yra įsivaizduojama talpa, kurią jie užpildo (sakinyje nereiškiamas). Talpa tik numanoma ir pavyzdyje (25). Trajektorius čia yra abstraktesnis – žaidimai – ir priešdėlis daugybės reikšmę suteikia mąstymo veiksmožodžiui. Pavyzdyje (26) riboženkliis yra žmonės (tautiečiai), kurie, veikiami išorinės jėgos, tarsi talpos yra užpildomi emocija – baime. pavyzdyje (27) riboženkliis taip pat yra žmogus, o girdimos paskalos yra tarsi medžiaga, kuri jį užpildo.

Kiti daugybės veiksmožodžiai: *priaugti, pridalyti, pridaryti, pridėti, prigadinti, prigimdyti, prikarpyti, prikasti, prirodyti, pripirkti, privogti, pribarti, pribėgioti, pri(si)būti, prigirti, primiegoti, pripasakoti, priešnekėti, prigerti, priėsti, prikalbėti, privalgyti, primušti, pridaužyti, prisiziūrėti.*

3.4.4 Priešdėlio *pri-* radialinis tinklas

Radialinis priešdėlio *pri-* reikšmių tinklas pateikiamas 43 paveiksle.

43 pav. Priešdėlio *pri-* reikšmių radialinis tinklas

Prototipinė priešdėlio *pri-* schema turi dvi erdvines transformacijas – atramos ir talpos pildymo schemas. Prototipinė schema turi 4 metaforinius plėtinius: lygio pasiekimo, manipuliacijos, mažumo ir metaforinio buvimo šalia reikšmės. Iš atramos schemos kyla papildymo metaforinė reikšmė, o iš talpos pildymo – daugybės.

3.5 Lyginamoji priešdėlių analizė

Kaip ir buvo tikėtasi, kai kurios tirtų priešdėlių reikšmės bent iš dalies sutampa. Visgi dažnai skiriasi tai, su kokiais veiksmažodžiais yra daromi net ir panašios reikšmės vediniai. Šiame skyrelyje aprašoma, kokios tiriamųjų priešdėlių reikšmės sutampa ir kokie semantiniai veiksniai lemia konkrečių veiksmažodžių jungimąsi su konkrečiais priešdėliais.

Atramos schema būdinga priešdėliams *i-* ir *pri-*. Visų pirma galima pastebėti sintaksinį skirtumą – su *i-* vediniais riboženklis gali būti reiškiamas ne tik prielinksnine konstrukcija, bet ir daiktavardine fraze (*įsikibti borto*). Be to, konstrukcija NP V PP/NP būdinga tik sangražiniams *i-* vediniams (*įsitverti, įsikibti, įsisiurbti*), o *pri-* NP V PP konstrukcijoje einantys vediniai gali būti ir nesangražiniai ir reikšti savaiminį vyksmą (*pridžiūti, prikepti*). Dar galima pastebėti, kad savaiminio vyksmo veiksmažodžiai priešdėlio *i-* atramos schemai apskritai nebūdingi (*pridžiūti*, bet **įdžiūti, prigyti*, bet **įgyti, prilipti*, bet **ilipti*)³³. NP V NP PP konstrukcijos atveju kai kurie veiksmažodžiai gali būti daromi ir su *i-*, ir su *pri-*: *įsegti / prisegti, įremti / priremti, įklijuoti / priklijuoti, įsiūti / prisiūti*. Visgi tarp šių vedinių yra ir gramatinis, ir semantinis skirtumas. Pavyzdžiui, *įsegti* vartojamas su prielinksniu *į* (*įsegti į atlapą*), o *prisegti* su *ant* arba *prie* (*prisegti ant skelbimų lentos, prisegti prie atlapo*). Semantiškai šie vediniai skiriasi glaudumo su riboženkliau aspektu – su *i-* santykis glaudesnis, kartais trajektorius, galima sakyti, atsiranda riboženkliau viduje (*įsegti į bylą*). Kitais atvejais skirtumas subtilesnis (*įsegti medalį į atlapą* ir *prisegti medalį prie atlapo*), tačiau vis tiek išlieka. Tokią skirtį lemia priešdėlių prototipinės schemos: *i-* schemoje trajektorius patenka į riboženkliau vidų, taigi jų santykis itin glaudus, o *pri-* – atsiranda šalia jo ir gali net nesiliesti. Taigi

---

³³ Vediniai *įgyti* ir *ilipti* egzistuoja, bet *įgyti* priklauso nuosavybės schemai, o *ilipti* yra padarytas iš *lipti*, *~a*, *~o*, o ne *lipti*, *limpa*, *~o*.

atramos schemas yra atsiradusios skirtingais būdais – vienu atveju glaudumas tarp objektų sumažėja, kitu – padidėja.

Nuosavybės reikšmę turi priešdėliai *į-*, *nu-* ir *iš-* ir ji yra kilusi iš prototipinės schemas. *Į-* ir *iš-* atvejais nuosavybė yra suvokiama kaip talpa. *Į-* vediniuose išryškinama gavėjo nuosavybė, o *iš-* – suteikėjo arba šaltinio. Ši skirtis tokia ryški, kad beveik nesama veiksmažodžių, kurie galėtų reikšti nuosavybę ir su *į-*, ir su *iš-*: *įteikti*, bet **išteikti*, *įsigyti*, bet **išsigyti*, *išlošti*, bet **įlošti*, *išprašyti*, bet **įprašyti*. Kaip išimtį galima nurodyti veiksmažodžius *mokėti* ir *duoti*, su jais galimi ir tokie, ir tokie vediniai, bet, kaip ir minėta, skiriasi tai, kurio situacijos dalyvio nuosavybė išryškinama. Priešdėlio *nu-* prototipinė schema yra kitokia, joje nėra talpos, taigi ir nuosavybės reikšmė konceptualizuojama kitaip. Čia nuosavybės gavimas suvokiamas kaip nuėmimas nuo paviršiaus. Pastebėtina, kad ši *nu-* reikšmė apskritai yra periferinė, galima tik su keletu veiksmažodžių (*nupirkti*, *nusamdyti*, *nusavinti*, *nuvogti*). Su kitais priešdėliais išryškintos kitos šių veiksmažodžių reikšmės, pavyzdžiui, *įpirkti* turi gebėjimo reikšmę, o *išpirkti* – daugybės.

Manipuliatyvinę reikšmę gali turėti vediniai su *į-* ir *pri-*. Ji kilusi iš šių priešdėlių prototipinių schemų ir iš to kyla semantinis skirtumas. *Į-* atveju liepiamas atlikti veiksmas yra suvokiamas kaip talpa, į kurią patenka trajektorius, o *pri-* – kaip objektas, šalia kurio atsiranda (yra padedamas) trajektorius. Taigi santykis tarp objekto ir riboženklis glaudesnis *į-* prototipinėje schemoje ir tai lemia didesnę imperatyvumo laipsnį. Geriausiai tai iliustruotų veiksmažodis *sakyti* – *įsakyti* yra akivaizdžiai imperatyvesnis nei *prisakyti*. Tačiau tokia skirtis juntama ir kitose vedinių porose: *įkalbėti* / *prikalbėti*, *įšnekėti* / *prišnekėti*, *įpiršti* / *pripiršti*. Esama ir tokių veiksmažodžių, kurie gali eiti tik su vienu iš šių dviejų priešdėlių: *įteigti*, bet **priteigti*, *įpareigoti*, bet **pripareigoti*, *prikviešti*, bet **įkviešti*, *primokyti*, bet **įmokyti*. Tai irgi lemia imperatyvumo laipsnis – veiksmažodžiai, kurie daromi su *į-*, net ir be priešdėlio pasižymi didesniu imperatyvumu.

Gebėjimas atlikti veiksmą gali būti reiškiamas priešdėlių *į-*, *nu-* ir *iš-* vediniais. Kiekvienu atveju tokia reikšmė yra atsiradusi skirtingai. *Į-* atveju tokia reikšmė atsiradusi iš prototipinės schemas, perkeliama tilpimo semantinį aspektą. *Nu-* gebėjimo reikšmės kelias kitoks – ne tiesiai iš prototipinės schemas, o per tarpinę rezultato reikšmę – gebėjimas atlikti veiksmą suvokiamas kaip rezultatas. Na o *iš-* kyla tiesiai iš prototipinės schemas ir jos pagrindas yra konceptualioji metafora GEBĖJIMAS YRA OBJEKTAS ŽMOGUJE. Kalbant apie sintaksę, išsiskiria *į-* vediniai, galintys eiti NP V CP konstrukcijoje (pvz., *įstengti atlikti užduotį*). *Į-* vediniai išskirtiniai dar ir tuo, kad jiems priklauso matymo veiksmažodžiai – gebėjimas matyti yra suvokiamas kaip patekimas į talpą. Dar pastebėtina, kad *iš-* ir *nu-* gebėjimo reikšmę gali suteikti kai kuriems tiems patiems

veiksmožodžiams, pavyzdžiui, *nulaikyti* ir *išlaikyti*, *nustovėti* ir *išstovėti*, *nusėdėti* ir *išsėdėti*, *nusaugoti* ir *išsaugoti*. Tarp jų esama semantinio skirtumo – vediniai su *nu-* reiškia gebėjimą nepakeisti savo ar objekto lokacijos, o *iš-* gebėjimą nepakeisti kūno ar objekto padėties. Pavyzdžiui, *nustovėti* reiškia gebėti nejudėti, būti vienoje vietoje (*Vietoje niekaip negaliu **nustovėti***.), o *išstovėti* – išsilaikyti ant kojų, išbūti vertikaloje pozicijoje (*Nebegaliu **išstovėti**, kojos man linksta*.).

Būsenos kaitos reikšmė būdinga priešdėlių *į-*, *nu-*, *iš-* vediniams. Sintaksinės konstrukcijos, kuriose vartojami šie vediniai, sutampa – NP V ir NP V NP. Priešdėlis *nu-* dažniausiai jungiasi su emocijas reiškiančiais veiksmožodžiais – *nugąsdinti*, *nudžiugti*, *nuliūsti*. Kiti taip pat gali reikšti emocijų kaitą: *įpykti*, *įsimylėti*, *įniršti*, *išdrąsėti*, *išsigąsti*. Apskritai būsenos kaitos reikšmė būdingesnė priešdėliams *į-* ir *iš-*, jų pagrindas yra konceptualioji metafora BŪSENA YRA TALPA. Kadangi jų prototipinės reikšmės yra antoniminės, galima tikėtis, kad *į-* turėtų reikšti kokios nors būsenos atsiradimą, o *iš-* būsenos pabaigą. Visgi tokių antoniminių porų nėra daug: *įelektrinti* : *išelektrinti*, *įmagnetinti* : *išmagnetinti*, *įdaiktinti* : *išdaiktinti*, *įslaptinti* : *išslaptinti*. Kitais atvejais veiksmožodžiai prisijungia tik vieną iš priešdėlių. *Į-* vediniai paprastai reiškia negrįžtamą abstraktų pokytį: *įamžinti*, *įteisinti*, *įsigalioji*, *įsivyrauti*. *Iš-* būdingi tokie fizinės kaitos veiksmožodžiai, kai pakinta objekto tekstūra iš kietos į minkštą: *išskysti*, *išbrinkti*, *išmirkti*. Tai greičiausiai susiję su tuo, kad *iš-* turi ir plėtimosi reikšmę. Taip pat *iš-* reiškia kokios nors žmogaus kūno būsenos pabaigą: ligos (*išgyti*), sotumo (*išalkti*), girtumo (*išblaivėti*). Dar *iš-* jungiasi prie veiksmožodžių, reiškiančių mokymą: *išmokti*, *išdresuoti*, *išauklėti*. Greičiausiai todėl, kad nežinojimo, nemokėjimo būseną suvokiama kaip talpą, iš kurios žmogus ar gyvūnas yra ištraukiamas.

Rezultato reikšmę gali turėti priešdėlių *nu-* ir *iš-* vediniai. Iš esmės visi šios reikšmės priešdėlio *nu-* vediniai gali būti vartojami ir su priešdėliu *iš-*: *numegzti* / *išmegzti*, *nupiešti* / *išpiešti*, *nupinti* / *išpinti*, *nuausti* / *išaušti* ir kiti. Jų semantika šiek tiek skiriasi – priešdėlio *nu-* vediniai reiškia viso objekto sukūrimą, o priešdėlio *iš-* – kokios nors bendro kūrinio detalės sukūrimą, plg. *numegzti šaliką* ir *išmegzti žvaigždučių ant megztinio*; *nupiešti piešinį* ir *išpiešti ornamentą*. Su priešdėliu *iš-* esama ir tokių vedinių, kurie su *nu-* negalimi, pavyzdžiui *išspausdinti* / **nuspausdinti*, *iškepti* / **nukepti*. Kitais atvejais galimas ir *nu-* vedinys, bet jis priklauso kitai reikšmei: *išdrožti* / *nudrožti* (destrukcija), *išlankstyti* / *nulankstyti* (refleksyvinis judėjimas žemyn), *iškaptuoti* / *nuskaptuoti* (destrukcija). Taigi *iš-* rezultatinė reikšmė yra šiek tiek produktyvesnė.

Mažumo reikšmę veiksmožodžiams gali suteikti priešdėliai *nu-* ir *pri-*. Šie vediniai vartojami tokiose pačiose konstrukcijose – NP V ir NP V NP. Semantinis pagrindas abiem atvejais

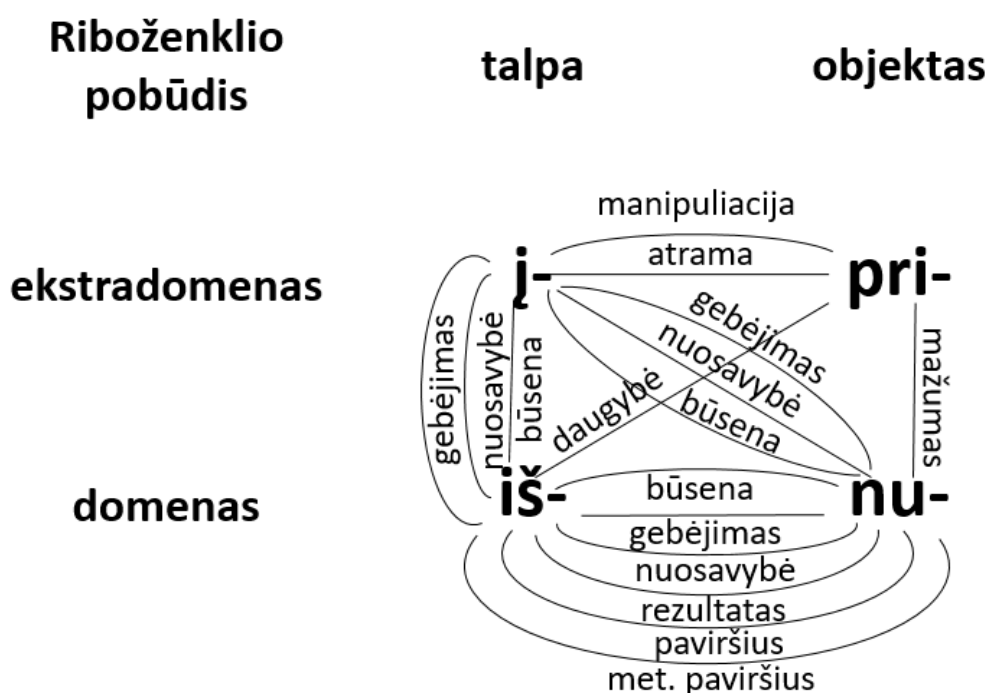
skiriasi: *nu-* mažumo reikšmė kilusi iš destrukcinės schemos, o *pri-* – iš prototipinės. Greičiausiai dėl tokių skirtingų reikšmės atsiradimo kelių nerasta nė vieno veiksmožodžio, kuriam mažumo reikšmę galėtų suteikti ir *nu-*, ir *pri-*. *Nu-* mažumo reikšmę suteikia tokiems veiksmožodžiams, kurie reiškia fizinį pašalinimą, dažniausiai kalbant apie skystį: *nugerti, nupilti, nusemti*. Tai siejasi su destrukcijos schema. Priešdėlis *pri-* šiems veiksmožodžiams suteikia antoniminę daugybės ar talpos užpildymo reikšmę: *prigerti, pripilti, prisemti*. Dar *nu-* gali reikšti temporalinį mažumą, o *pri-* su tais pačiais veiksmožodžiais arba nesijungia, arba taip pat reiškia daugybę: *numigti / *primigti, nusnausti / *prisnausti, nulyti / prilyti* (daugybė). Fizinio veiksmo veiksmožodžiai, kuriems *pri-* suteikia mažumo reikšmę, su *nu-* yra arba nevarojami, arba turi kitą reikšmę: *pridengti / nudengti* (prototipinė schema), *pridaryti / *nudaryti, prideginti / nudeginti* (paviršiaus pokytis), *prilaikyti / nulaikyti* (gebėjimas). Taip pat yra ir su abstraktais: *primiršti / *numiršti, pribijoti / *nubijoti, prisaugoti / nusaugoti* (gebėjimas).

Paviršiaus pokyčio schemą turi priešdėliai *nu-* ir *iš-*. Abiejų priešdėlių vediniams būdingos konstrukcijos NP V ir NP V NP (NP). Kai kuriais atvejais galimas vartoti tik vienas iš šių priešdėlių, pavyzdžiui, *nusagstyti / *išsagstyti, nušvisti / *iššvisti, išasfaltuoti / *nuasfaltuoti, išpurvinti / *nupurvinti*. Visgi dažniausiai *nu-* ir *iš-* vediniai vartojami sinonimiškai. Žinoma, tai nėra absoliutieji sinonimai ir tam tikras semantinis skirtumas tarp jų yra. Pavyzdžiui, galima palyginti veiksmožodžius *nudažyti* ir *išdažyti*. Tekstyne peržvelgus dažniausius kolokatus objekto pozicijoje, paaiškėja, kad *nudažyti* dažniausiai jungiasi su tokiais objektais reiškiančiais žodžiais kaip: *sienos, plaukai, kiaušiniai, paviršius, fasadas, tvora*, o *išdažyti* – su *vidus, sienos, laiptinė, grindys, kabinetai, veidas, lubos*. Galima pastebėti, kad *nu-* vediniai dažniau eina su išorinį paviršių reiškiančiais objektais (*paviršius, fasadas, tvora*), o *nu-* – su vidinį paviršių reiškiančiais objektais (*laiptinė, vidus, kabinetai*). Vis dėlto norint išsamiai aprašyti šių sinonimų skirtį, reikėtų atskiro tyrimo, naudojantis tekstynų lingvistikos metodais.

Priešdėlių *nu-* ir *iš-* **paviršiaus pokyčio** schemos turi ir **metaforinius** plėtinius, kuriems būdinga NP V NP konstrukcija. Iš jų sinonimiškai gali būti vartojami vediniai, kurie reiškia lietimą: *nubučiuoti / išbučiuoti, nuglostyti / išglostyti, nučiupinėti / iščiupinėti*. Kiti *nu-* vediniai su priešdėliu *iš-* įgyja kitokią reikšmę: *nužiūrėti / išžiūrėti* (daugybė), *nusakyti / išsakyti* (metaforinė talpa). Na o dauguma *iš-* šios reikšmės vedinių su *nu-* negali būti vartojami: *išgirti / *nugirti, išbarti / *nubarti, išjuokti / *nujuokti, iškeikti / *nukeikti*. Išryškėja skirtis tarp kalbėjimo veiksmožodžių – su *nu-* vartojami veiksmožodžiai, reiškiantys kokio nors reiškinio apibūdinimą (*nupasakoti, nusakyti*), o su *iš-* – vertinamąjį kalbėjimą (*išjuokti, iškeikti, išgirti*).

Daugybės reikšmę gali turėti priešdėliai *iš-* ir *pri-*. *Iš-* daugybės reikšmė kilusi iš šalinimo reikšmės, o *pri-* – iš talpos pildymo. Tai lemia skirtingą šių reikšmių pobūdį. Daugeliu atvejų *pri-* vediniai su *iš-* įgyja kitą reikšmę, pavyzdžiui, *prigalvoti* / *išgalvoti* (metaforinė talpa), *prigerti* / *išgerti* (prototipinė schema), *pripjauti* / *išpjauti* (destrukcija). *Iš-* vediniai su *pri-* taip pat kartais įgyja kitą reikšmę arba išvis yra nevartojami: *išmirti* / *primirti, *išdusti* / *pridusti* (mažumas), *išnaikinti* / *prinaikinti. Galima pastebėti, kad su *pri-* negalimi tokie veiksmažodžiai, kurie reiškia kieno nors nykimą, taigi būtent *iš-* vartoseną lemia tai, kad šio priešdėlio daugybės reikšmė kilusi iš šalinimo reikšmės. Esama ir tokių veiksmažodžių, kur galimas ir *iš-*, ir *pri-*, bet esama gana ryškaus skirtumo semantikoje. Pavyzdžiui, *išgaudyti* reiškia, jog buvo tam tikras kiekis objektų, kurie visi buvo pagauti, t. y. tarsi išimti iš talpos (*Išgaudė visas žuvis iš ežero*). O *prigaudyti* neturi apibrėžto kiekio semantikos ir reiškia tiesiog tai, kad pagautų objektų yra daug (*prigaudė žuvų vakarienei*). Tokia pat skirtis esti ir kituose veiksmažodžiuose: *išpirkti* / *pripirkti*, *išragauti* / *priragauti*, *išslapstyti* / *prislapstyti*, *išprakaituoti* / *prprakaituoti*.

Paveikslėlyje žemiau schemiškai pavaizduotos sutampančios tirtų priešdėlių reikšmės.

44 pav. Sutampančios priešdėlių *j-*, *nu-*, *iš-*, *pri-* reikšmės

Paveikslėlyje priešdėliai išdėlioti pagal riboženklį pobūdį – jis gali būti talpa arba objektas ir vaizdinėje schemoje atlikti domeno arba ekstradomeno vaidmenį. Darbe buvo keltas klausimas, ar prototipinių schemų panašumai lemia ir kitų reikšmių panašumus. Kaip matyti, daugiausia bendrų reikšmių (6) turi *iš-* ir *nu-*, kuriuos jungia tai, kad riboženklis yra domenas. Tačiau *i-* ir *pri-* turi tik 2 bendras reikšmes, nors jie panašūs tuo pačiu aspektu. Apskritai ryšys tarp prototipinių schemų panašumo ir tokių pat reikšmių skaičiaus sunkiai apčiuopiamas: *i-* ir *nu-* prototipinės schemos skiriasi, bet bendrų reikšmių tarp jų yra trys, o štai *pri-* ir *nu-* turi bendrą požymį (riboženklis objektas), bet bendra reikšmė yra tik viena. Visgi galima pastebėti, kad tam tikro bendrumo esama tarp priešdėlių *i-*, *nu-* ir *iš-* – visi jie turi nuosavybės, gebėjimo ir būsenos kaitos reikšmes.

3.6 Pastabos

Į analizuotų priešdėlių semantinius tinklus nebuvo įtraukti leksikalizacijos atvejai. Kaip buvo minėta teorinėje dalyje, leksikalizacija, kalbant apie priešdėlius, yra reiškiny, kai priešdėlinio veiksmazodžio reikšmė labai nutolsta nuo pagrindinio žodžio reikšmės. Santykis tarp jų tampa nebeaiškus, todėl tokių atvejų analizė darbe taikytais metodais tampa iš esmės neįmanoma. Leksikalizacijos pavyzdžių pasitaikė su visais tirtais priešdėliais, jie išvardijami žemiau.

i-: *įdaryti, įkyrėti, įsidėmėti, įtarti, įveikti, įrodyti.*

nu-: *nugalėti, nustoti.*

iš-: *išdykauti, iškylauti, išlaidauti, išpažinti, išvysti.*

pri-: *pribaigti, priderėti, prigauti, priklausyti, priminti, prižiūrėti, priveikti, pritapti, privalėti.*

Išvados

Šiuo tyrimu buvo parodyta, kad lietuvių kalbos priešdėlių *i-*, *nu-*, *iš-*, *pri-* reikšmės nėra atsitiktinės, o sudaro semantiškai motyvuotas sistemas – radialinius tinklus. Darbe buvo taikomos panašios procedūros kaip tiriant prielinksnius, pavyzdžiui, *over* (Brugman 1981) ar *už* (Šeškauskienė, Žilinskaitė-Šinkūnienė 2015) ir pastebėta, kad semantiniu lygmeniu didelio skirtumo tarp priešdėlių ir prielinksnių nėra: jų erdvinės reikšmės galima apibūdinti per trajektoriaus ir riboženklio santykį, jų reikšmės sudaro motyvuotą sistemą, kurios centre – prototipinė reikšmė, be to, abiem atvejais galima taikyti konceptualiųjų metaforų teoriją, aiškinant, kaip erdvinės reikšmės yra susijusios su abstrakčiomis. Tai tik patvirtina kognityvinės lingvistikos visumos (*generalisation*) principą, pagal kurį visus kalbos lygmenis jungia tie patys principai. Taip pat įsitikinta, kad, bent šio tyrimo rėmuose, nėra semantiškai „tuščių“ priešdėlių, kurie atliktų tik gramatinę funkciją.

Visi tirti priešdėliai, be prototipinės, turi ir kitų erdvių konfigūracijų. *I-* tinkle iš prototipinės reikšmės kyla trys jos erdvinės transformacijos (atramos, destrukcijos, įterpimo), *nu-* – 6 (nuokrypio, judėjimo aplink savo ašį, pašalinimo nuo paviršiaus, paviršiaus pokyčio, destrukcijos, judėjimo žemyn), *iš-* – 4 (linkio, skaidymo, paviršiaus pokyčio, destrukcijos), o *pri-* – 2 (atramos ir talpos pildymo). *Nu-* ir *iš-* tinkluose esama ir daugiau erdvių konfigūracijų. Iš *nu-* judėjimo žemyn schemos kyla judėjimo žemyn be riboženklio schema, o iš pastarosios – refleksyvinio judėjimo žemyn schema. *Iš-* tinkle taip pat yra schema, kuri kyla ne tiesiai iš prototipinės, o per tarpinę schemą: plėtimosi reikšmė kyla iš skaidymo reikšmės.

Analizuotų priešdėlių (išskyrus *pri-*) semantiniuose tinkluose yra ir reikšmių variantų. *I-* prototipinė reikšmė turi du variantus – nuosavybės ir strigties, *nu-* turi vieną – nuosavybės. Tačiau *nu-* tinkle esama ir ne iš prototipinės schemos kylančių variantų: normos pažeidimo reikšmė turi pertekliaus variantą, o rezultatinė reikšmė – gebėjimo ir baigtinumo variantus. *Iš-* tinkle iš prototipinės schemos kyla trys variantai: šalinimo, nyksmo ir nuosavybės reikšmės. Variantą turi ir destrukcijos schema – galutinės destrukcijos reikšmę.

Gausiausią grupę sudaro reikšmės, atsiradusios metaforinio perkėlimo būdu. *I-* semantiniame tinkle tokių yra 8 (metaforinė nuosavybė, būsenos kaita, manipuliacija, gebėjimas, intensyvumas, metaforinis įterpimas ir tokios aspektinės reikšmės kaip inchoatyvas ir kulminatyvas). 10 metaforinių reikšmių turi priešdėlis *nu-* (normos pažeidimas, mąstymas, būsenos

kaita, rezultatas, kova, neigiamas pokytis, metaforinė destrukcija, metaforinis paviršiaus pokytis, mažumas, informacijos perkėlimas). *Iš-* tinkle tokių yra 8 (daugybė, metaforinė talpa, būsenos kaita, gebėjimas, rezultatas, metaforinis skaidymas, duratyvas, metaforinis paviršiaus pokytis), o *pri-* – 6 (lygio pasiekimas, metaforinis buvimas šalia, mažumas, manipuliacija, papildymas, daugybė). Daugumą metaforinių reikšmių galima buvo pagrįsti konkrečiomis konceptualiosiomis metaforomis, išskirtomis šio darbo autorės arba rastomis literatūroje.

Kaip paaiškėjo atlikus lyginamąją analizę, kai kurios tirtų priešdėlių reikšmės sutampa. Visgi absoliučių sinonimų nerasta – arba tą pačią reikšmę turintys priešdėliai vartojami su kitais veiksmažodžiais, arba esama bent nedidelio semantinio skirtumo. Abi minėtas skirtis lemia priešdėlių prototipinės schemos, iš kurių kilusios visos kitos reikšmės. Tačiau koreliacijos tarp prototipinių schemų panašumo ir sutampančių reikšmių skaičiaus nerasta.

Kaip šio darbo ribotumą galima įvardyti duomenų stoka. Priešdėlinius žodžius tyrimui teko rinkti iš *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno*, nes nėra tokio tekstyno, kuriame būtų galima ieškoti konkordanso eilučių pagal morfemą. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* neatspindi visų kalbos sluoksnių (pavyzdžiui, žargono), be to – yra senstelėjęs, taigi dalis vartojamų priešdėlinių vedinių buvo neįtraukti.

Priešdėlių semantikos tyrimus galima plėsti įvairiomis kryptimis. Visų pirma, žinoma, reikėtų ištirti visus likusius priešdėlius, kad atsiskleistų bendras lietuvių kalbos priešdėlių semantikos vaizdas. Taip pat galima įtraukti diachroninį aspektą ir tirti priešdėlių semantinę raidą. Be to, kaip ir tiriant prielinksnius, galima būtų atlikti eksperimentinių tyrimų.

Literatūra ir šaltiniai

Literatūra

Ambrazas, V. (red.) (1994) *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Arkadiev, P. (2011) Aspect and Actionality in Lithuanian on a Typological Background, *Langues baltiques, langues slaves*, 2011, 61–92.

Arkadiev, P. (2015) Lithuanian in the typology of derivational aspectual systems, pranešimas konferencijoje *12th International Congress of Balticists*, spalio 28–31, Vilnius.

Bybee, J., Dahl, Ö. (1989) The creation of tense and aspect systems in the languages of the world. *Studies in Language* 13/1, 51–103.

Bybee, J.L. Perkins, R. D., Pagliuca, W. (1994) *The Evolution of Grammar. Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*. Chicago / London: The University of Chicago Press.

Brala-Vukanović, M., Memišević, A. (2014) The Croatian prefix *od-*. A Cognitive Semantics Analysis of Source. *Russian Linguistics* 38, 89–119.

Brugman, C. (1981) *Story of Over*. M. A. thesis, University of California, Berkeley.

Brugman, C., Lakoff, G. (2006) Cognitive topology and lexical networks, *Cognitive linguistics: basic readings*, Berlynas: Mouton de Gruyter, 109–141.

Croft, W. (2006) The role of domains in the interpretation of metaphors and metonymies, *Cognitive linguistics: basic readings*. Berlin: Mouton de Gruyter, 269–303.

Deksne, D. (2021) Priedėklų *pār-* nozīmju hierarhijas atspoguļojums radiālajā nozīmju modelī, pranešimas Prof. Artūro Ozolo 56-osios tarptautinēje mokslinēje konferencijojē „Gramatika ir kalbos mokymasis“, 2021 kovo 19–20 d., Ryga.

Dewell, R. B. (1994) *Over* again: Image-schema transformations in semantic analyses, *Cognitive Linguistics* 5 (4): 351–380.

Evans, V., Green, M. (2006) *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Fabiszak, M., Hebda, A., Kokorniak, I., Krawczak, K. (2014) The semasiological structure of Polish *myśleć* ‘to think’: A study in verb-prefix semantics, *Corpus Methods for Semantics*.

Quantitative Studies in Polysemy and Synonymy, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 223–251.

Galnaitytė, E. (1958) Veiksmazodžiai su priešdėliu *pa-* dabartinėje lietuvių kalboje. *Vilniaus valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto moksliniai darbai, XXVI, Kalbotyra I*, 101–122.

Geeraerts, D. (2006) Prospects and problems of prototype theory, *Cognitive linguistics: basic readings readings*, Berlin: Mouton de Gruyter, 141–167.

Grady, J. E. (1997) *Foundations of Meaning: Primary Metaphors and Primary Scenes*. Doctoral dissertation, University of California, Berkeley.

Haspelmath, M. (1997) *From Space to Time. Temporal Adverbials in the World's Languages*. Miunchenas, Newcastle: Lincom Europa.

Haspelmath, M. (2011) The indeterminacy of word segmentation and the nature of morphology and syntax, *Folia Linguistica* 45, 31–80.

Jamrozik, A., Gentner, D. (2011) Prepositions retain aspects of spatial meaning in abstract contexts. *Proceedings of the 33rd Annual Conference of the Cognitive Science Society*, Ostin: Cognitive Science Society, 1589–1594.

Janda, L. (1986) *A Semantic Analysis of the Russian Verbal Prefixes za-, pere-, do-, and ot-*, München: Verlag Otto Sagner.

Judžentis, A. (2012) *Lietuvių kalbos gramatinės kategorijos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Labov, W. (1973) The boundaries of words and their meanings. *New ways of analyzing variation in English*. Washington: Georgetown University Press.

Lakoff, G. (1987) *Women, Fire, and Dangerous Things*, Chicago: The University of Chicago Press.

Lakoff, G., Johnson, M. (1980). *Metaphors we Live By*. Chicago: Chicago University Press.

Lakoff, G., Johnson, M. (1999) *Philosophy in the Flesh*, New York: Basic Books.

Langacker, R.W. (1986) An Introduction to Cognitive Grammar. *Cognitive Science* 10, 1–40.

Levinson, S. C. (2003) *Space in Language and Cognition. Explorations in Cognitive Diversity*, Cambridge: Cambridge University Press.

Lindner, S. J. (1981) *A Lexico-semantic Analysis of English Verb Particle Constructions with OUT and UP*. Doctoral dissertation, University of California, San Diego.

Paulauskienė, A., (1994) *Lietuvių kalbos morfologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Plungian, V., (2011) *Gramatinių kategorijų tipologija*. Antrasis tomas, Vilnius: Vilniaus universiteto Filologijos fakultetas ir Asociacija „Academia Salensis“.

Rice, S. (2003) Growth of a lexical network: Nine English prepositions in acquisition. *Cognitive Approaches to Lexical Semantics*. Berlin: Mouton de Gruyter 243–280.

Rosch, E. (1978) Principles of categorization. *Cognition and Categorization*, New York / London: Hillsdale, 27–48.

Stasiūnaitė, I. (2020). On the motivated polysemy of some prepositions: from concrete to abstract senses of the Lithuanian *žemiau*, *po* and the English *below*, *under*. Doctoral dissertation, Vilniaus universitetas.

Šarić, L. (2012) A Cognitive Linguistic View of South Slavic Prepositions and Prefixes, *Jezikoslovlje* 13.1, 5–17.

Šeškauskienė, I. (2019) Priešdėliniai lietuvių kalbos veiksmažodžiai: semantinė reikšmių motyvacija, pranešimas V tarptautinėje taikomosios kalbotyros konferencijoje „Kalbos ir žmonės: komunikacija daugiakalbiame pasaulyje“, 2019 rugsėjo 26–28 d., Vilnius.

Šeškauskienė, I., Žilinskaitė-Šinkūnienė, E. (2015) On the Polysemy Of the Lithuanian *Už*. A Cognitive Perspective, *Baltic International Yearbook of Cognition, Logic and Communication*: Vol. 10.

Tabakowska, E. (2003) Space and time in Polish: the preposition *za* and the verbal prefix *za-*. In *Motivation in Language. Studies in Honor of Günter Radden*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 153–177.

Taylor, J., (1995) *Linguistic categorization. Prototypes in linguistic theory*. Antras leidimas, Oxford: Clarendon Press.

Tchizmarova, I., (2006) A cognitive linguistic analysis of the Bulgarian verbal prefix *pre-* ‘across, through, over’. *Glossos* 7, 1–49.

Tyler, A., Evans, V. (2003) *The Semantics of English Prepositions Spatial Scenes, Embodied Meaning and Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.

Urbutis, V. (2009) *Žodžių darybos teorija*. Antras leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Wittgenstein, L. (1978) *Philosophical investigations*. Oxford: Basil Blackwell.

Žilinskaitė-Šinkūnienė, E., Šķilteris, J., Zariņa, L., Bērziņa, N. (2019) Containment and Support: Similarities and Variation in Lithuanian, Latvian and Estonian. *Baltistica* LIV (2) 205–255.

Šaltiniai

Dabartinės lietuvių kalbos morfologiškai anotuotas tekstynas, Vytauto Didžiojo universitetas, prieiga internetu: <http://corpus.vdu.lt/lt/>.

DLKŽe – Stasys Keinys (red.) (2000) *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, 4 leidimas, elektroninis variantas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, prieiga internetu: <https://lkiis.lki.lt/dabartinis/>.

Summary

This paper investigates semantics of four Lithuanian prefixes – *i-*, *nu-*, *iš-*, *pri-* – from cognitive linguistics point of view. The aim of this work is to extract senses of the analyzed prefixes, identify links between them and compare the senses of these prefixes. Prefixed derivatives for semantic analysis were collected from Contemporary Lithuanian Dictionary. Some derivatives were eliminated based on a fact that there are no examples of their usage in Lithuanian corpus. The methodological background of this paper is cognitive linguistics methods. Characterization of spatial senses is based on the theory of image-schemas. Principled polisemy model was used to identify prototypical and other senses. The idea that links between senses are not arbitrary, but rather motivated is also important in this paper. Metaphorical senses are identified and described on the basis of conceptual metaphors theory. Also, the comparative method is applied. This investigation revealed that all prototypical schemas of analyzed prefixes have from 2 (*pri-*) to 6 (*nu-*) spatial transformations. Also, all prefixes except *pri-* have senses that are named as variations. For example, prototypical *i-* schema has two variations – senses of *barrier* and *possession*. All prefixes have metaphorical senses too when spatial relation terms are used to describe abstract phenomena. Comparative analysis revealed that some senses of the prefixes overlap, but the verbs with which they are used are different. Even if they are used with the same verbs, there is at least a little semantic difference. But there is no correlation between prototypical schemas similarity and number of overlapping senses.

This investigation could be extended in various ways, such as analysis of other prefixes using the same method, diachronic perspective or psycholinguistic experiments. This paper could be useful for the researchers of cognitive linguistics, semantics, word formation.